

ПРИЧОРНОМОРСЬКИЙ НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ
ЕКОНОМІКИ ТА ІННОВАЦІЙ
ОДЕСЬКА НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ХАРЧОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

*Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису*

БОДНАР ОЛЕНА АНДРІЙВНА

УДК: 005.21:332.145:338.43

ДИСЕРТАЦІЯ
ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЧНИХ НАПРЯМІВ РЕГІОНАЛЬНОГО
СІЛЬСЬКОГО РОЗВИТКУ

08.00.05 – розвиток продуктивних сил та регіональна економіка

Економічні науки

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

 О.А. Боднар

Науковий керівник: Огієнко Олена Володимирівна, кандидат економічних наук,
доцент

Одеса – 2019

АНОТАЦІЯ

Боднар О.А. Формування стратегічних напрямів регіонального сільського розвитку. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.00.05 – розвиток продуктивних сил і регіональна економіка. – Причорноморський науково-дослідний інститут економіки та інновацій. – Одеська національна академія харчових технологій. – Одеса, 2019.

Дисертацію присвячено обґрунтуванню теоретико-методичних засад та розробці практичних рекомендацій з формування стратегічних напрямів регіонального сільського розвитку.

У дисертації встановлено, що сьогодні високого рівня актуальності набули дослідження щодо розробки політики сталого розвитку сільських соціально-економічних територіальних утворень. Потреба у таких дослідженнях зумовлена зростанням рівня уваги з боку держави до проблем сільських соціально-економічних систем, без вирішення яких унеможлиблюється підвищення рівня та якості життя мешканців сільських територій, забезпечення продовольчої безпеки державного рівня. Трансформація суспільної системи обумовила потребу у реалізації комплексних заходів реформування українського села, що потребує не галузевого, а територіального підходу до дослідження суспільної сільської соціально-територіальної підсистеми.

Обґрунтовано місце і роль сільського розвитку в соціально-економічному зростанні регіону. Зазначене доцільно розглядати через важливі функції, що їх виконують сільські території, оскільки функціонування останніх як складного поліфункціонального об'єкта розглядається у взаємозв'язку між його складовими в результаті вчинення певних дій. До основних функцій сільських територій слід віднести

виробничо-господарську діяльність – сільськогосподарське і лісогосподарське виробництво, рекреаційно-туристичну діяльність.

Доведено, що поняття «сільський розвиток» є ширшим проти поняття «розвиток сільських територій», а сільські території становлять атрибут і об'єкт сільського розвитку. Як самостійна система сільські території об'єднують сільську поселенську мережу, природні та людські ресурси, виробничу і соціальну інфраструктуру на селі, які сприяють добробуту населення, що в результаті впливає на забезпечення збалансованого сільського розвитку в цілому.

Обґрунтовано, що системотворюче стратегічне спрямування сільського розвитку є органічно пов'язаним із парадигмою зрівноваженого (сталого) розвитку, який має на меті збалансований розвиток основних складових: соціальної, економічної, екологічної та інституційної. Відмічено, що до вивчення даного питання необхідно підходити комплексно, але з врахуванням регіональних особливостей. У якості індикатора рівня сільського розвитку варто розглядати підвищення якості життя сільських мешканців. Оскільки дане поняття є комплексним, єдиної методики його оцінювання немає. При розробці системи показників якості життя сільських мешканців варто виокремлювати показники оцінки природного, економічного, соціального та суспільно-політичного середовища.

Узагальнені теоретико-методичні положення і принципи дослідження факторів сільського розвитку, серед яких провідну роль відіграє розвиток сільських територій та функціонування сільського господарства, знаходять своє тактичне втілення в методології, методиці та методах досліджень. Процес дослідження сільського розвитку вимагає застосування адекватних методів його пізнання. При цьому фундаментальним принципом пізнання явищ і процесів досліджуваної проблематики є системний підхід до оцінки й аналізу еволюційного розвитку сільських територій як важливої складової сільського розвитку, який становить певну цілісність, що виявляється у взаємозалежності й взаємопов'язаності всіх її складових.

Запропоновано методику оцінки сільського розвитку, яка має комплексний характер і поєднує вплив різних факторів і відповідних показників з метою отримання узагальнюючих індикаторів на базі аналізу і порівняння окремих з них. Методика припускає щорічний моніторинг збалансованого сільського розвитку кожного району за відповідними складовими.

Проведено оцінку соціально-економічної складової сільського розвитку регіону та обґрунтовано місце і роль сільського розвитку в його соціально-економічному зростанні.

Встановлено, що Миколаївська область за даними моніторингу соціально-економічного розвитку в 2017 році посіла 23 місце серед 24 областей та м. Київ. Найкращі позиції у 2017 році Миколаївщина має за напрямом «відновлювальна енергетика та енергоефективність» (6 місце в рейтингу регіонів), а також «економічна та соціальна згуртованість» (13 місце).

Встановлено, що характерним для регіону є процес неухильного скорочення чисельності населення (на 14% за останні 22 роки), нерівномірний розподіл населення за територіями (містами та районами), 31% населення проживає, а 42% суб'єктів господарювання функціонує в сільській місцевості; із загальної кількості підприємств 35% сільськогосподарське товаровиробництво мають за основний вид діяльності; в користуванні господарств населення знаходиться 44% земельних угідь, зайнято понад 70% усіх працівників сільської місцевості. Найбільш рентабельними культурами визначено соняшник (більше 70%) і плоди та ягоди (66% рентабельності), галузь тваринництва є майже неприбутковою.

Проведено аналіз показників ефективності виробництва сільськогосподарської продукції в аграрних підприємствах Миколаївської області та виявлено поступове відродження у них галузей рослинництва та тваринництва, що суттєво впливає на підвищення ефективності сільської економіки та сільського розвитку у контексті його економічної, соціальної та

екологічної складових.

Досліджено екологічний стан сільських територій та розкрито їх регіональні особливості. В результаті аналізу доведено, що екологічний стан області можна схарактеризувати як не задовільний (за показником раціонального природокористування та якісного довкілля Миколаївщина на 21 позиції в рейтингу регіонів). Негативні зміни екологічної ситуації зумовлюють необхідність здійснення органами державної влади ряду природоохоронних заходів.

Проведено дослідження інституціональних аспектів сільського розвитку та визначено, що реалізація програм та проектів у регіоні можлива за умов плідної співпраці та взаємоузгодженості дій усіх зацікавлених сторін (грумада, держава, органи влади всіх рівнів, фінансові посередники, інвестори, кредитори та науково-дослідні установи).

Доведено, що інституційне забезпечення сільського розвитку регіонів України не позбавлене недоліків, проте має суттєвий потенціал, щоб забезпечити узгодження ініціатив різних рівнів (державних, регіональних, місцевих) з інтересами кінцевої ланки (виробників, підприємців та населення) в межах окремої території.

Визначено концепцію комплексного сільського розвитку та джерел його фінансування, запропоновано систему регулювання регіонального сільського розвитку, яка полягає у створенні самодостатніх інституційних та організаційних умов, які сприяють відродженню на селі підприємництва, самоорганізації сільських мешканців, де, важливою функцією є соціальний захист, відповідні стандарти та гарантії сільського населення, сприяння раціональному використанню ресурсів сільських територій, що у підсумку забезпечуватиме формування ефективних систем державного регіонального управління.

Відмічено, що визначальна роль у загальному спрямуванні сільського розвитку, визначенні його цілей і завдань належить місцевим органам влади (органам місцевого самоврядування) як колективним представникам

інтересів територіальної громади. Діяльність місцевих органів влади у контексті сільського розвитку повинна бути спрямована на досягнення таких цілей: забезпечення конкурентоспроможності території для створення економічних гарантій збереження ринкових позицій вже наявних підприємств і сприятливих умов діяльності та розвитку новостворених; пошук інвесторів та заохочення їх до вкладання свого капіталу у відповідну територію з метою диверсифікації структури сільської економіки та створення більшої кількості робочих місць; формування бачення розвитку території із залученням до цього процесу всіх зацікавлених сторін, спрямування зусиль територіальної громади на досягнення бажаних результатів розвитку території та стану сільської економіки; вироблення стратегії розвитку території із визначенням основних цілей та завдань соціально-економічного розвитку території із врахуванням екологічної та інституційної компоненти, пріоритетних сфер докладання зусиль та розробки проектів територіальної громади.

Вважаємо, що до процесу розподілу та використання акумульованих в місцевий бюджет коштів необхідно залучати громадськість на основі партисипативного підходу, використовуючи досвід країн, в яких такий підхід має позитивний результат.

Удосконалено організаційно-економічний механізм реалізації стратегічного сільського розвитку на регіональному рівні відповідно до визначених Концепцій за для сталого сільського розвитку на основі: обґрунтування і узгодження цілей і напрямів функціонування об'єктів економіки та соціальної сфери; основних принципів; в якості суб'єктів - органи управління, включаючи сільські адміністрації з уточненням їх повноважень; ресурсного та фінансового забезпечення програм розвитку.

З'ясовано, що цільову програму на етапі її розробки доцільно оснащувати реєстром інвестиційних проектів, специфічним чином асоційованих з сільськими територіями регіону. У реєстрі інвестиційні проекти містяться в формі коштів програмної підтримки. Їх «прив'язка» до

конкретних умов сільської території може бути здійснена підсиленням відповідних параметрів (параметри технічного проекту: обсяг випуску продукції, послуг, елементи витрат, структура капіталу, що інвестується, відсотки за позиковими коштами й ін.).

Здійснено формування моделі програмної реалізації стратегії сільського розвитку регіону. Доведено, що стратегічне перспективне планування сільського розвитку регіонів країни та галузей необхідно здійснювати на основі комплексу імітаційних моделей, що дозволяють розглядати соціально-еколого-економічну територіальну систему як цілісну систему, оцінювати синергетичний ефект від взаємодії різних її елементів і факторів, що впливають в умовах мінливої соціально-економічної ситуації.

Ключові слова: регіональна економіка, стратегічний напрям, сільський розвиток, механізми реалізації, інтеграційна взаємодія, сільські території.

SUMMARY

Bodnar O.A. Strategic directions formation of regional rural development.- Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.

Thesis for getting Candidate Degree in Economics, specialty 08.00.05 - Development of Productive Forces and Regional Economics. - Black sea research institute of economics and innovation. - Odessa National Academy of Food Technologies. - Odessa, 2019.

The dissertation is devoted to the substantiation of theoretical and methodical principles and the development of practical recommendations for the formation of strategic directions of regional rural development.

It is determined in the dissertation that research on the development of sustainable development policies of rural socio-economic territorial entities has been obtained at a high level today. The need for such researches is due to the growing attention of the state to the problems of rural socioeconomic systems,

without which it is impossible to resolve the increase of the level and quality of life of the inhabitants of rural areas, and the provision of food security at the state level. The transformation of the social system has necessitated the implementation of complex measures for the reform of the Ukrainian village, which requires not a branch but a territorial approach to the study of the social rural socio-territorial subsystem.

The place and role of rural development in the socio-economic growth of the region are substantiated. It is expedient to consider this mentioned information through important function, that rural areas perform because of the latter's functioning as a complex polyfunctional object is considered in the interrelation between its components as a result of certain actions. The basic functions of rural areas include production and economic activities - agricultural and forestry production, recreation and tourism activities.

It is proved that the concept of "rural development" is broader than the concept of "development of rural territories" and rural territories constitute an attribute and an object of rural development. As an independent system, rural areas combine rural settlement network, natural and human resources, industrial and social infrastructure in rural areas that contribute to the well-being of the population, which in result has influence to the balanced development of rural development in general.

It is substantiated that the system, which creates a strategic orientation of rural development, is organically linked to the paradigm of balanced (sustainable) development, which aims at balanced development of the main components: social, economic, environmental and institutional. It is noted that before studying this issue it is necessary to approach the complex, but taking into account regional peculiarities. As an indicator of the level of rural development, one should consider increasing the quality of life of rural inhabitants. Since this concept is complex, there is no single method for its evaluation. When developing a system of indicators of the quality of life of rural residents it is necessary to distinguish

indicators of assessment of the natural, economic, social and socio-political environment.

Generalized theoretical and methodological provisions and principles of research of rural development factors, among which the leading role is played by the development of rural areas and the functioning of agriculture, find their tactical implementation in the methodology, methodology and research methods. The process of research on rural development requires demand application of adequate methods for its knowledge. At the same time, the fundamental principle of knowledge of phenomena and processes of the studied problem is the systematic approach to the assessment and analysis of the evolution of rural areas as an important component of rural development, which is a certain integrity, that is manifested in the interdependence and interconnectedness of all its components.

The methodology of rural development assessment is proposed. It has a complex nature and combines the influence of various factors and relevant indicators in order to obtain generalizing indicators based on the analysis and comparison of individual ones. The method involves the annual monitoring of balanced rural development of each rayon by the relevant components.

The socio-economic component of the rural development of the region is assessed and the place and role of rural development in its socio-economic growth are grounded.

It was established that according to the data of monitoring of socio-economic development, Mykolayiv region in 2017 took the 23rd place among 24 areas and Kyiv city. The best positions in 2017 Mykolayiv city has in the area of "renewable energy and energy efficiency" (6th in the regional ranking), as well as "economic and social cohesion" (13th place).

It has been established that the region is characterized by a process of steady reduction of population (by 14% over the past 22 years), uneven distribution of population by territories (cities and districts), 31% of the population lives, and 42% of business entities operate in rural areas; from the total number of enterprises, 35% of agricultural commodities are for the main type of activity; 44% of the land

is used by farm property, more than 70% of all rural workers are employed. Sunflower (over 70%) and fruits and berries (66% profitability) are the most profitable crops, the livestock industry is almost unprofitable.

The analysis of indicators of agricultural production efficiency in agrarian enterprises of the Mykolaiv region was carried out and a gradual revival of the crop and livestock sectors was revealed, which substantially affects to the efficiency of the rural economy and rural development in the context of its economic, social and environmental components.

The ecological status of rural territories is investigated and their regional features are revealed. As a result of the analysis, it is proved that the ecological status of the region can be characterized as unsatisfactory (on the indicator of rational nature using and quality environment Mykolayiv region has 21 positions in the ranking of regions). Negative changes in the environmental situation necessitate the implementation of a number of environmental measures by state authorities.

The study of institutional aspects of rural development has revealed that implementation of programs and projects in the region is possible under conditions of fruitful cooperation and coherence action of all stakeholders (community, state, authorities of all levels, financial intermediaries, investors, lenders and research institutions).

It is proved that the institutional provision of rural development of the regions of Ukraine is not deficient, but has significant potential to ensure coordination of initiatives of different levels (state, regional, local) with the interests of the final level (producers, entrepreneurs and population) within the boundaries of a separate territory.

The concept of integrated rural development and sources of its financing have been determined; the system of regulation of regional rural development is proposed, which consists in creation of self-sufficient institutional and organizational conditions that promote the revival of entrepreneurship in rural areas, self-organization of rural residents, where social protection, relevant

standards and guarantees are important functions rural population, promoting the rational use of rural resources, which will eventually ensure the formation of efficient systems State Regional Administration.

It is noted that the determining role in the general direction of rural development, the definition of its goals and objectives belongs to local authorities (local governments) as collective representatives of the interests of the territorial community. The activities of local authorities in the context of rural development should be aimed at achieving the following objectives: ensuring the competitiveness of the territory to create economic guarantees to preserve the market positions of already existing enterprises and favorable conditions for the activity and development of newly created; Search for investors and encourage them to invest their capital in their respective territories in order to diversify the structure of the rural economy and create more jobs; formation of a vision of the development of the territory with the involvement of all stakeholders in this process, focusing the efforts of the territorial community to achieve the desired results of the development of the territory and the state of the rural economy; development of the territory development strategy with the definition of the main objectives and tasks of the socio-economic development of the territory, taking into account the ecological and institutional component, priority areas of application of efforts and development of projects of the territorial community.

We believe that the process of allocating and using the funds accumulated in the local budget should involve the public on the basis of a participatory approach, using the experience of countries in which such an approach has a positive result.

The organizational and economic mechanism of realization of strategic rural development at the regional level in accordance with the defined Concepts for sustainable rural development on the basis of: substantiation and coordination of goals and directions of functioning of the objects of economy and social sphere is improved; basic principles; as subjects - administrative bodies, including rural administrations, with clarification of their powers; resource and financial support for development programs.

It was clarified that the target program at the stage of its development should be equipped with a register of investment projects, that specifically associated with the rural areas of the region. In the register, investment projects are in the form of software support. Their "binding" to the specific conditions of the rural territory can be made by strengthening the relevant parameters (technical project parameters: output, services, cost elements, invested capital structure, interest on borrowed funds, etc.).

The model of program realization of the strategy of rural development of the region is formed. It is proved that the strategic perspective planning of rural development of the regions of the country and branches should be carried out on the basis of a complex of simulation models that allow to consider the socio-ecological-economic territorial system as an integral system, to evaluate the synergetic effect from the interaction of its various elements and factors influencing the conditions of the changing socio-economic situation.

Key words: regional economy, strategic direction, rural development, mechanisms of realization, integration interaction, rural territories.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях України:

1. Боднар О.А. Аналіз виробничо-господарської діяльності підприємств сільської місцевості регіону. *Вісник ХНАУ. Економічні науки*. 2011р. №12. - С. 207-212. (0,375 д.а.)
2. Боднар О.А. Розвиток соціальної інфраструктури в сільській місцевості Миколаївської області. *Економічні науки. Серія «Облік і фінанси». Збірник наукових праць. Луцький національний технічний університет.* – 2012. Випуск 9 (33). Ч. 1. С. 86-91. (0,375 д.а.)
3. Боднар О.А. Формування системи виробничо-господарської діяльності сільських територій регіону як елемент поліпшення соціально-економічного стану. *Збірник наукових праць Донецького державного університету «Управління економічним розвитком промислових підприємств регіону». Серія «Економіка».* 2013. Т. XIV. Вип. 262. С. 45-50. (0,438 д.а.)
4. Боднар О.А. Формування моделі програмної реалізації стратегії соціально-економічного розвитку сільських територій регіону. *Збірник наукових праць Подільського державного аграрно-технічного університету.* 2012. Вип.20. Т.2. С. 74-77. (0,5 д.а.)
5. Боднар О.А. Умови і чинники регулювання соціально-економічного розвитку. *Збірник наукових праць. Економічні науки. Серія «Облік і фінанси».* 2014. Випуск 11 (41). Ч.2. С.52-58. (0,375 д.а.)
6. Боднар О.А. Особливості нормативно-правового забезпечення державного управління розвитком сільських територій. *Електронне наукове фахове видання «Глобальні та національні проблеми економіки».* 2015. Випуск № 4. С.114-118. <http://global-national.in.ua/issue-4-2015/12-vipusk-4-berezen-2015-r/534-bodnar-o-a-osoblivosti-normativno-pravovogo->

zabezpechennya-derzhavnogo-upravlinnya-rozvitkom-silskikh-teritorij (0,813 д.а.)

7. Боднар О.А. Децентралізація як основний чинник сільського розвитку. *Вісник аграрної науки Причорномор'я*. 2016. Вип. 1 (88). С. 42—51. <http://visnyk.mnau.edu.ua/n88v1r2016bodnar/> (0,688 д.а.)

8. Боднар О.А. Інституційне забезпечення сільського розвитку. *Вісник аграрної науки Причорномор'я*. 2016. Вип. 4. (92). С. 61 - 69. <http://visnyk.mnau.edu.ua/statti/2016/n92v4r2016bodnar.pdf> (0,625 д.а.)

Статті у інших виданнях України, у іноземних виданнях, що включено до міжнародних наукометричних баз:

9. Боднар О.А. Залежність рівня життя сільського населення від соціально-економічного розвитку села в регіоні. *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Економічні науки*. 2011. Випуск 4. С. 458 –461. (0,333 д.а.)

10. Лагодієнко В.В. Боднар О.А. Вплив соціально-економічного розвитку села на рівень життя сільського населення регіону. *Журнал «Економіст»*, 2012. №2. С. 50-51. (журнал представлено у міжнародній наукометричній базі даних RePEc). (Особисто автору належать використання запропонованої методики до оцінки впливу соціально-економічного розвитку села на рівень життя сільського населення регіону.- 0,2 д. а.).

11. Боднар О.А. Реформирование административно-территориального устройства как инновационный контекст в развитии сельских территорий. *L'Association 1901 "SEPIKE": Social Edukational Prodject Of Improving Knowledge in Economics*. 23.10.13. С. 166-169 (журнал представлено у міжнародній наукометричній базі даних IndexCopernicus). (0,5 д.а.)

12. Боднар О.А. Еволюційні підходи в формуванні моделі сільського розвитку. *Електронне наукове видання з економічних наук*

ModermEconomics. 2017. №2. С. 257-260. http://modecon.mnau.edu.ua/evolutionary_approach_in_forming_a_model_rural_development.(0,6 д.а.)

Опубліковані матеріали апробаційного характеру:

13. Боднар О.А. Пріоритетні напрями соціально-економічного розвитку сільських територій регіону. *Облік, контроль та аналіз на підприємствах АПК: стан та перспективи розвитку* : матер. II Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Вінниця, 27 вересня 2012р.). Вінниця: ФОП Рогальська І.О., 2012. С. 97-99. (0,125 д.а.)

14. Боднар О.А. Формирование стратегии развития сельских территорий региона. *Аграрная наука – сельскому хозяйству*: сборник статей: в 3 кн. Матер. VIII междун. Науч.- практ. конф. (г. Барнаул, 6-7 февраля 2013 г.). Кн. 1. Барнаул: РИО АГАУ, 2013. С. 245-247. (0,125 д.а.)

15. Боднар О.А. Стратегическое планирование социально-экономического развития сельских территорий региона. *Современное сельское хозяйство - достижения и перспективы*. (Молдова, 27 Сентября 2013). Chişinău : Centrul editorial UASM, 2013. С. 169-174. (0,313 д.а.)

16. Боднар О.А. Особливості сталого розвитку сільських територій в розвинених європейських країнах. *Сучасні проблеми і перспективи розвитку обліку, аналізу та контролю в умовах глобалізації економіки*: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. молодих науковців, аспірантів, здобувачів і студентів (м. Луцьк, 26 квітня 2014 р). Ч. 1. Луцьк: РВВ ЛНТУ, 2014. С. 53-56. (0,125 д.а.)

17. Боднар О.А. Політика сільського розвитку в контексті євроінтеграційної перспективи. *Аграрна наука, освіта, виробництво: європейський досвід для України*: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м.Житомир, 17-18 листоп. 2015). – Житомир: ЖНАЕУ, 2015. С. 789-794. (0,313 д.а.)

18. Боднар О.А. Роль громадськості в формуванні стратегії сільського

розвитку базового рівня. *Стан та перспективи розвитку бухгалтерського обліку, оподаткування, аналізу і аудиту в управлінні економічними процесами світової та національної економіки* : матер. Всеукр. інтернет-конф.(м. Миколаїв, 17 травня 2017). Миколаїв: МНАУ, 2017. С. 85-87. (0,125 д.а.)

19. Боднар О.А. Оцінка якості життя та добробуту населення на регіональному рівні. *Екологічні та соціально-економічні аспекти розвитку економіки в умовах євроінтеграції: матер. V Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. (м. Миколаїв, 9-11 травня 2018). Миколаїв, 2018. С. 173-176. (0,125 д.а.)*

ЗМІСТ

ВСТУП	18
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ СІЛЬСЬКОГО РОЗВИТКУ	25
1.1. Сутність та трансформація поглядів на проблематику сільського розвитку	25
1.2. Сільський розвиток в контексті стратегії розвитку держави: зарубіжний і національний досвід	53
1.3. Методичні підходи в дослідженні стратегічних напрямів регіонального сільського розвитку	76
Висновки до розділу 1	90
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ СТРУКТУРНИХ ЕЛЕМЕНТІВ РЕГІОНАЛЬНОГО СІЛЬСЬКОГО РОЗВИТКУ	93
2.1. Оцінка соціально-економічної складової регіонального сільського розвитку	93
2.2. Вплив екологічного стану на регіональний сільський розвиток	120
2.3. Дослідження інституціональних аспектів регіонального сільського розвитку	137
Висновки до розділу 2	158
РОЗДІЛ 3. СТРАТЕГІЧНІ ОРІЄНТИРИ СУЧАСНОЇ ПАРАДИГМИ РЕГІОНАЛЬНОГО СІЛЬСЬКОГО РОЗВИТКУ	163
3.1. Концепція регіонального сільського розвитку та джерела його фінансування	163
3.2. Механізми реалізації регіонального сільського розвитку	179
3.3. Формування блок-схеми моделі продукування позитивних ефектів регіонального сільського розвитку	191
Висновки до розділу 3	208
ВИСНОВКИ	212
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	215
ДОДАТКИ	232

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Упродовж усього періоду державної незалежності України сталий розвиток і конкурентоспроможність сільського розвитку, регіональних агропродовольчих систем залишаються одними з основних пріоритетів економічної політики нашої держави. Цій проблематиці присвячено значну кількість наукових публікацій, а на урядовому рівні прийнято цілу низку програм, спрямованих на відродження українського села та підвищення ефективності функціонування вітчизняного АПК.

У сільській місцевості нашої держави проживає третина населення, основним видом діяльності якого є переважно сільськогосподарське виробництво. Проте, нажаль, частина сільського населення залишається без постійного місця роботи, знаходиться на межі бідності. Занепад села, його соціальної інфраструктури, банкрутство сільськогосподарських підприємств призводить до зубожіння сільського населення, погіршення здоров'я, як наслідок цього – демографічна криза, продовольча проблема, старіння сільського населення, бідність. Виправлення ситуації потребує значних інвестицій, фінансових вливань та організаційних заходів. Тому необхідно зосередити увагу як на загальних проектах розвитку окремих територій регіону, так і на розв'язанні локальних проблем, які допоможуть відкрити додаткові можливості розвитку села.

Закордонна та вітчизняна наукові школи зробили значний внесок у дослідження та розв'язок проблем сільськогосподарських підприємств, агропромислового сектора, сільських територій, регіональної політики та економіки, а також розробку актуальних підходів щодо розвитку сільських територій та територіальних одиниць. Дані проблеми висвітлені та обґрунтовані в працях провідних закордонних та вітчизняних учених: Е. Андрусенка, В. Бутова, М. Гладія, П. Гайдуцького, І. Гончаренко, Ю. Губені, О. Гудзинського, Б. Данилишина, М. Долішнього, С. Дорогунцова,

В. Захарченка, І. Іртищевої, А. Ключник, Н. Копилова, В. Лагодієнка, П. Макаренка, А. Орел, О. Огієнко, О. Павлова, Й. Пасхавера, М. Пістуна, П. Саблука, М. Сахацького, Є. Силаєва, Н. Сіндяшкіна, Н. Сіренко, Л. Шаблія, В. Юрчишина та інших. Однак, попри безумовну значущість проведених досліджень, проблеми формування стратегічних напрямів регіонального сільського розвитку все ще залишаються недостатньо вивченими. В умовах мінливого світу та реформаційних змін в Україні виникає потреба в переосмисленні та обґрунтуванні стратегічних орієнтирів сільського розвитку із врахуванням сучасних стратегічних світових цілей, а також формуванні власного бачення концепції регіонального сільського розвитку. Актуальність зазначених проблем зумовила вибір теми дослідження, його мету й завдання.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Тематика дисертаційної роботи пов'язана з тематичним планом науково-дослідної роботи Причорноморського науково-дослідного інституту економіки та інновацій. Напрацювання здобувача використано при роботі над науковим проектом «Інноваційне управління соціально-економічними системами: держава, кластер, регіон» (номер державної реєстрації 0116U002332), де здобувачеві належить виокремлення методичних аспектів і практичних рекомендацій щодо формування стратегічних напрямків регіонального сільського розвитку, в тому числі із використанням сучасного маркетингового забезпечення.

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є поглиблення теоретичних засад і розробка практичних рекомендацій щодо формування стратегічних напрямів регіонального сільського розвитку.

Для досягнення зазначеної мети поставлено такі завдання:

- поглибити й конкретизувати сутність поняття сільського розвитку та визначити його місце у загальнодержавній структурі;
- дослідити методичні підходи в дослідженні стратегічних напрямів сільського розвитку;

- здійснити оцінку соціально-економічної складової сільського розвитку;
- узагальнити інституціональні аспекти сільського розвитку;
- визначити концепцію комплексного сільського розвитку та джерела його фінансування;
- розвинути механізми реалізації стратегічного сільського розвитку;
- сформувати блок-схему моделі продукування позитивних ефектів комплексного сільського розвитку;
- розкрити методи прогнозування і моделювання сталого сільського розвитку з позицій системного аналізу, на основі яких визначити стратегічні напрями розвитку економіки сільського регіону;
- обґрунтувати регіональну стратегію досягнення стійкого сільського розвитку.

Об'єкт дослідження – процеси формування регіонального сільського розвитку.

Предмет дослідження – сукупність теоретико-методичних і практичних положень з формування стратегічних напрямів регіонального сільського розвитку.

Методи дослідження. Теоретико-методичною основою дослідження теми виступили засади економічної теорії та регіональної економіки, наукові праці учених з проблем теорії та практики формування стратегічних напрямів регіонального сільського розвитку.

У процесі дослідження для досягнення поставленої мети застосовано такі загальнонаукові методи, як: узагальнення та систематизації – для узагальнюючої характеристики стратегічних напрямів регіонального сільського розвитку; класифікації – для розгляду складових стратегічних напрямів регіонального сільського розвитку; структурно-логічного аналізу – для систематизації методичних підходів дослідження стратегічних напрямів регіонального сільського розвитку із врахуванням міжрегіональних диспропорцій; стратегічного аналізу – для обґрунтування моделі стратегічного планування стратегічних напрямів регіонального сільського

розвитку; метод імітаційного моделювання – при формуванні блок-схеми імітаційної моделі для дослідження синергетичних ефектів сільського розвитку.

Інформаційну базу дослідження становлять нормативно-правові акти України, нормативні документи центральних органів державної влади, дані Державної служби статистики України, дані закордонної офіційної статистики, звіти міжнародних організацій.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в розробленні теоретико-методичних засад і наданні практичних рекомендацій з формування стратегічних напрямів регіонального сільського розвитку, зокрема:

удосконалено:

- трактування сутності категорії «сільський розвиток» як інтегрованого інституційного процесу стійких організаційно-політичних, соціально-економічних, духовних, культурних та природно-екологічних трансформацій, що спрямовані на забезпечення високого рівня життя мешканців сільських територій;

- методику оцінки сільського розвитку, що, на відміну від наявних, має комплексний характер і поєднує вплив різних факторів і відповідних показників з метою отримання узагальнюючих індикаторів на базі аналізу і порівняння окремих з них, а також передбачає щорічний моніторинг збалансованого сільського розвитку кожного району за відповідними складовими;

- систему регулювання розвитку сільських територій, що полягає у створенні самодостатніх інституційних та організаційних умов, які сприяють відродженню на селі підприємництва, самоорганізації сільських мешканців, де важливою функцією є соціальний захист, відповідні стандарти та гарантії сільського населення, сприяння раціональному використанню ресурсів сільських територій, що у підсумку забезпечуватиме формування ефективних систем державного управління;

- організаційно-економічний механізм регіонального сільського розвитку відповідно до визначених концепцій, який функціонуватиме на основі: обґрунтування й узгодження цілей і напрямів функціонування об'єктів економіки та соціальної сфери; визначення основних принципів, де суб'єктами – органами управління є сільські адміністрації з уточненням їх повноважень; ресурсного та фінансового забезпечення програм розвитку;

- імітаційну модель дослідження синергетичних ефектів сільського розвитку, що дозволяє розширити сутність діапазону задач, пов'язаних з розробкою і прийняттям рішень в умовах невизначеності, недостатності інформації, так і в умовах неможливості проведення соціально-економічних експериментів на реальних територіях і об'єктах;

дістали подальшого розвитку:

- підхід єдності досліджуваних категорій, особливість якого обґрунтовується твердженнями, що з одного боку, сільським сектором охоплено сільські території, а з іншого, розвиненість сільського сектора обумовлена рівнями розвитку сільських територій, що ним об'єднані. При цьому, характер, особливості та результативність розвитку сільського сектора безпосередньо або опосередковано визначають рівень ефективності розвитку взаємопов'язаних із ним сільських територіальних утворень;

- основні заходи довгострокової туристичної стратегії, що у перспективі визначають економічне зростання, розвиток інфраструктури й культури в сільській місцевості регіону, забезпечать піднесення добробуту громадян, що проживають в даній місцевості;

- концептуальний підхід стійкого сільського розвитку, що враховує наступні напрями: виявлення чинників, які впливають на формування процесів стійкого сільського розвитку; визначення значущості стійкого сільського розвитку за рахунок комплексного розвитку сільської місцевості; обґрунтування необхідності цілеспрямованої діяльності суб'єктів управління усіх рівнів;

- регіональна стратегія досягнення стійкого сільського розвитку, що у

порівнянні з іншими, відповідає умовам конкретного регіону і на основі якої здійснюється розробка регіональної цільової програми сільського розвитку.

Практичне значення одержаних результатів полягає у можливості використання теоретико-методологічних, методичних і практичних розробок і пропозицій у діяльності органів влади різних рівнів при формуванні стратегічних напрямів регіонального сільського розвитку. Вищевказані рекомендації використовуються у практичній діяльності Регіонального фонду підтримки підприємництва в Миколаївській області (довідка № 11/34 від 15.02.2017 р.); Бюро регіонального розвитку, КП Одеської обласної державної адміністрації (довідка № 104 від 17.02.2017 р.); Херсонської обласної ради (довідка № 98-111-375/103 від 14.12.2017 р.), Миколаївського обласного фонду розвитку і підтримки громадських ініціатив (довідка № 11 від 13.03.2018 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійно виконаною науковою працею. Усі результати, викладені в дослідженні, отримані автором самостійно, з наукових праць, опублікованих у співавторстві, у дисертації використано лише ті результати й положення, які отримані автором особисто. Особистий внесок автора в публікаціях, виконаних у співавторстві, конкретизовано в списку опублікованих праць в авторефераті.

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертації пройшли апробацію на міжнародних наукових і науково-практичних конференціях, конгресах і семінарах різних рівнів, зокрема: «Облік, контроль та аналіз на підприємствах АПК: стан та перспективи розвитку» (м. Вінниця, 27 вересня 2012 р.); «Аграрная наука – сельскому хозяйству» (м. Барнаул, 6-7 лютого 2013 р.); «Современное сельское хозяйство - достижения и перспективы» (Молдова, Chişinău, 27 вересня 2013 р.); «Сучасні проблеми і перспективи розвитку обліку, аналізу та контролю в умовах глобалізації економіки: матеріали» (м. Луцьк, 26 квітня 2014 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Аграрна наука, освіта, виробництво: європейський досвід для України» (м. Житомир, 17-18 листопада 2015 р.); «Молодежь для

науки и инноваций: разработки и перспективы» (м. Гомель, Беларусь, 27-29 травня 2016 р.); «Обліково-аналітичне і фінансове забезпечення діяльності суб'єктів господарювання: глобалізаційні та євроінтеграційні аспекти» (м. Миколаїв, 23 - 25 листопада 2016 р.); «Сучасні тенденції розвитку світової економіки» (м. Харків, 26 травня 2017 р.); «Стан та перспективи розвитку бухгалтерського обліку, оподаткування, аналізу і аудиту в управлінні економічними процесами світової та національної економіки» (м. Миколаїв, 17 травня 2017 р.); «Екологічні та соціально-економічні аспекти розвитку економіки в умовах євроінтеграції» (м. Миколаїв, 9-11 травня 2018 р.).

Публікації. Основні наукові положення, висновки та результати дослідження викладено у 19 наукових працях, з яких: 12 – статті в наукових виданнях (у т. ч. 8 – у наукових фахових виданнях, 4 – у виданнях, що входять до наукометричних баз), 7 – матеріали конференцій. Загальний обсяг публікацій – 7,2 д. а., 7,0 д. а. з яких належать особисто автору.

Обсяг і структура роботи. Дисертація складається з анотації, вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел , 8 додатків. Повний обсяг дисертації становить 253 сторінок, з них основний текст 199 – сторінок, анотація – 11 сторінок, список використаних джерел 19 – сторінок, додатки – 21 сторінка. Робота містить 43 таблиць та 46 рисунків на 62 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ СІЛЬСЬКОГО РОЗВИТКУ

1.1. Сутність та трансформація поглядів на проблематику сільського розвитку

Сучасний рівень розвиненості сільських територіальних утворень в Україні характеризується, як надзвичайний зпоміж всієї історії еволюції. Негативні результати трансформації суспільно-економічної системи протягом останніх десятиріч зумовили тривалу системні кризові явища у процесах розвитку сільських соціально-територіальних утворень; їх розвиток під впливом трансформаційних процесів досяг критичного рівня.

Значення сільських соціально-територіальних утворень є доволі визначним: тут мешкає більше 50% населення, забезпечується виробництво аграрної, лісової та рибної продукції і значна частка сировини мінерального походження.

Вітчизняні сільські соціально-територіальні утворення займають 70% площі країни, у яких проживає більше третини загальної чисельності населення. Саме тому збереження і розвиток сільських територіальних формувань сприяє гармонійному розвитку нашої країни, зростанню її конкурентоздатності. Руйнівний вплив на сільський уклад життя може зумовити втрату не лише продовольчої безпеки країни, а і культурних традицій, загострити проблеми міграції та безробіття, результатом чого може стати занедбання значних територій та посилення геополітичних ризиків.

Таким чином, на нашу думку, проблема розвитку сільських соціально-економічних систем була і залишається доволі актуальною.

Факт, що на сьогодні розвитку сільських соціально-економічних систем властивий прояв глибинних кризових явищ і вони потребують підтримки з боку держави, підтверджують статистичні дані щодо рівня бідності сільських мешканців. Проблема бідності є основною проблемою сільських соціально-

економічних систем, про зростання її масштабів постійно наголошують та висвітлюють засоби масової інформації, бідність зумовлює прояв значного кола негативних явищ соціального характеру, зокрема маргіналізації, люмпенізації та навіть деградації. З огляду на зазначені процеси, існує думка, щодо незворотності масштабності деградації сільських соціально-економічних територіальних утворень оскільки високий рівень смертності мешканців сільських територій зумовлює диференціацію сільських територій за чисельністю населення та їх розмірами. Такі обставини створюють ризик втрати контрольованості територій України, зростання експансії з боку прикордонних держав.

Протягом останнього часу через поглиблення процесів інтеграційної взаємодії економічних суб'єктів, реалізації ринкових трансформацій аграрної сфери на рівні держави та у світовому масштабі, лібералізацією життя суспільства і розвиток нових процесів глобалізації економічної системи, відбувається зміна значення сільських соціально-економічних систем для забезпечення їх економічного, соціального, екологічного вектору розвитку та розвитку сільських територій зокрема. У сучасних умовах контекст економічної парадигми соціально-екологічного розвитку, котрий притаманний світовій економічній системі, передбачає зміну пріоритетів у розвитку економічної системи сільських територій, що логічно формує передумови зміни теоретико-методологічних підходів до сутності та прикладного значення розвитку сільських соціально-економічних систем.

На сьогодні високого рівня актуальності набули дослідження щодо розробки політики сталого розвитку сільських соціально-економічних територіальних утворень. Потреба у таких дослідженнях зумовлена зростанням рівня уваги з боку держави до проблем сільських соціально-економічних систем, без вирішення яких унеможлиблюється підвищення рівня та якості життя мешканців сільських територій, забезпечення продовольчої безпеки державного рівня.

Варто зазначити, що у наукових колах має місце значна кількість дискусій щодо визначення понять: «село», «сільська місцевість», «сільська територія», і відповідно, щодо тлумачень понять «розвиток», «розвиток села», «розвиток сільських територій» та «сільській розвиток», яким властиві дискусійність та багатовимірність. Широке коло науковців присвятили свої праці дослідженням даних категорій, кожне твердження заслуговує на увагу.

Актуальні питання, пов'язані з розглядом окремих аспектів досліджуваної проблеми, відображено в працях М. Барановського, О. А. Біттера, О. Г. Булавки, П. Гайдуцького, І. Гнибіденка, Ю. Губені, О. Гудзинського, І. Гончаренко С. Горлова, А. Ключник Д. Крисанова, М. Кропивка, А. Лісового, М. Маліка, В. Мацибори, В. Нелепа, О. Онищенко, О. Павлова, І. Прокопи, О. Попова, П. Саблука, К. В. Прокопишак, В. Рябокonia, В. Терещенка, Д. Шияна А. Шепотько, К. Якуби.

Історично визначальне значення безумовно має термін «село», який обумовлює появу всіх інших прикладних термінів, що пов'язані з прикметниками «сільський», «сільська» та ін.

В Україні першочергово, «село» розглядається у площині селянського поселення, на території якого переважною більшістю мешканців здійснюється виробництво сільськогосподарської та промислової продукції. При цьому, в Україні таким чином ідентифікується найменша адміністративно-територіальна одиниця.

Розповсюдженою є точка зору науковців та міжнародних організацій, зокрема Всесвітнього банку [33] і Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН (ФАО) [139] стосовного того, що сільські територіальні одиниці мають за основу виключно традиційні види діяльності (сільгоспвиробництво, лісництво, рибальство, видобувну промисловість). Варто зазначити, що вимоги сьогодення трансформують підходи до процесів структурної побудови галузей у сільській місцевості, що знайшло відбиття у концепціях розвитку ЄС, оскільки в даній галузі на період до 2020р. має місце виокремлене пріоритетне спрямування – диверсифікація системи

господарювання в межах даних територій.

При цьому варто зазначити, що в сучасних умовах, не лише в селах здійснюється виробництво агропродукції і не у кожному селі функціонують виробники сільгосппродукції. В даному контексті, заслуговує на увагу думка С. Терещука [153], який зазначає, що світова глобалізація не омине й українське село, тому розглядати сільські території необхідно в форматі багатофункціональності та екологізрівноваженості, за умов сталого вирішення виробничих, екологічних, а також соціальних проблем, які є нагальними. Саме цей факт зумовив вживання термінів «сільська територія» та «сільська місцевість».

Відмінність між селом та сільською місцевістю полягає у тому, що у сільській місцевості не завжди мають проживати (чи проживають) люди. При цьому існує законодавче визначення поняття «сільська місцевість», яке розглядає сільську місцевість як території, що розташовані за межами міст і вони мають статус зон з переважно сільськогосподарським спрямування виробництва та сільської забудови. [103].

Диференціація територій за видом та режимом їх переважного використання на такі, що характеризуються виробництвом агропромислової продукції та сільською забудовою (зона сільськогосподарського виробництва) на противагу територіям, яким властива інтенсивна промислова, міська, житлов та господарська забудова (зона урбанізованого впливу) є не тільки некоректною, а і неповною [100]. До того ж типізуються ці зони за різними критеріями галузевим в одному випадку (сільське господарство) і за однією з тенденцій розвитку міського способу життя – в іншому (урбанізація).

Суспільні науки традиційно визначають поняття «сільська місцевість» (сільські територіальні формування) як населену місцевість, яка розташована поза межами великих міст з притаманними їй природними умовами і ресурсною базою, сільськими мешканцями та уречевленими результатами

праці людей (елементи матеріальної культури та основні виробничі засоби) в мжах даної території.

Таблиця 1.1

Порівняльна характеристика міського та сільського середовищ

Ознаки	Сільське середовище	Міське середовище
Спосіб життя	Неквапливий, зберігає елементи природовідповідності	Урбанізований, динамічний; диференціація стилів життя, культурних стереотипів та ін.
Умови праці	Складні, підпорядковані природним ритмами циклам року; невеликі можливості трудової мобільності	Нестабільність соціального статусу, соціальна мобільність
Умови побуту	Злитість побуту та праці, трудомісткість	Більш комфортні
Культура	Традиційна	Модернізована, поширення субкультур
Норми поведінки	Соціальний контроль поведінки; неможливість анонімного існування	Слабкий соціальний контроль, значна роль самоконтролю
Форми спілкування	Відкритість спілкування, елементи традиційної сусідської общини	Наявність різноманітних соціальних зв'язків, переважання ділових, короточасних, поверхневих контактів
Наявність культурних закладів	Відсутність культурних закладів, окрім будинків культури	Осередок матеріальної та духовної культури

Джерело: розроблено автором

Останнім часом значним колом науковців використовується категорія «сільська територія», при цьому інтерпретація зазначеного терміну в їхніх працях суттєво диференційована: починаючи від географічної площини та закінчуючи господарсько-виробничим, соціально-економічним, самоврядним і навіть екологічним аспектом трактування. [35].

Терміну «сільський» властивий територіальний аспект, що ускладнює статистичне спостереження, оскільки сільська місцевість незавжди збігається з кордонами адміністративних одиниць або зоною впливу певного сектора економічної діяльності. При цьому у практичній площині вона має розмежування за адміністративними районами, сільськими адміністраціями. Тому зручність, враховуючи адміністративний поділ, часто мають місце застосування терміни «сільські райони», «сільські регіональні соціально-економічні системи», тощо.

Рис. 1.1. Основні підходи до визначення поняття «сільська місцевість»

Джерело: розроблено автором на основі [157]

З метою поглиблення дослідження, варто зазначити, що у вітчизняній науці поняття «сільська територія» протягом останніх років досліджується доволі активно, при цьому на законодавчому рівні визначення цього поняття відсутнє.

Систематизація підходів щодо трактування терміну «сільська територія» подано у додатку А.

Варто погодитися з думкою М.М. Ігнатенко, що в процесі дослідження поняття «сільська територія» існує можливість виокремити такі основні підходи: економічний; природничо-географічний; історичний; аграрний; адміністративно-управлінський [55]. При цьому варто зазначити, що жодне з визначень в цілому не відбиває сутності поняття «сільська територія» і їх розробка мала певне галузеве призначення.

На наше переконання, найбільш розгорнуті результати досліджень поняття «сільська територія» знайшли своє відображення у роботах О.І.

Павлова, на основі яких науковцем не лише подано визначення, а і здійснено типізацію сільських територій відповідно до певних групових ознак [99-101].

Резюмуючи вищезазначене, варто зазначити, що підходи до визначення сільських територій не мають пов'язуватись виключно з системою господарювання сільського типу як сферою виробництва, що є свідченням недоцільності обмежень наукового аналізу їх сутності галузевим підходом. На думку А. Зельднер [54], сільські поселення не завжди за своїми функціями обов'язково мають бути сільськогосподарськими, оскільки до їх складу відносять невеликі населені пункти з промисловим, транспортним, рекреаційним характером функціонування, хоча традиційно функціонування сільських територіальних одиниць ідентифікується з агровиробництвом [54].

На основі застосування інструментів системного підходу маємо можливість констатувати, що сільська територія являє собою багатофункціональну систему з притаманними їй загальними умовами самостійного розвитку і функціонування та певною структурною побудовою, функціями та принципами взаємодії із зовнішнім оточенням. Інакше кажучи, що сільська територія являє собою просторову біо-екологічну та соціально-економічну систему, яка знаходиться поза територіями урбанізованого впливу, якій притаманне специфічні еколого-природне, соціально-економічне та інституціональне середовище та система розселення, які функціонують у її межах та використовують власний потенціал для задоволення потреб індивідуального та суспільного характеру [54]. Зважаючи на подане визначення, маємо відмітити основні складові інструментарію структурного визначення досліджуваної категорії: «сутність», «зміст» та «результативність».

На основі вищезазначених положень представимо сутність та основні характеристики сільської території (рис. 1.2.).

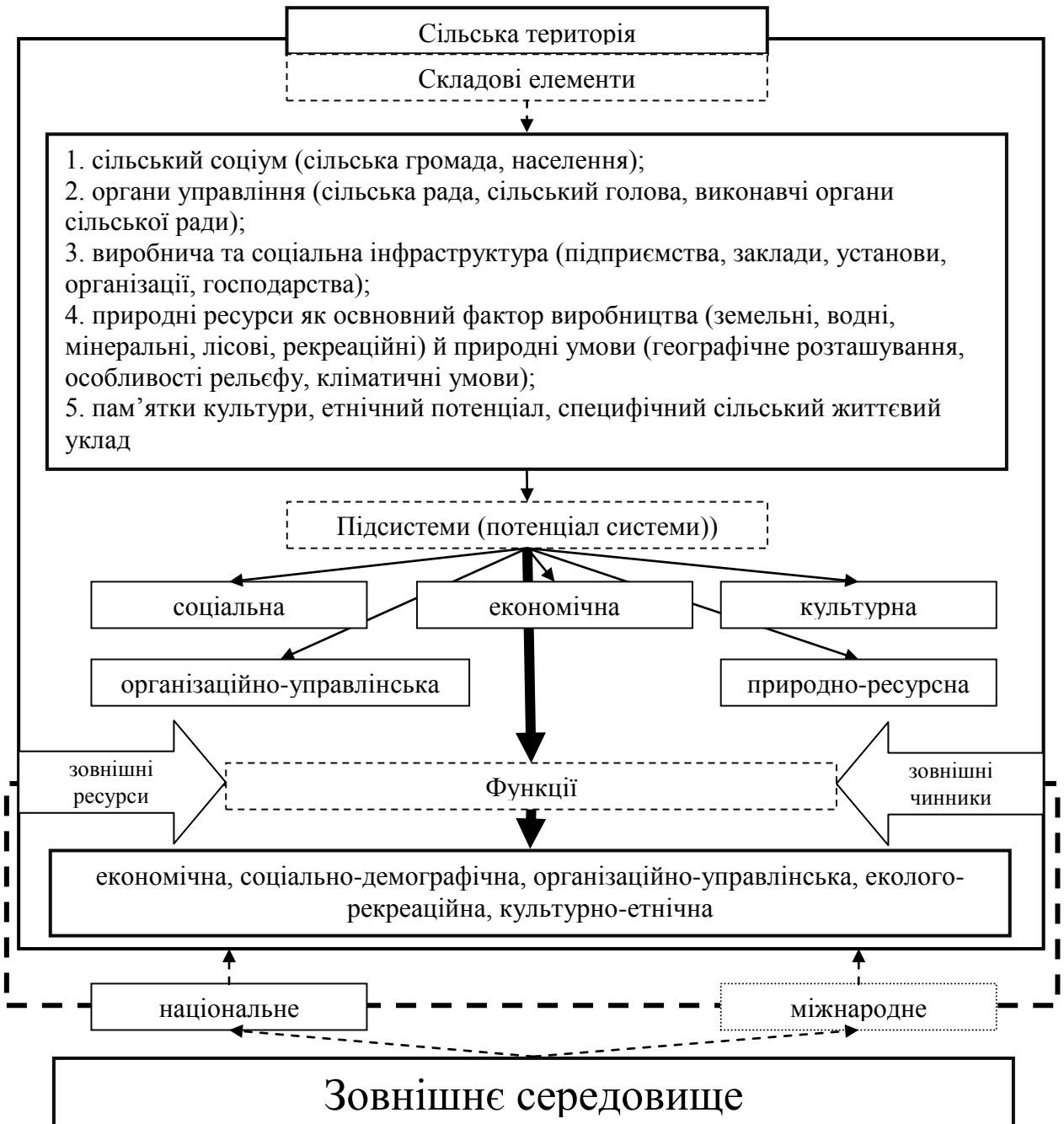

Рис. 1.2. Розуміння поняття «сільська територія» з позицій системного підходу

Джерело: власна розробка автора

У сучасних умовах все більшого поширення має думка відносно того, що попри всю важливість та актуальність персоніфікованого дослідження суспільних сільських територіальних підсистем, доцільно орієнтуватись на те, що кожна з цих підсистем являє собою складову більш загальної категорії - *сільського розвитку*, з його істотно повнішою та глибшою сутністю [62].

У вітчизняних наукових колах та на практиці все більш поширеного застосування знаходять категорії «розвиток» в цілому та «сільський розвиток» зокрема, що зумовлює потребу у визначенні їх сутності, цільового призначення, а також тлумачення зазначених у сучасних умовах трансформації економічної системи.

Категорія «розвиток» в цілому зводиться до процесу, результатом якого є зміна якісних характеристик певного явища, трансформація одного якісного стану у інший, вищого порядку [], або ж розвиток – являє собою специфічний процес, який зумовлює виникнення якісно нового, поступальний рух від вищого до нижчого, перетворення з простого у складне [46]. Енциклопедичний словник трактує «розвиток» як закономірну трансформацію свідомості і матерії, як поступальний рух, перехід з одного стану до іншого [139].

Спеціальна наукова література містить наступні основні тлумачення розвитку:

- це перехід можливості у дійсність;
- це розуміння руху взагалі;
- це поява нового [139].

В контексті появи нового розвиток можливо ототожнити з прогресом, при цьому він може мати регресивний характер. При цьому, розвиток бути досягнутий шляхом еволюції(реформаторський) та революційним (радикальні заходи) шляхом, у результаті чого мають місце докорінні зміни.

Дані наведенні визначення розвитку відбивають процесуальний елемент останнього, відбивають рівень його динаміки, як процесу об'єктивного характеру. Розвиток є підпорядкованим впливу певних законів, якими розкрито його внутрішній механізм та рушійні сили. На основі цього можна констатувати здатність окремої системи(об'єкта) до саморозвитку, результатом чого є зміна його структурної побудови. За своєю формою структурна побудова є певним взаємозв'язком, порядком взаєморозташування складових елементів, будовою об'єкта, а за своїм

змістом – сукупністю його зв'язків стійкого характеру, яка сприяє збереженню основних характеристик за різного впливу зовнішніх та внутрішніх чинників [139].

Використання поняття “сільський розвиток” передбачає розвиток у межах руральної (від. англ. rural – сільський) частини територій, розміщеної у просторі. Такий підхід дозволяє об'єктивно оцінити розвиток сільської соціально-територіальної підсистеми суспільства через виконання нею комплексу певних функцій, виключає визначення спрямованості сільського розвитку довільно обраною функцією, передусім продовольчою.

Перш ніж досліджувати аспекти сільського розвитку, доцільно дослідити генезис поглядів зарубіжних вчених на концепцію розвитку безпосередньо.

Ще на початку ХХ століття еволюційне визначення розвитку було поадне К. Марксом. На думку вченого розвиток як прогрес варто описати через низку соціально-економічних етапів через які суспільство неминуче має пройти протягом своєї еволюції. Варто зазначити, що до глобального занепаду планової економіки в кінці 1980-х років ХХ століття, більша частина положень теорії і практики розвитку зазнавала впливу марксистської та нео-марксистської теорії [144].

У 1950-х роках минулого століття розвиток розглядався у площині економічного зростання, тобто зростання стандартів виробництва, споживання і матеріального благополуччя, накопичення капіталу на національному рівні. Дане визначення розвитку являло собою першу модель у «теорії розвитку» [148].

У 1960-х американськими дослідниками було усунено певні недоліки ранніх моделей розвитку шляхом формування концепції модернізації. На їх переконання, трансформації традиційних суспільних систем можна досягти завдяки активному поширенню сучасних цінностей, технологій та інститутів, сформованих розвиненими країнами, у країнах, що розвиваються.

Протягом 1970-тих років розвиток розглядався з позицій структурних зрушень у світовій соціально-економічній системі, тобто з точки зору теорії

залежності (альтернативна теорія розвитку), в якій рушієм розвитку є трансформація міжнародних економіко-політичних структур [3, 4].

Кінець 1970-х років минулого століття охарактеризувався виникненням поняття «неолібералізм», що сприяло вільній ринковій взаємодії і зниженню рівня втручання з боку держави, як агента розвитку. У цей період сформовано програми лібералізації та структурної перебудови.

У 1990 - х роках міжнародна спільнота знову звернула увагу на зниження рівня бідності та сформувала більш цілісний погляд на розвиток. Підходи набули більш гетерогенних ознак, що відбивають накопичений протягом попередніх періодів досвід, та шляхом залучення більш широкого кола учасників, включаючи уряд, приватний сектор і донорів [4, 6].

Найбільш відоме відбиття нагальних проблем світового рівня містить Декларація тисячоліття ООН, яку було ухвалено у 2000 році. В ній знайшли відбиття цілі стосовно досягнення до 2015 року змін, спрямованих на розвиток. На рис. 1.3 подано узагальнення основних напрямів розвитку та їх зв'язки з підходами до сільського розвитку, які висвітлено вище.

	Холодна війна						ЦРТ. 3 кризи*
	Післявоєнний період		Нафтовий шок нових незалежних держав		Структурна перебудова		Захист навколишнього середовища /турбота через зміну клімату
	1900р.р	1950р.р.	1960р.р.	1970р.р.	1980р.р.	1990р.р	
Основні напрями розвитку							Розвиток, як зменшення бідності
							Розвиток, як зростання, що проводилось вільним ринком 1980-их нео-лібералізму
							Розвиток, як світове структурна зміна (теорія залежності)
							Розвиток, як модернізація що проводилась державою
							Розвиток, як економічне зростання, що проводилось державою
Розвиток, як універсальна історія (К. Маркс) 19-те століття							
Підходи до сільського розвитку	Основна потреба						
	Комплексний сільський розвиток (IRD)						
	Зелена революція						
	Структурна перебудова						Сталий розвиток

*ЦРТ - Цілі розвитку тисячоліття ; 3 кризи: фінансова, продовольча та паливна.

Рис. 1.3 -Основні напрями розвитку та їх зв'язок з підходами щодо сільського розвитку

Джерело: розроблено автором на основі [6]

Стосовно поняття «сільський розвиток», то окремо його почали досліджувати наприкінці 1960-х років минулого століття, коли почали мати прояв явні проблеми, що постають перед громадами у сільській місцевості (проблеми, пов'язані з ресурсовикористанням та природокористуванням, низький рівень щільності населення, неналежний рівень комунікацій).

Розвиток на основі «основних потреб» набув популярності приблизно у середині 1970-х років. Варто відмітити, що у попередні періоди основна увага в сфері розвитку була приділена макроекономічному зростанню, що вважалося найліпшим способом подолання бідності, проте даний підхід не мав позитивних результатів у сільських регіональних соціально-економічних системах.

Починаючи з 1970-х років набула поширення політика державного втручання в аграрну сферу на основі підходу IRD - комплексного сільського розвитку. Даний підхід передбачав вжиття заходів щодо зменшення масштабів бідності, який спрямований на охоплення малозабезпечених верств населення шляхом поліпшення координації заходів.

Стратегія розвитку сільського господарства яка отримала назву «Зелена революція», мала доволі успішні результати стосовно підвищення рівня врожайності пшениці та рису в певних частинах світу. Наприкінці 1970-х років, було вжито заходів, спрямованих на підвищення рівня продуктивності дрібних фермерських господарств у країнах, що розвиваються шляхом впровадження високоврожайних сортів сільгоспкультур (HYVs).

Зелена революція, IRD та основні потреби мали актуальність у 1970-ті роки, їх значення в політиці розвитку зменшувалася протягом наступних десятиліть через запровадження лібералізації ринкової взаємодії та політики структурних трансформацій, що зумовили зниження ролі держави та її потенціалу в процесах реалізації даних стратегій. Разом із тим, ідеї та пріоритети, зазначених підходів до розвитку мають свою актуальність і на сьогодні [6].

Новітній підхід до сфери сільськогосподарського виробництва і сільського розвитку було сформовано на початку 1980-х років. Він широко відомий, як розвиток за принципом «знизу-вгору», або «фермер - перший». Цим самим було започатковано запровадження принципів децентралізації управлінського впливу. Згодом актуальності набули дослідження соціальної складової у процесах сільського розвитку.

Ідеї, щодо нового професіоналізму та соціального розвитку зумовили:

- формування нових відділів у складі урядів та донорських організацій;
- запровадження нових процедур і структур, що спрямовані на підвищення рівня справедливості та ефективності процесу розвитку на основі розширення участі людей у зазначених процесах.

Дослідження свідчать, що увагу до сільського розвитку [6] у країнах ЄС почали приділяти у 70-ті роки минулого століття. При цьому у більшості держав підхід до сільського розвитку знаходився у практичній площині. У США сільський розвиток визнано як політику на основі “підвищення економічних можливостей та поліпшення рівня якості життя для всіх сільських мешканців Америки”. У країнах ЄС термін “сільський розвиток” розуміється в контексті:

- підвищення конкурентоздатності сфери аграрного виробництва;
- покращання стану сільських територій і довкілля;
- підвищення життєвого рівня у сільській місцевості [4].

Таким чином, проти країн, що розвиваються і в яких при визначенні сільського розвитку увага приділяється соціальним проблемам, у країнах ЄС визначальним у цьому плані є системне вирішення проблем, що з ним пов'язані. Без позбавлення уваги соціальних проблем, політика сільського розвитку спрямовується на забезпечення можливостей сільських мешканців у подоланні складнощів сільського життя і отриманні початкового капіталу для започаткування власної справи нарівні з мешканцями інших територіальних формувань. У країнах ЄС головна увага приділяється приянню

конкурентоздатності мешканців сільських територій, стану довкілля та збереженню культурної спадщини.

Варто зазначити, що результати порівняльного аналізу сучасної парадигми сільського розвитку у країнах ЄС та в Україні свідчать, що парадигма ЄС має переважно аграрну спрямованість, а вітчизняна – територіальну. Це можна пояснити тим, що у країнах Західної Європи та у деяких країнах Центральної та Східної Європи приналежність до сільської соціально-економічної територіальної суспільної підсистеми становить ознаку відсталості та архаїчності, остання винятково не визначається її зв'язком зі сферою аграрного виробництва. Відсутність потреб у значних бюджетних асигнуваннях на облаштування середовища життєдіяльності, дозволяє спрямувати їх лівову частку на підтримку агровиробників.

Трансформація суспільної системи обумовила потребу у реалізації комплексних заходів реформування українського села, що, потребує не галузевого, а територіального підходу до дослідження суспільної сільської соціально-територіальної підсистеми.

В Україні наукове підґрунття досліджень проблематики сільського розвитку склали напрацювання Л.О. Шепотько та її школи з проблем сільського сектора(сільської сфери) [163]. Саме представники даної школи вперше і найбільш конкретно наблизились до дослідження проблем сільського розвитку, безпосередньо були досліджені соціальні ресурси сільських територій та відмічено, що рушієм їх розвитку є соціальна складова, яку варто розглядати, як соціальний ресурс.

Різноаспектній підхід до порівняльного аналізу поняття «розвиток сільських територій» та «сільський розвиток» свідчить, що перше з них є більш функціональним, ніж друге. Тим не менше, поняття «сільський розвиток» вживається не завжди за призначенням, що вимагає уточнення сфери його використання.

В результаті наших досліджень маємо можливість розглядати єдність досліджуваних категорій, наступним чином (рис. 1.4).

Особливість даного підходу полягає у розгляді даних категорій у нерозривній єдності: з одного боку, сільським сектором, охоплено сільські території, а з іншого, розвиненість сільського сектора обумовлена рівнями розвитку сільських територій що ним об'єднані.

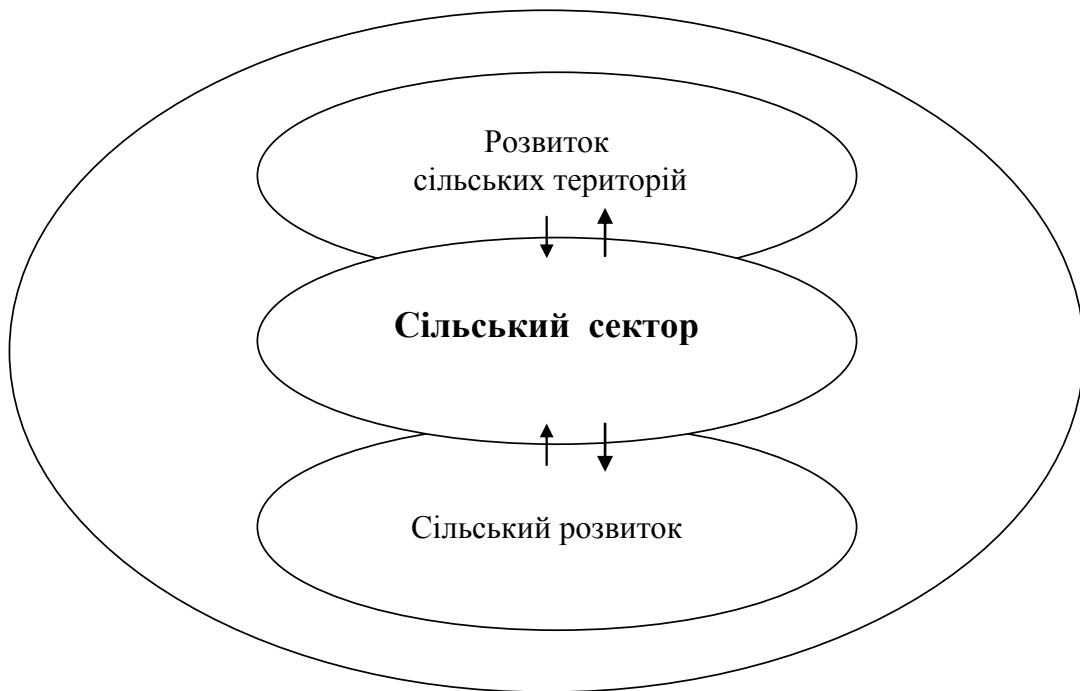

Рис. 1.4. Взаємозв'язок категорій сільський сектор, сільські території та сільський розвиток

Джерело: власна розробка автора

При цьому, характер, особливості та результативність розвитку сільського сектора безпосередньо або опосередковано визначають рівень ефективності розвитку взаємопов'язаних із ним сільських територіальних утворень. Дане розуміння зазначених категорій варто розглядати у площині формування ними певної системи сільського сектора з її підсистемами: сільського розвитку і розвитку сільських територіальних утворень.

Практично це означає, що рівень розвиненості сільських територій визначає якість та рівень ефективності сільського розвитку та сільського сектора, які, у свою чергу, через їх соціально-економічні, структурно-організаційні та інші характеристики визначають рівень ефективності

розвитку кожної приналежного до них окремого сільського територіального утворення та їх сукупності в цілому.

На переконання В.Т. Шлемко сільський розвиток доцільно розглядати як явище багатовимірною характеру, яке можна розглядати як гармонійний розвиток соціально-економічного інфраструктурного забезпечення, системи сільського самоврядування, формування якісно нового рівня життя мешканців села [35].

Таблиця 1.2

Порівняльна характеристика визначень поняття «сільський розвиток»

Автори	Об'єкт сільського розвитку	Зміст поняття
О.М. Онищенко, В. В. Юрчишин	Сільські території	Сільський розвиток за одних умов варто розглядати у буквальному розумінні, як розвиток сільських населених пунктів, за інших, як процес розвитку сільської місцевості, за третіх – як розвиток сільських територіальних одиниць.
		Взаємоузгоджений сільський розвиток являє собою процес, що має місце у певному середовищі (в межах сільських територіальних систем) як його вмістилища.
		Категорія яка відбиває систематизований, чітко спрямований та реально досяжний майбутній стан сфери сільського господарювання, села та селян з метою забезпечення і узгодження інтересів кожного з них та в цілому, країни в цілому.
Б.Й.Пасхавер, О.В. Шубравська, Л.В. Молдаван	Сільськогосподарська діяльність	Відтворювальна функція сільського розвитку, яка охоплює виробничий та людський потенціали, з його прямим зв'язком із рівнем доходів та обмежень сільгосп діяльності агроекологічного характеру.
О.І. Павлов	Сільські території	Сільський розвиток являє собою об'єктивний процес асоційований з сільськими територіальними системами, як його об'єкт та протиставляється розвитку території урбанізованого впливу як дихотомічному
О.М. Бородіна	Сільська місцевість	Сільський розвиток є процесом який сприяє гармонійному соціоекономічному прогресу сільської місцевості, основу якого становить самоорганізація сільських громад та максимально можливе використання факторів ендogenous розвитку (активів місцевого рівня) при їх поєднанні із можливостями зовнішнього характеру.
Т.Д. Гром'як	Суспільно-економічні відносини	Сільський розвиток розглядається в якості специфічного способу реалізації процесів суспільно-економічної взаємодії, який сприяє розподілу між суб'єктами цієї взаємодії матеріальних цінностей і благ, які створені в аграрній сфері та сільській економічній системі з урахуванням інтересів населення сільських населених пунктів з метою найліпшого забезпечення його добробуту

Джерело: [35]

В.Д. Невесенко розглядає сільський розвиток у площині розвитку суспільних сільських соціально-територіальних підсистем та досягнення найефективнішого використання потенціалу матеріально-фінансової,

людської та інших систем ресурсозабезпечення, підвищення життєвого рівня населення, а також збільшення можливостей системи користування земельними ресурсами, як визначного економічного ресурсу територіальної громади та надійного джерела фінансових ресурсів [94].

В контексті дослідження варто відмітити думку С.М. Газуди стосовно того, що в процесі дослідження процесів сільського розвитку, за об'єкт дослідження вченими обрано різні об'єкти. Проте у багатьох випадках, за об'єкт дослідження обрано сільську територію (табл. 1.2).

Отже «розвиток сільських територій», становить основну, проте не виключну складову «сільського розвитку».

При цьому, варто зауважити, що процесам дослідження сільського розвитку передувало вивчення, перш за все, розвитку сільського господарства (сільгоспвиробництва), що зумовило зміщення уваги науковців з вивчення виключно виробничого аспекту цього питання, у соціальну площину, тобто за об'єкт дослідження вже було обрано село (табл. 1.3).

У подальшому коло досліджень було розширено. Зокрема дослідження розвитку села були заміщені дослідженнями розвитку сільських територій. У даному контексті варто відмітити думку Я.П. Поліщука [108], яку ми цілком підтримуємо, стосовно того, що формування та поширення концепції сільського розвитку є адекватною відповіддю на виклики об'єктивних процесів суспільного розвитку. Точку відліку розвитку концепції сільського розвитку становить підвищення життєвого рівня на селі. Даний факт зумовив необхідність переоцінки та суттєве розширення кола цілей розвитку соціально-економічної системи, ідентифікацію нових перспектив та диверсифікацію засобів їх досягнення, можливість альтернативного вибору індивідами способу життя, зважаючи на зростання духовно-культурних, освітніх та інших потреб сучасного члена суспільства.

Проте це не повинне досягатися завдяки, або не тільки завдяки, сільгоспвиробництву, як домінуючого виду економічної діяльності. Ключова роль у цих процесах надається сільському підприємництву, сфері послуг,

освіті та культурі, рекреативному бізнесу (туризму, системі соціального та фізичного інфраструктурного забезпечення, природоохоронній та ресурсовідновлювальній діяльності) [108].

Таблиця 1.3

Змістовне наповнення напрямів соціально-економічних досліджень в сфері сільського господарства України

Напрямок дослідження	Провідні представники наукового напрямку	Концептуальна платформа наукового напрямку	
		сутність	особливості
Соціальний (соціально-економічний) розвиток села	І.І. Лукинов Л.О. Шепотько О.А. Бугуцький М.Х. Вдовиченко Г.І. Купалова М.К. Орлатий К.І. Якуба І.І. Лотоцький	Соціальний розвиток являє собою процес компенсації з боку держави прояву дискримінації населення сільських територій протягом тоталітарного управління та ліквідація, зумовлених у цей період диспропорцій у соціально-економічному розвитку	Реалізація завдань була зумовлена обсягом державних видатків та ініціативою з боку колективних сільськогосподарських підприємств, які, у переважній більшості, були спрямовані на задоволення потреб власних колективів
Соціально-економічний розвиток сільських територій	П.Т. Саблук П.І. Гайдуцький І.В. Прокопа А.С. Малиновський С.І. Мельник М.Ф. Кропивко В.П. Рябоконт О.Г. Булавка Ю.Е. Губені І.В. Гончаренко К.В. Прокопишак М.Й. Малік	Перехідна модель, особливості якої зумовлені процесами ринкових трансформацій аграрної сфери, має за мету системне врахування потреб населення сільської місцевості в цілому зі зміщенням уваги на територіальний розвиток на протигагу галузевого	Предмет досліджень становить мережа поселень, інтеграція просторових ресурсів і людського капіталу, свобода вибору форм економічної, у т. ч. несільськогосподарської діяльності, при домінуванні агровиробництва
Сільський розвиток	О.М. Онищенко В.В. Юрчишин О.М. Бородіна Т.О. Зінчук Н.М. Куцмус О.І. Павлов В.С. Дієсперов	Перехід від територіальних акцентів на домінуючій ролі сільського господарства до моделі розвитку, яка спрямована на підвищення якості життя селян, що передбачає синергетичну взаємодію економічних, соціальних та екологічних чинників	Відхід від постулатів агроцентризму, курс на акумуляцію людського капіталу врахування у стратегічному розвитку різноманітності та багатоаспектності сільського життя, піднесення ролі місцевого самоврядування

Джерело: складено з використанням [108]

Все більше коло дослідників сільського розвитку в результаті досліджень погоджуються з тим, що його варто розглядати у площині реалізації державної політики стосовно сільської місцевості, а процеси організації становлення сільських територіальних систем – є не окремим

питанням, а лише елементом сукупності всіх інших аспектів, які інтегровані сільським розвитком [166].

Таким чином маємо можливість констатувати, що поняття «сільський розвиток» є ширшим проти поняття «розвиток сільських територій», а сільські території становлять атрибут і об'єкт сільського розвитку.

На сьогодні існують різні підходи до трактування відмінностей між категоріями «сільський розвиток» і «розвиток сільських територій». На нашу думку найбільш вдалим серед них вважаємо погляди І. Прокопи та О. Бородіної стосовно того, що сутнісною відмінністю між ними є те, що поняття «розвиток сільських територій» акцентує увагу на аспектах виробничого та інфраструктурного забезпечення розвитку села, а поняття «сільський розвиток» – на суспільній, соціальній та економічній складових даного процесу, на процесах забезпечення добробуту у суспільстві. При цьому науковцями наголошується, що основою сільського розвитку і розвитку сільських територій є аграрний (сільськогосподарський) базис [28].

В цілому всю сукупність визначень сутності сільського розвитку, варто врахувати і застосовувати в процесі поглиблення досліджень даної категорії. Проте багато з них не позбавлені істотного недоліку: вони в істотній мірі недооцінюють його багатоцільову та багатоаспектну науково-прикладну сутність і, як наслідок, суспільну та соціально-економічну підпорядкованість процесів сільського розвитку. Хоча саме це являє визначальний чинник доволі ефективного вирішення низки питань стосовно сільського розвитку в цілому.

З огляду на це, а також у зв'язку з дослідженням особливостей сільського розвитку в якості стратегічно масштабної та багатоцільової проблеми, на наш погляд найбільш аргументованими та виправданими слід вважати погляди на цю категорію О.М. Онищенко та В.В. Юрчишина [96]:

- категорія сільський розвиток відбиває розвиток аграрного (агропродовольчого) сектору економічної системи з метою припинення системної деградації села, сільських мешканців і сільського соціуму в цілому

та сільського способу життя з метою їх збереження, відродження і виведення на рівень розвитку і функціонування, достойних їхнього місця та ролі у формуванні, становленні та збереженні національно-генетичної самобутності України, української нації у всій їх історичній і суспільній величі;

- у науковій площині сільський розвиток є сукупністю знань щодо сучасного, наближеного, середньострокового і стратегічно віддаленого майбутнього вітчизняного села, сільського населення і сільського соціуму в цілому, а також щодо шляхів, напрямків та механізмів виведення сільськогосподарської сфери на рейки сталого розвитку;

- у прикладній площині сільський розвиток є матеріалізацією (практичним втіленням) системних заходів та практичних дій загальнодержавного, регіонального та безпосередньо місцевого рівня, які підпорядковані сучасним і стратегічним інтересам та потребам конкретної сільської соціально-територіальної системи (сільського поселення, сільської виробничо-господарської структури), і, що найголовніше селянина та іншого мешканця сільської території .

Таким чином, в узагальненому вигляді сільський розвиток варто розглядати в якості категорії, яка:

- відбиває ефективно функціонуючу соціально-економічну та виробничо-господарську систему;

- за своєю сутністю та механізмами реалізації має спрямування у реально досяжне стратегічне майбутнє розвитку сільськогосподарської сфери, сільського соціуму та країни в цілому.

На думку О. Павлова, функціональне призначення сільських територій більшадекватно відбиває політика сільського розвитку, яка проти аграрної, є має не галузеве, а територіальне спрямування. Мета політики сільського розвитку полягає у створенні належних умов для життєдіяльності сільських мешканців на основі підвищення багатofункціональності територіальних формувань [99]. Багатofункціональність виробничої системи в умовах сільської місцевості потребує запровадження різноманітних принципів

управлінського впливу, що, за сучасних умов, сприятиме сільському розвитку. Зважаючи на диференціацію сільських територій за рівнем ресурсного забезпечення варто запроваджувати різноманітні моделі управлінського впливу, враховуючи пріоритети органів місцевої виконавчої влади та місцевих органів самоврядування.

Все частіше, останнім часом, сільський розвиток науковці і практики розглядають через призму сталості. Найбільш уживаним є визначення сталого розвитку, яке подано Комісією ООН з розвитку та довкілля. Зокрема сталий розвиток розглядається в площині забезпечення потреби теперішніх поколінь, та який одночасно не позбавляє майбутні покоління можливостей забезпечення всіх життєвих потреб [3].

Концепція стійкого розвитку має три складові: екологічну, економічну та соціальну (рис. 1.5).

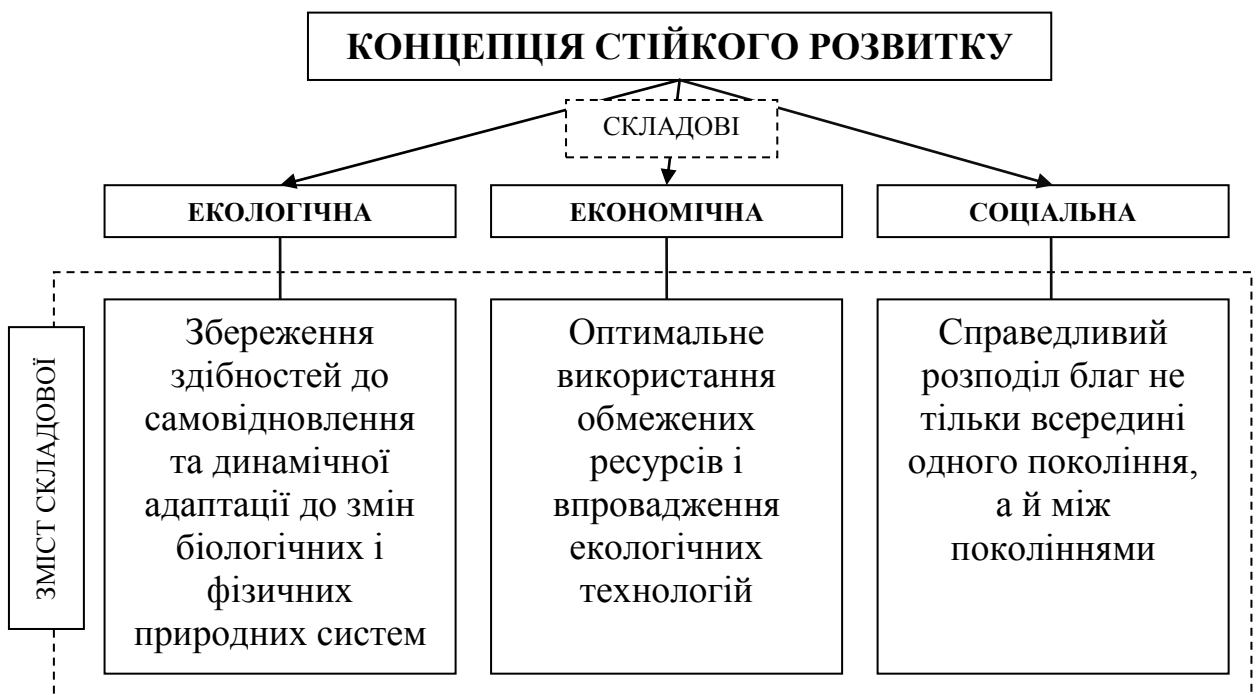

Рис. 1.5. Складові концепції стійкого розвитку

Джерело: розроблено автором на основі [3]

За результатами дослідження передумов становлення теорії сталого розвитку маємо змогу констатувати, що її основою стала Концепція стійкого розвитку, яка була ухвалена Конференцією ООН з довколишнього

середовища і розвитку у 1992 році, якою синтезовано основні елементи всієї сукупності попередніх парадигм (рис. 1.6).

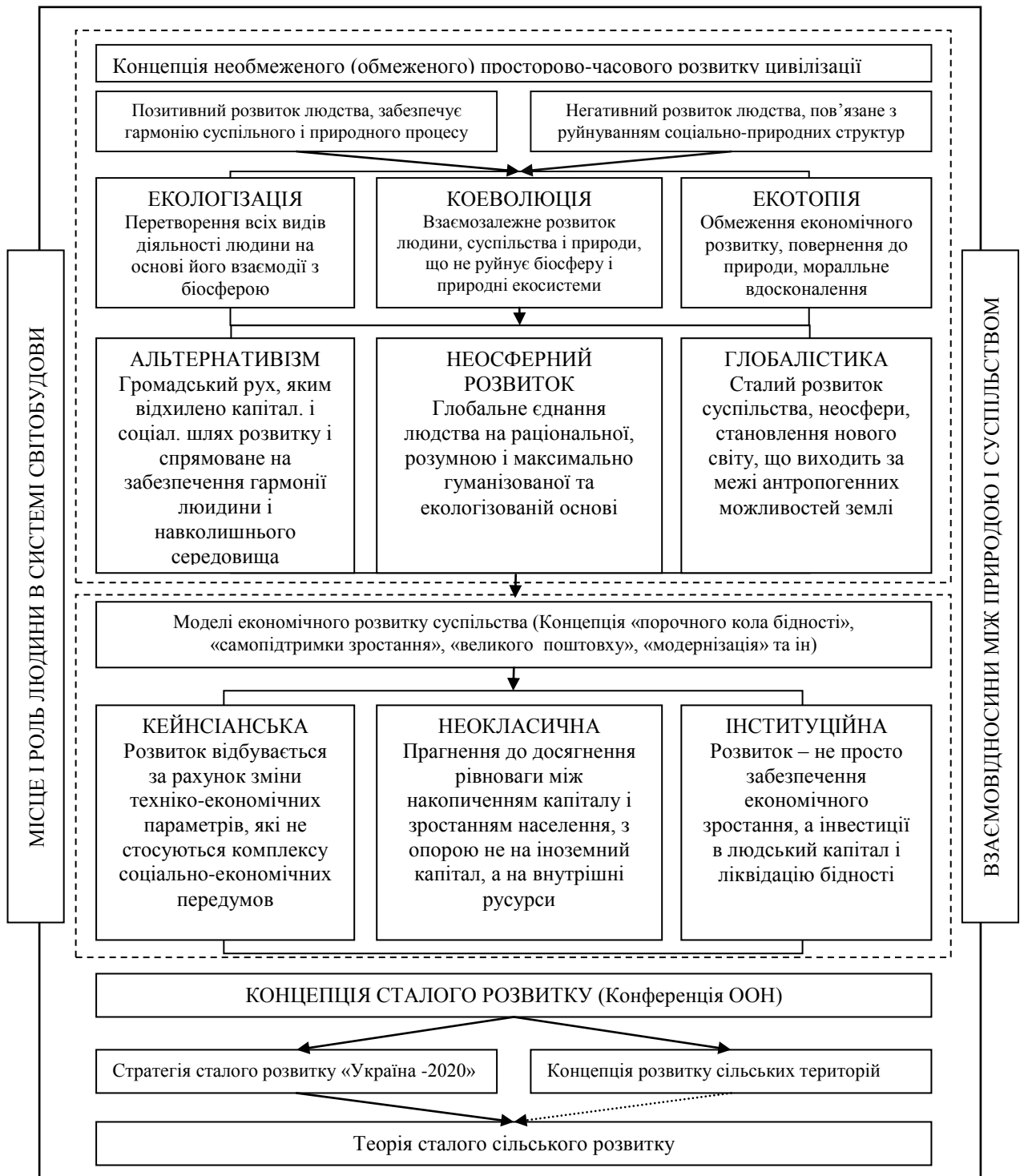

Рис. 1.6. Місце теорії сталого сільського розвитку у системі наукових теорій, концепцій та поглядів на розвиток суспільства
Джерело: розроблено автором на основі [8, 39, 82, 72, 146]

Сталий розвиток являє собою процес керованого розвитку. Основу його керованості становить системний підхід та сучасні ІТ-технології, які

сприяють швидкому моделюванню різнопланових варіантів розвитку та забезпечують високий рівень точності прогнозування їх результативності та обрвання найбільш оптимального з них.

Що ж до визначення сталого розвитку сільських територій у вітчизняних наукових працях та діючих або таких, що пропонуються до впровадження, нормативно-правових актів, спостерігається наступна ситуація.

В одному з проектів Концепції сталого розвитку сільських територій, сталий розвиток сільських територій визначається як процес якісних змін, спрямованих на стабільне соціально-економічне зростання сільських територій, підвищення ефективності сільської економіки, рівня зайнятості та якості життя http://nubip.edu.ua/sites/default/files/u145/dis_%D0%9C%D0%B0%D1%80%D1%82%D0%B8%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B0.pdf%5B%7B%22num%22%3A242%2C%22gen%22%3A0%7D%2C%7B%22name%22%3A%22XYZ%22%7D%2C165%2C567%2C0%5Dhttp://nubip.edu.ua/sites/default/files/u145/dis_%D0%9C%D0%B0%D1%80%D1%82%D0%B8%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B0.pdf%5B%7B%22num%22%3A242%2C%22gen%22%3A0%7D%2C%7B%22name%22%3A%22XYZ%22%7D%2C398%2C422%2C0%5D сільського населення на основі реалізації комплексу економічних, соціальних і екологічних заходів державного та місцевого рівня [8].

Звертає на себе увагу визначення обговорюваного поняття, яке наводиться у спільному наказі Мінагрополітики та Академії аграрних наук України «Про затвердження Довідника соціальних стандартів, нормативів, вимог і обмежень» від 20 січня 2009р. № 39/05, де сталий розвиток сільської території – це частина економічного процесу сільського розвитку, яка являє собою стадію розширеного відтворення, тобто досягнення такого ступеня розвитку, при якому доходи від використання ресурсів території покриватимуть витрати, необхідні для подальшого соціально-економічного розвитку тієї чи іншої території, забезпечуючи вищий від нормативного рівень життя.

На наш погляд дане визначення є суто економічним і не охоплює всіх сфер сталого розвитку, якщо мова йде про сільські території та нормативне регламентування.

Крім того, визначення терміну «сталий розвиток сільських територій» пропонується проектом Закону «Про сільське господарство», як стабільного соціально-економічного розвитку, збільшення обсягу виробництва сільськогосподарської продукції, підвищення ефективності сільського господарства, зайнятості сільського населення та рівня його життя, раціональне використання природних ресурсів, залучених до сільських територій. Сталий розвиток населених пунктів визначається Концепцією сталого розвитку населених пунктів, як соціально, економічно і екологічно збалансований розвиток міських і сільських поселень, спрямований на створення їх економічного потенціалу, повноцінного життєвого середовища для сучасного та наступних поколінь на основі раціонального використання ресурсів (природних, трудових, виробничих, науково-технічних, інтелектуальних тощо), технологічного переоснащення і реструктуризації підприємств, удосконалення соціальної, виробничої, транспортної, комунікаційно-інформаційної, інженерної, екологічної інфраструктури, поліпшення умов проживання, відпочинку та оздоровлення, збереження та збагачення біологічного різноманіття та культурної спадщини [126].

Широке коло науковців розглядають сільський розвиток у площині поняття сталого розвитку агропромислового виробництва в цілому та сільської місцевості. Зокрема, на думку Г. В. Черевко некоректним є використання терміну «сталий розвиток» щодо розвитку сільських територій, оскільки, на думку вченого, більш прийнятним є поняття «зрівноважений», тобто такий, який має на меті збалансований розвиток основних складових сільської території: соціальної, економічної та екологічної [160].

Стійкий сільський розвиток припускає економічно ефективний, соціально-орієнтований і екологічно допустимий розвиток сільської

місцевості, який може бути забезпечений при дотриманні ряду загальних і специфічних принципів розвитку.

Виходячи з цього запропонована система загальних і специфічних принципів, що враховують особливості та умови соціально-економічного, екологічного та інституційного сільського розвитку (рис. 1.7).

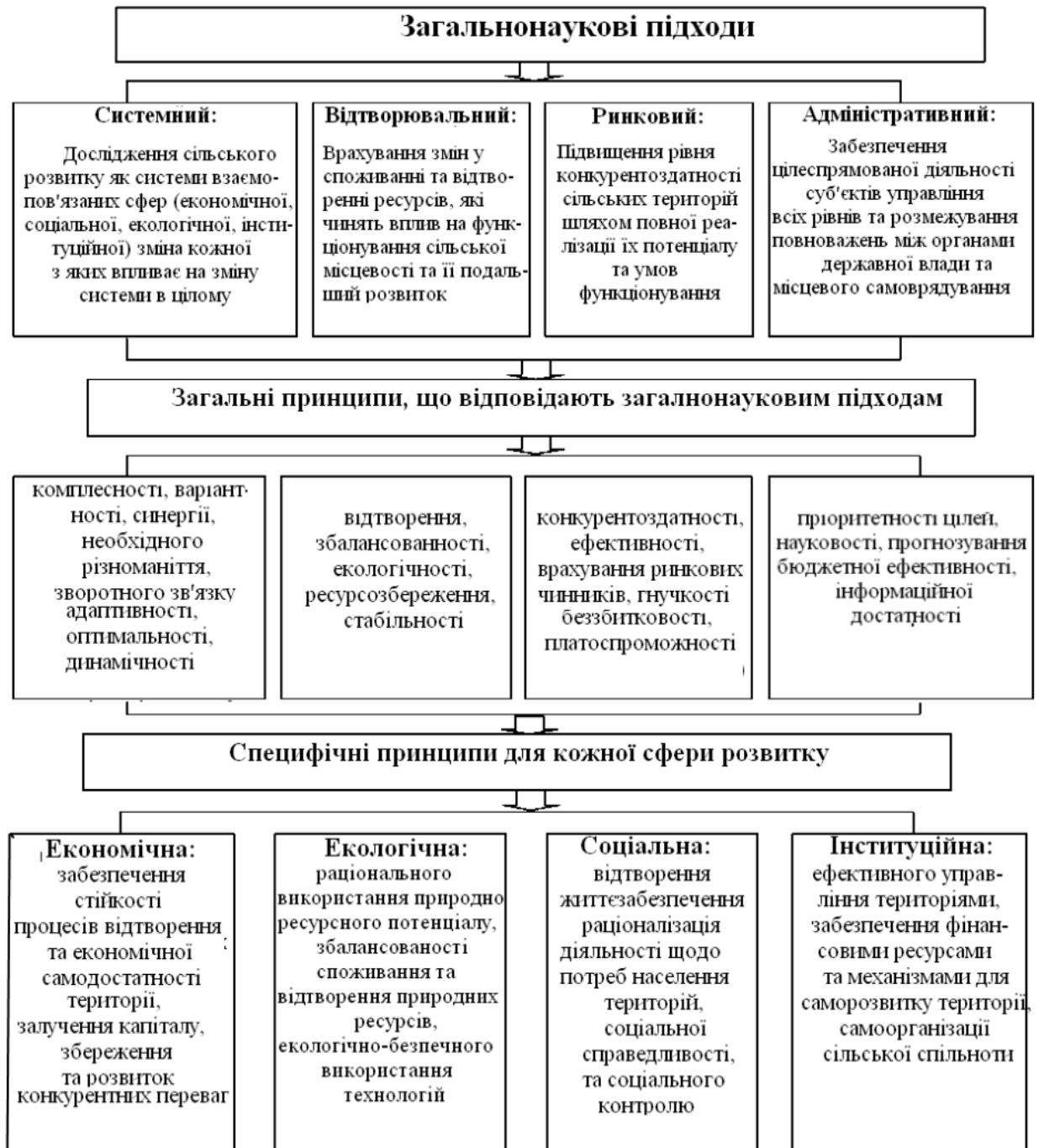

Рис. 1.7. Основні принципи сталого сільського розвитку

Джерело: розроблено автором на основі [160]

Науковці І. Гончаренко та Т. Мороз визначають механізм сталого соціально-економічного розвитку сільських територій як цілісну структурно-функціональну систему зв'язків, що складаються між різними елементами самого механізму, регулювання їхньої взаємодії з метою сталого соціального та економічного розвитку сільських територій (рис. 1.8) [39].

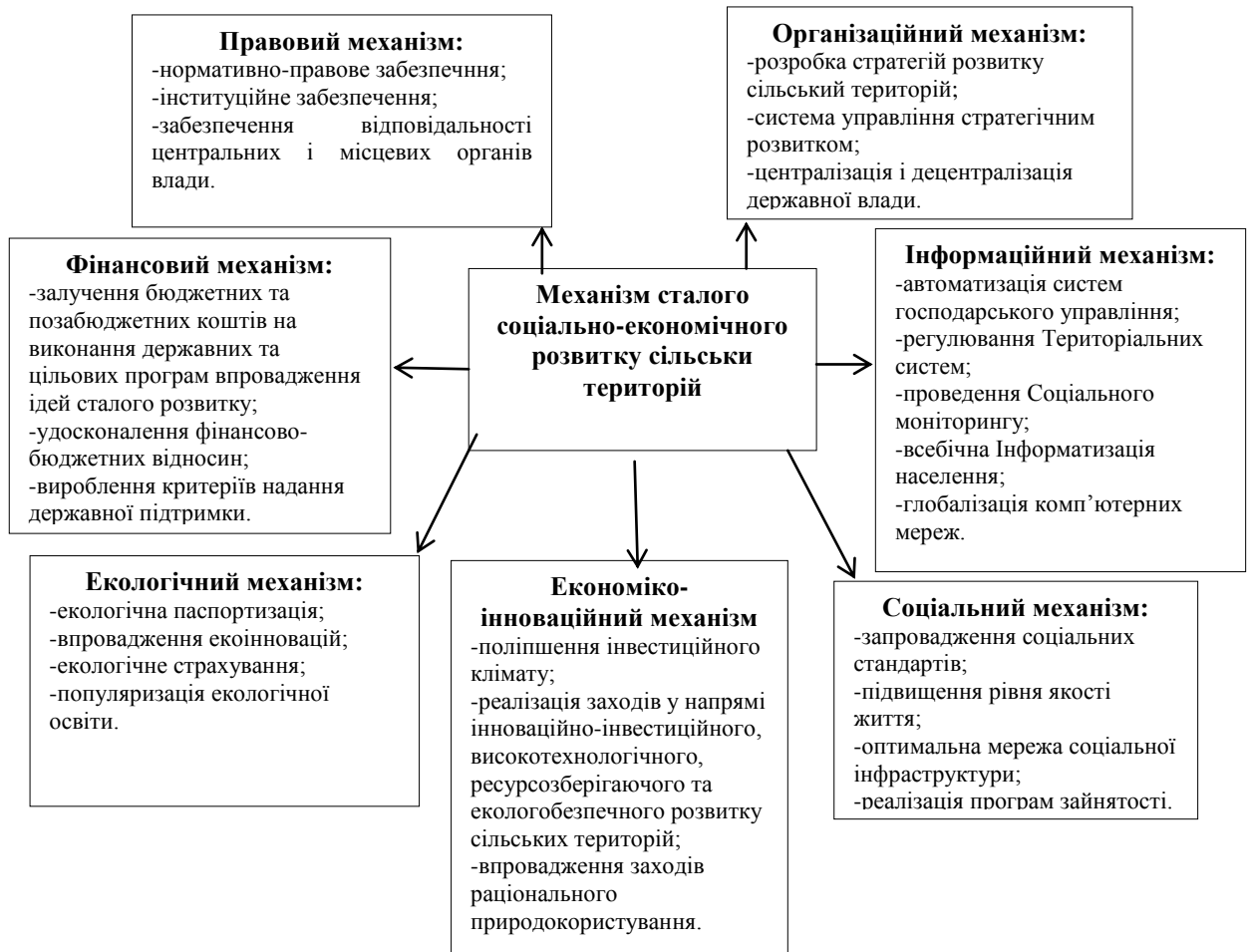

Рис. 1.8. Механізм сталого соціально-економічного розвитку сільських територій

Джерело: розроблено автором на основі [39]

З огляду на це, виникає об'єктивна, потреба у застосуванні новітнього концептуального підходу - сільського розвитку. На наше переконання, системоутворююче стратегічне спрямування сільського розвитку є органічно пов'язаним із парадигмою зрівноваженого (сталого) розвитку.

Спираючись на власні дослідження, висвітлимо авторське бачення сутності формування складових організаційно-економічної системи розвитку сільських територій (рис. 1.9).

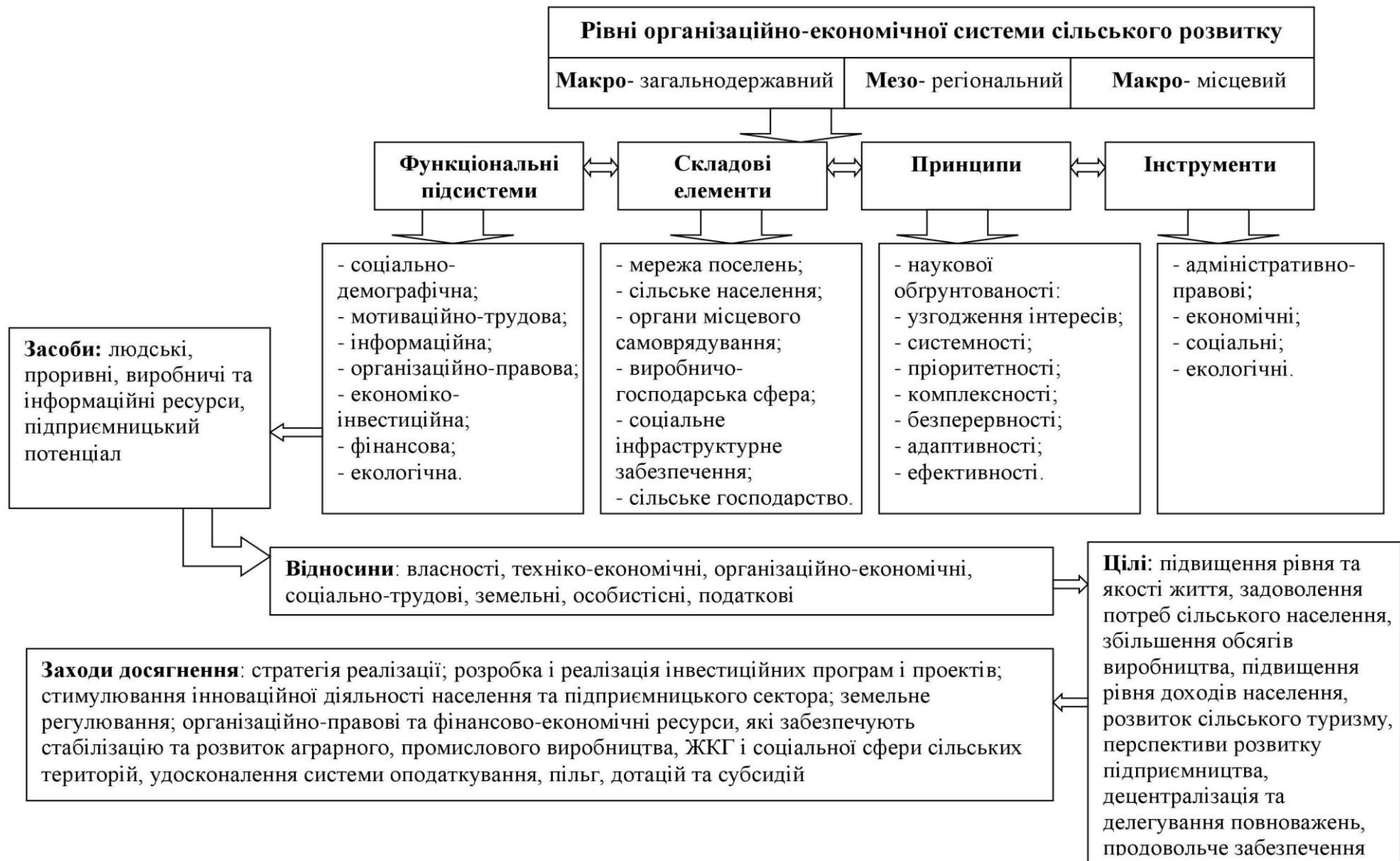

Рис. 1.9. Складові організаційно-економічної системи розвитку сільських територій

Джерело: розроблено автором на основі [39]

Таким чином, сільський розвиток повинен передбачати формування самобутньої та здатної до саморозвитку соціо-еколого-економіко-організаційної територіальної системи, яка здатна протидіяти антропогенному перевантаженню і руйнуванню ландшафту, забезпечувати збереження культурних цінностей, сприяти довготривалому використанню всіх природних ресурсів як для сільського господарства, так і для місцевої промисловості, ремесел, промислів, туризму, рекреації та інших сфер господарської діяльності, що забезпечує досягнення гідних умов життя сільського населення [39].
<http://mts.asu.lt/mtsrbid/article/viewFile/533/559>

Узагальнення викладених вище поглядів різних авторів на сутність і найбільш характерні риси сільського розвитку, а також власні дослідження дисертантки дають підстави для висновку щодо того, що настання сільського розвитку означатиме завершення етапу (фази) становлення сільських територій і настання етапу (стадії) розвитку етапу (фази) їх утвердження їх як добре розвинених сільськотериторіальних утворень, що надалі діятимуть на засадах сталості.

Сталий сільський розвиток являє собою інтегрований інституційний процес стійких організаційно-політичних, соціально-економічних, духовних, культурних та природно-екологічних трансформацій, що спрямовані на забезпечення високого життєвого рівня мешканців сільських територій.

Узагальнюючи теоретичні роботи вітчизняних і зарубіжних економістів [2, 4, 9, 13,] можна виділити кілька концептуальних підходів до забезпечення розвитку сільських територій, зокрема галузевий і територіальний (рис. 1.10).

На основі уточнених теоретичних положень і методологічних принципів маємо змогу запропонувати концептуальний підхід стійкого сільського розвитку, що враховує наступні напрями :

- виявлення чинників, які чинять вплив на формування процесів стійкого сільського розвитку;
- визначення значущості стійкого сільського розвитку за рахунок комплексного розвитку сільської місцевості;

- обґрунтування необхідності цілеспрямованої діяльності суб'єктів управління усіх рівнів.

Рис. 1.10. Основні концептуальні підходи до сільського розвитку

Джерело: Складено автором з використанням [13]

Варто зазначити, що при цьому, основними ознаками сільського розвитку є: підвищення рівня конкурентоздатності сільської місцевості; управління сільським розвитком та сільською територією, з урахуванням процесу диверсифікації; забезпечення сільських мешканців базовими соціальними послугами і поліпшення життєзабезпечення населення сільської місцевості.

1.2. Сільський розвиток в контексті стратегії розвитку держави: зарубіжний і національний досвід

Для України важливим є вивчення зарубіжних навиків формування сільського розвитку. Особливо корисним для вітчизняної економіки повинен стати досвід країн Європейського Союзу (ЄС) щодо формування стратегії

сільського розвитку в контексті стратегії розвитку окремих держав та ЄС в цілому.

Потреба вивчення зарубіжного досвіду щодо розвитку сільського господарства виникла ще на початку 90х років ХХ століття, проте за сучасних умов Україна потребує не тільки досвіду щодо піднесення економіки за рахунок сільськогосподарського виробництва. Актуальним для вивчення є досвід реформування територіального устрою, політика і законотворча діяльність, направлена на стабілізацію економіки, підвищення соціальних гарантій та добробуту населення, нормалізація екологічної ситуації в сільській місцевості, а також по країні в цілому.

Європейський Союз приділяє велику увагу розвитку сільських територій, адже у 27 країнах ЄС частка сільських жителів становить 27,1% (згідно з класифікацією за щільністю населення), причому на переважно сільських територіях (за класифікацією на регіональному рівні) проживає 20,1% загальної чисельності населення, а частка зайнятих у сільському господарстві коливається в межах 3–4% загальної кількості працюючих. Політика розвитку сільських територій у європейських країнах здійснюється в рамках Спільної аграрної політики (САП) ЄС [4]. Протягом своєї еволюції САП ЄС поступово відходила від принципів, що базувались на територіальному поділі, переорієнтовуючись на підходи, пов'язані з територіальною координацією та компромісними рішеннями. Пріоритетами політики розвитку сільських територій ЄС на 2007–2013 рр. стали конкурентоспроможність, середовище й управління земельними ресурсами, багатофункціональне село та якість життя.

Спільна аграрна політика ЄС поєднує елементи регуляторно-ринкової, цінової, зовнішньоторговельної й структурної політики. Оскільки в аграрній економіці галузевий і територіальний фактори інтегровані в одне ціле, поступово цілі САП ЄС змістилися з вирішення проблем сільського господарства до завдань розвитку сільських територій. Тому, говорячи про сучасну аграрну політику ЄС, треба розуміти, що вона формувалася та функціонує на фундаменті та у рамках регіональної, насамперед структурної,

політики. САП ЄС вширокому розумінні – це напрям загальної політики ЄС, спрямований на:

- покращення правового регулювання відносин в аграрній сфері;
- вдосконалення адміністративних відносин між відповідними інститутами та суб'єктами господарювання в сільському господарстві;
- прийняття економічно доцільних та ефективних регуляторних актів, які сприятимуть підвищенню рівня конкурентоспроможності сільського господарства ЄС і розвитку сільської місцевості;
- сприяння подальшій лібералізації сільського господарства ЄС згідно з вимогами СОТ [4].

Важливе значення для організації ефективного розвитку сільських територій Європейського Союзу має створення спеціалізованих інституцій. З 1988 р. діє Європейська робоча група з питань розвитку сільських територій та відновлення села (ARGE). Для забезпечення фінансування програм розвитку сільських територій створено такі важливі інституції як Європейський фонд регіонального розвитку (ERDF), Європейський соціальний фонд (ESF), Європейський сільськогосподарський фонд орієнтації та гарантій (EAGGF), Фонд фінансових інструментів підтримки рибальства (FIFG) тощо [4].

Європейський досвід регулювання розвитку сільського господарства засвідчує високу якість регуляторної політики, яка проявляється не лише у послабленому оподаткуванні господарюючих суб'єктів, але й у розвиненій і диверсифікованій системі дотування, субсидування та відшкодування витрат на страхування сільськогосподарської діяльності.

Розвинуті країни світу активно субсидують аграрний сектор також і з міркувань продовольчої безпеки й мінімізації загрози надлишкової міграції сільського населення в міста і за кордон тощо. Величина таких субсидій в країнах ЄС може перевищувати 50% від вартості сільськогосподарської продукції. Заіснуючими оцінками, майже на дві третини обсягів сільськогосподарської продукції, що реалізується на внутрішньому ринку ЄС, поширюються державні заходи підтримки [58].

У деяких економічно розвинених країнах ЄС, зокрема Норвегії й Австрії, частка державних витрат на підтримку національного сільськогосподарського виробництва наближається або навіть може перевищувати частку результату в сільськогосподарського виробництва у ВВП. Такий значний рівень державної підтримки сільгоспвиробництва в країнах ЄС безпосереднім чином пов'язаний з забезпеченням умов для агроформувань витримувати конкурентний тиск, впроваджувати інноваційні технології, а також займатися вирощуванням екологічно чистої продукції [109].

Розвинена мережа спеціалізованих інституцій ефективного розвитку сільських територій ЄС, наявність здорової конкуренції серед сільгоспвиробників і орієнтири на еколого-соціально-економічну стабільність забезпечують умови для ефективного макроекономічного розвитку та можливість реального прогнозування показників макrorівня і розвитку аграрного ринку. У цьому аспекті особливо цікавим для України є принцип передбачуваності цінової політики Європейського Союзу [109].

Стабільності аграрному сектору ЄС надає також спеціалізована система сільськогосподарського кредитування та страхування, яка ґрунтується на діяльності спеціалізованих установ кредитування фермерів, кооперативних і земельних банках, інших фінансових інститутів. Досить поширеною в європейських країнах є практика державного фінансування придбання засобів виробництва для сільського господарства. Крім того, система компенсаційних платежів з державного бюджету страхує фермерів на випадок несприятливих погодних умов, повеней, епідемій тощо. Також існують бюджетні платежі, пов'язані з «регіональною підтримкою», завдяки яким у фермерів з'являється можливість ведення сільськогосподарського виробництва на розширеній основі в зонах з несприятливими погодними умовами [4, 109].

Водночас, досліджуючи проблематику формування державної політики розвитку сільських територій у контексті європейської інтеграції України, неможна оминати увагою той факт, що протягом останніх років у самому ЄС відбувається зміна підходів до визначення пріоритетів САП ЄС.

Відтак, економічна інтеграція України та ЄС передбачає наближення завдань розвитку українського сільськогосподарської виробництва до європейських стандартів [109].

У цьому контексті важливо враховувати сучасні тренди та пропозиції щодо реформування САП, серед яких слід відмітити:

а) скасування виплат фермерам для підтримки їхніх доходів, натомість необхідною є концентрація ресурсів на інтенсивному розвитку сільських територій і сумісних із природними умовами видів агровиробництва;

б) поступове скорочення прямих виплат та інструментів регулювання ринку (у перспективі – повне скасування);

в) бюджет, призначений на прямі виплати, перенаправляти на фінансування заходів з розвитку сільських територій і популяризацію якісної агропродукції, стимулювання споживання здорових продуктів на території ЄС і за її межами [65].

Аграрна політика ЄС постійно змінювалася і вдосконалювалася на користь ринково орієнтованих реформ.

Досліджуючи закордонний досвід сільського розвитку, можемо відмітити, що в розвинутих країнах державна політика передбачає підтримку сільського розвитку за двома основними моделями:

1) шляхом визначення особливостей державної підтримки одним законодавчим документом (країни ЄС, Канада) [102];

2) регламентування підтримки сільського розвитку декількома програмами (США, Мексика) [102].

На національному та регіональному рівнях ЄС паралельно існує декілька концепцій (підходів), з яких можна чітко виокремити три концепції розвитку сільських територій: галузева, концепція зближення, територіальна.

Цим трьом концепціям відповідають три різні моделі, які використовуються для пояснення політики сільського розвитку [65] (табл. 1.4).

Моделі сільського розвитку

Характеристика	Моделі сільського розвитку		
	галузева	перерозподільча	територіальна
Цілі політики	Вирівнювання доходів з іншими галузями Зростання масштабів виробництва (на рівні підприємства) Інтенсифікація виробництва (капітал на одиницю площі / праці)	Компенсація впливу несприятливих природних і соціально-економічних чинників Скорочення відмінностей між відсталими сільськими районами та міськими районами Диверсифікація доходів сільськогосподарського підприємства	Використання внутрішніх ресурсів території Диверсифікація доходів сільськогосподарських підприємств Нові форми скорочення витрат Поширення форм диверсифікованих видів діяльності Формування несільськогосподарських видів діяльності (промислове і ремісниче виробництво, послуги та ін.)
Тип привілейованої політики	Підтримка інвестицій у розвиток підприємства Пряма підтримка доходів виробників	Компенсаційні виплати гірським і депресивним районам Підтримка інвестицій у розвиток сільськогосподарського підприємства Диверсифікація джерел доходів сільськогосподарського підприємства	Підтримка диверсифікації доходів Політики місцевого економічного розвитку Підтримка розвитку інфраструктури і послуг для місцевого населення Підтримка інвестицій у сільськогосподарське підприємство
Роль територій	«Контейнер» ресурсів / вкладення в сільське господарство Сільський = сільськогосподарський простір Дуалізм сільський / міський	Центральна роль слабких сільських територій (гірські райони, депресивні сільські території, несприятливі райони) Увага до критеріїв визначення «слабкі сільські райони»	Уважне ставлення до всього сільського Неоднорідність сільських районів у регіональному та європейському контексті Багатомірне визначення поняття «сільський» Зниження розриву між слабкими сільськими територіями та міськими районами
Роль галузей	Центральне місце сільського господарства та професійного сільськогосподарського підприємства Інтеграція сільського господарства та агробізнесу в глобальний контекст	Центральне місце сільського господарства Інші галузі як можливість диверсифікованого розвитку сільськогосподарських підприємств	Центральне місце сільського господарства, двигуна процесів сільського розвитку (перший варіант моделі) Центральне місце інших галузей для диверсифікації місцевої економіки (другий варіант моделі)
Роль соціальних структур	Центральне місце професійних організацій, організацій виробників	Домінування організацій виробників Велика увага щодо операторів несільськогосподарських галузей	Сільський розвиток як процес з безліччю діючих осіб Необхідність форм і механізмів для управління конфліктами Центральне місце концепції партнерств Центральне місце поширення мереж
Роль інституційних структур	Концентрація управління політикою в руках адміністрації галузі (регіональної і національної)	Домінуюча роль галузевої адміністрації в управлінні напрямками політики Поширення форм кооперації та / або інтеграції з адміністрацією інших галузей	Створення форм місцевого та децентралізованого уряду Багаторівневе управління політиками і напрямками розвитку

Джерело: розроблено автором на основі [65]

Погоджуємося з твердженням Ключник А.В., що соціально-економічний і екологічний розвиток сільських територій є одним із найбільш пріоритетних напрямків стратегії розвитку більшості розвинених держав світу та Європейського союзу зокрема. Ефективна реалізація державних програм стратегічного розвитку залежить від соціально-політичних особливостей кожної країни, від географічних і кліматичних умов, від сучасного стану економічного розвитку та рівня життя населення [62].

Сільське господарство України характеризується значним природноресурсним потенціалом і має можливості для поступового наближення до вимог САП ЄС. При цьому не йдеться про необхідність прямого копіювання аграрної політики ЄС.

Але з огляду на чинники, завдяки яким державам Заходу вдалося забезпечити своє населення достатньою кількістю продуктів харчування за доступними цінами, а також зробити галузь сільського господарства технічно оснащеною й високопродуктивною, Україна може за допомогою відповідного законодавства та цілеспрямованої політики з використанням європейського досвіду створити умови для розвитку ефективних виробничих, збутових, переробних і розподільних структур.

Досвід країн ЄС є доцільним для України з точки зору вдосконалення інфраструктури аграрного ринку й організації товаропотоків, досягнення паритету цін в аграрному секторі, визначення ролі державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників тощо. Після вступу в ЄС сусідніх країн для України членство в ЄС стало пріоритетною перспективою, реалізувати яку може тільки здійснення економічних реформ і зростання рівня економічного розвитку нашої країни [109].

Державне регулювання є основним напрямом забезпечення сталого розвитку українського села та засобом забезпечення рівноваги економіки України.

Методи, форми й масштаби державного регулювання визначаються характером і гостротою економічних, соціальних, екологічних та інших проблем

у конкретних умовах місця і часу. Для державного регулювання економіки в ринкових умовах господарювання характерним є компіляція системи типових норм і заходів законодавчого, виконавчого та контролюючого характеру, які здійснюють державні установи та суспільні організації з метою стабілізації й адаптації соціально-економічної системи до існуючих умов, яким притаманна мінливість.

Наша держава на національному рівні запроваджує державні програми в рамках цілей сталого розвитку, реалізація яких на практиці повинні забезпечити досягнення екологічного балансу, сприятиме соціальній згуртованості та економічній стабільності. Проте варто відмітити, що досягнення вищезазначених цілей можливо лише за умов ефективної державної політики, формування і дотримання стратегії розвитку країни загалом та окремих її складових зокрема.

В Україні цілі сталого розвитку повинні становити систему таких заходів, що мали б за мету взаємоузгодження різних вимірів (соціальний, економічний, природоохоронний), а в основі розвитку залишалися б права людини, передбачені Конституцією [68]. На нашу думку саме такі орієнтири повинні бути закладені в стратегію сільського розвитку.

Науковці ННЦ «Інститут аграрної економіки» вихід з депресивного стану аграрної економіки вбачають через комплексне вирішення проблеми розвитку сільських територій. Тому стратегічною метою економічної і соціальної політики на селі має стати забезпечення комплексного, багатофункціонального сільського розвитку, за якого зростає роль сільських територій як просторової бази не лише сільськогосподарського виробництва, а й несільськогосподарських видів діяльності, а також сприятливого середовища проживання. У зв'язку з цим надзвичайно важливо розробити програму відродження села та сільських новоутворень. Всебічне консолідоване поєднання багатофункціональної структури сільських територій із забезпеченням системного розвитку розглядається як одна із найважливіших основ її ефективного функціонування [65].

На нашу думку, вирішення проблеми сільського розвитку повинно розпочатись, в першу чергу, із комплексного аналізу діючої законодавчо-нормативної бази, програм і концепцій розвитку. Доцільно прослідкувати їх дублювання, оцінити можливість їх виконання саме в сучасних умовах. В результаті даних дій уряду необхідно прийняти ряд відповідних рішень з корегування законодавчо-нормативних документів, переглянути результативність діяльності відповідних державних інституцій, на які покладено відповідальність за виконання програм і рішень з покращення соціально-економічного розвитку сіл і сільських територій.

Здійснюючи правовий аналіз нормативно-правової бази щодо сталого розвитку сільських територій в Україні можна констатувати, що Україна поступово збагачує правову базу документами, що сприяють розвитку сільських територій (додаток В, Г). Наведемо її короткий опис.

Як і в будь якій галузі права, найвищою юридичною силою наділена Конституція України. Далі розміщуються кодекси і закони, прийняті відповідно до Конституції України. Як говорилося на початку цього пункту роботи, особливістю норм, якими регулюються відносини сталого розвитку сільських територій, є те, що вони регламентовані як аграрним, так і загальним законодавством. При цьому серед аграрного законодавства є закони України, які безпосередньо регулюють екологічну, виробничу та соціальну складові розвитку сільських територій. Крім того регламентування розвитку сільських територій, зокрема сфери виробництва, здійснюється такими декретами як: «Про державне мито» від 21 січня 1993 р. № 7-93; «Про стандартизацію і сертифікацію» від 10 травня 1993 р. № 46-93 та ін.

Далі йтиметься мова про підзаконні нормативно-правові акти, а саме про укази і розпорядження Президента України, постанови ВРУ, постанови і розпорядження КМУ, накази міністерств і відомств України.

Для регулювання відносин сталого розвитку села важливе значення має постанова ВРУ: від 15 травня 2003 р. «Щодо стану та перспективи депресивних регіонів, міст та селищ України», яка визначає поняття

депресивних територій. Екологічна політика та стратегія держави визначається постановою ВРУ «Про Основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки», яка потребує істотного допрацювання у зв'язку із подіями, що відбуваються.

Постановами ВРУ також вводяться в дію закони. Наприклад, постановою ВРУ від 14 лютого 1992 р. № 2115–XII було введено в дію Закон України «Про колективне сільськогосподарське підприємство». У грудні 1999 р. прийнято постанову ВРУ «Про концепцію сталого розвитку населених пунктів», яка повинна слугувати основою для розробки нормативно-правових актів, програм та проектів щодо регулювання планування і забудови, стимулювання інвестиційної діяльності, вдосконалення податкової політики, наповнення і раціонального використання місцевих бюджетів для забезпечення соціально-економічного розвитку населених пунктів [126]. Концепція визначає основні напрями державної політики щодо забезпечення сталого розвитку населених пунктів, правові та економічні шляхи їх реалізації [126]. У постановах ВРУ також виражається ставлення законодавця до окремих негативних або позитивних на його думку соціальних процесів в аграрній сфері, після чого на окремі органи державної влади покладаються відповідні зобов'язання.

Згідно ч. 3 ст. 106 Конституції України Президент України видає укази і розпорядження, які є обов'язковими до виконання на території України. Якщо укази містять правові норми, які встановлюють, змінюють і припиняють певні аграрні правовідносини і стосуються широкого кола осіб, то розпорядження є актами застосування норм права, які мають індивідуальну спрямованість на конкретних осіб [68]. В дослідженні важливими є Укази Президента України «Про Основні засади розвитку соціальної сфери села» [128]., «Про першочергові заходи щодо підтримки розвитку соціальної сфери села» [130]., «Про додаткові заходи щодо вирішення соціальних проблем на селі та дальшого розвитку аграрного сектора економіки» [114]. Сюди слід віднести і Указ Президента України «Про концепцію державної регіональної політики» в

якій визначено критерії депресивності регіонів та механізми стимулювання їх розвитку [125] і де прямо вказується на укрупнення сільських територіальних громад.

КМУ в межах своєї компетенції видає розпорядження і постанови, (ст. 117 Конституції України), які є обов'язковими до виконання. Розпорядження характеризуються переважно одноразовим застосуванням і приймаються на виконання вже діючих норм законодавства. Разом з тим необхідно відмітити і такі розпорядження КМУ, як «Про схвалення Концепції Комплексної програми підтримки розвитку українського села на 2006-2010 роки» від 21 грудня 2005 р. № 536 [136], «Про затвердження плану першочергових заходів щодо виконання зобов'язань України в рамках членства у СОТ» [121] від 17 грудня 2008 р. № 1570 , «Про схвалення Стратегії розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 р.» [137]. «Про затвердження плану заходів щодо адаптації української економіки до вимог СОТ» [120] від 30 жовтня 2008 р. № 1381, яким передбачена реалізація низки заходів у сфері сільського господарства.

Метою Концепції реформування і розвитку аграрної освіти та науки, схваленої розпорядженням КМУ від 6 квітня 2011 р. № 279-р, є інтеграція академічної та університетської аграрної науки шляхом реформування вищих аграрних навчальних закладів та наукових установ Національної академії аграрних наук з використанням їх потенціалу з метою створення з урахуванням природно-кліматичних зон регіональних навчальних науково-виробничих комплексів як навчально-наукового і кадрового забезпечення агропромислового комплексу України [71].

Принципи національної екологічної політики закріплені у Концепції національної екологічної політики України на період до 2020 р., схваленій розпорядженням КМУ. В якій згруповані ряд принципів, серед яких в тому числі є принцип рівності трьох напрямів розвитку нашої держави (екологічного, економічного, соціального), який орієнтує на дослідження пріоритетів сталого розвитку.

Відмітимо постанову КМУ «Про затвердження Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 р.» від 19 вересня 2007 р. № 1158, якою встановлено, що для розвитку соціальної сфери села та сільських територій необхідно: забезпечити розробку та використання соціальних стандартів у сільській місцевості; розвиток підприємництва, розв'язання проблем зайнятості на селі; розвиток транспортного сполучення та зв'язку; удосконалення інженерної інфраструктури; розвиток: житлового будівництва та комунального господарства, освіти, медичного обслуговування, культурно-дозвільної діяльності в сільській місцевості, фізичної культури і спорту на селі, торговельного обслуговування жителів сільських територій; збереження традицій та культурних цінностей населення регіонів; покращення умов проживання та обслуговування населення в межах населених пунктів; створення умов для заохочення молоді до роботи і проживання у сільській місцевості; державна підтримка розвитку депресивних сільських територій; удосконалення системи управління розвитком сільських територій [118].

Також не завадить згадати про, вже не діючу, постанову КМУ, якою було прийнято Комплексну програму реалізації на національному рівні рішень, прийнятих на Всесвітньому саміті зі сталого розвитку на 2003-2005 роки і розроблено з метою забезпечення комплексного системного підходу до формування та реалізації державної політики на принципах сталого розвитку. Основними завданнями Програми були ліквідація бідності, впровадження моделей сталого виробництва та споживання, спрямованих на забезпечення життєдіяльності людства, охорона і раціональне використання природних ресурсів, оптимізація ресурсної бази економічного та соціального розвитку. Загалом, Програма пропонувала вдалі ідеї і передбачала ефективні заходи щодо сталого розвитку, в тому числі і сільських територій. Але, в результаті, майже восьмирічна її дія малопомітно відбилися на сільських територіях.

Наповнюють правову базу з регламентування сталого сільського розвитку відомчі нормативні акти відповідних галузевих міністерств, комітетів і відомств. Міністерством, що здійснює державне управління та контроль у

галузі аграрних відносин є Міністерство аграрної політики та продовольства України [88]. Відповідно до п. 8 зазначеного положення Мінагрополітики України в межах своїх повноважень, видає накази, організовує і контролює їх виконання.

Серед наказів, які стосуються регулювання відносин сільського розвитку, особливе місце займає Концепція збалансованого (сталого) розвитку агроєкосистем в Україні на період до 2025 р. [69]. Ця Концепція спрямована на забезпечення виконання ідей і принципів, які були декларовані на конференції ООН, присвячені питанням збереження з навколишнього середовища (1992 р.) та Всесвітнім самітом із збалансованого розвитку (Йоганезбург, 2002 р.), до яких приєдналася Україна. Нею передбачено ряд заходів для формування збалансованої (сталого) системи природокористування в сільському господарстві та забезпечення розбудови екомережі, зокрема: провести науково обґрунтовану трансформацію структури сільськогосподарських земель з метою збалансування окремих компонентів агроєкосистем, забезпечити екологічну безпеку і рівновагу території тощо (п. 3.1.).

На підставі Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» видаються акти органів місцевого самоврядування. Місцеві ради в межах своїх повноважень приймають нормативні акти у формі рішень. Виконавчі комітети цих рад в межах своїх повноважень також приймають рішення. Сільський, селищний, міський голова, голова районної у місті, районної, обласної ради видає розпорядження.

Проведені нами дослідження показують не заперечний факт того, що основоположна нормативно-правова база стосовно сталого сільського розвитку перебуває лише на початковій стадії розвитку і вплив інституційного фактора залишається гіпотетичним.

На нашу думку, саме Міністерство аграрної політики та продовольства України повинно займатись формуванням та реалізацією державної політики у аграрній сфері.. Проте на його сайті важко знайти інформацію про заплановані

заходи відповідно до затверджених програм та законодавчих актів, а тим більше прослідкувати результати їх виконання.

Пріоритетність розвитку аграрного сектору та соціального розвитку села в національній економіці зумовлюється винятковою значущістю та незамінністю продукції сільського господарства в життєдіяльності людини і суспільства.

Регулювання сільського розвитку суттєво відрізняється від регулювання сільського господарства, адже йдеться не про галузь виробництва, а про територіальну організацію сільської складової суспільства, тому необхідні інші методи та підходи. Отже, сільські території доцільно виокремити в самостійний об'єкт державного регулювання.

Також слід зауважити, що сучасна державна політика розвитку сільського господарства, сіл та сільських територій фактично не відповідає тим завданням, підходам та принципам які ставились до виконання. Державна політика, яка підтримує тільки сільське господарство, є недостатньою для комплексного сільського розвитку, адже його зв'язок із зовнішнім середовищем, в широкому розумінні цього слова, має обмежений характер, що, в свою чергу, обмежує й можливості сільського розвитку. Зміна ситуації можлива лише за умови визнання сільського розвитку пріоритетом державної політики.

Відмітимо також, що крім законодавчих актів важливе місце в державному управлінні розвитком сільських територій займає і програмування розвитку села [130], хоча програмуванню в даному питанні бракує системності та послідовності.

Основним фактором не спрацювання розробленої нормативно-правової бази є безсистемність дій в законодавчому забезпеченні фінансової підтримки аграрного сектору, яка спровокована зміною владних сил та кардинальною розбіжністю їх політики дій. Більш того, недосконалість законодавства та плинність в структурі державного апарату управління спровокували відсутність відповідальності органів влади як на регіональному так і на державному рівні. Таким чином, наслідковою була відсутність дієвого контролю за виконанням

законів та підзаконних актів. Тож враховуючи досвід українського державотворення і відповідного формування конкурентоспроможного та ефективного аграрного сектора, варто сформувати висновок перш за все про безсистемність дій українських урядовців, котрі не враховували єдність аграрного сектору та села, як сільської території.

В процесі формування в Україні програми сталого економічного розвитку важливим є досвід європейських країн. У країнах Європи стійкий економічний розвиток сільських територій – це головний аспект програми розвитку Європейського Союзу, фундаментальний принцип усієї економічної політики. Пріоритетність економічного розвитку сільських територій у країнах Європейського Союзу відображає той факт, що щорічно з бюджету виділяється більше 30 млрд. євро на структурні економічні перетворення для недостатньо розвинених регіонів, більшість з яких – це сільські території, що можна порівняти з витратами на сільське господарство [80].

В Україні система політичних заходів щодо сільських територій формується відповідно до визначених державою пріоритетних цілей та з урахуванням інтересів конкретних регіонів. Так, у лютому 2010 р. на засіданні Кабінету Міністрів України схвалено «Концепцію Державної цільової програми сталого розвитку сільських територій на період до 2020 року». Метою програми є підвищення рівня життя сільського населення, охорона навколишнього природного середовища, збереження природних, трудових і виробничих ресурсів, підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарського виробництва [135]. Концепція передбачає шляхи і способи розв'язання проблем сільських територій, наближення умов проживання та життєдіяльності сільських мешканців до європейських стандартів за рахунок коштів за рахунок коштів бюджетів різних рівнів (державного та місцевих) та приватних інвестицій, міжнародної допомоги [135].

З метою реформування аграрної політики розроблено було розроблено Єдину комплексну стратегію розвитку сільського господарства та сільських територій на 2015-2020 рр.

В Єдиній комплексній стратегії розвитку сільського господарства та сільських територій на 2015-2020 рр. виокремлено десять стратегічних пріоритетів, серед яких сьомий – це сільський розвиток, який розглядається з позиції відродження українського села (рис. 1.11).

Крім Єдиної комплексної стратегії розвитку сільського господарства та сільських територій на 2015-2020 р.р. міністром Агрополітики і продовольства України розроблена Стратегія «3+5» - стратегія розвитку АПК.

Вона має три основні пріоритети - це реформа системи держпідтримки з акцентом на дрібних фермерів; завершення земельної реформи і реформа державних підприємств. Крім того вона передбачає п'ять головних напрямків - розвиток ринків збуту, органічне виробництво і нішеві культури, розвиток сільських територій, зрошення та безпеку харчової продукції [1]. Дана стратегія передбачає державну підтримку сільськогосподарського виробництва, підтримку малого і середнього фермера, отримання кредитування і дотацій від Євросоюзу, створення ринку землі та приватизацію держпідприємств [1].

Роль держави і суспільства у становленні та ефективному функціонуванні економічних процесів залежно від ситуації, історичного етапу розвитку, теоретичних напрацювань вчених трактуються по різному. Ефективний розвиток кожної економічної системи вимагає постійного пошуку оптимальних варіантів сполучення державних і ринкових складових та інтересів. Саме тому вивчення потенційних чинників регулювання сільського розвитку є актуальним.

Створення самодостатньої соціально орієнтованої ринкової економіки є основою національної політики України. Ринковий механізм, як інструмент спонтанного регулювання економічних процесів, у своїй недосконалій первинній формі є недостатньо ефективним регулятором сільського розвитку. На теперішній час ринковий механізм деформує мотиви і методи економічної діяльності. Наведемо деякі дані, що характеризують сучасний стан економіки держави.

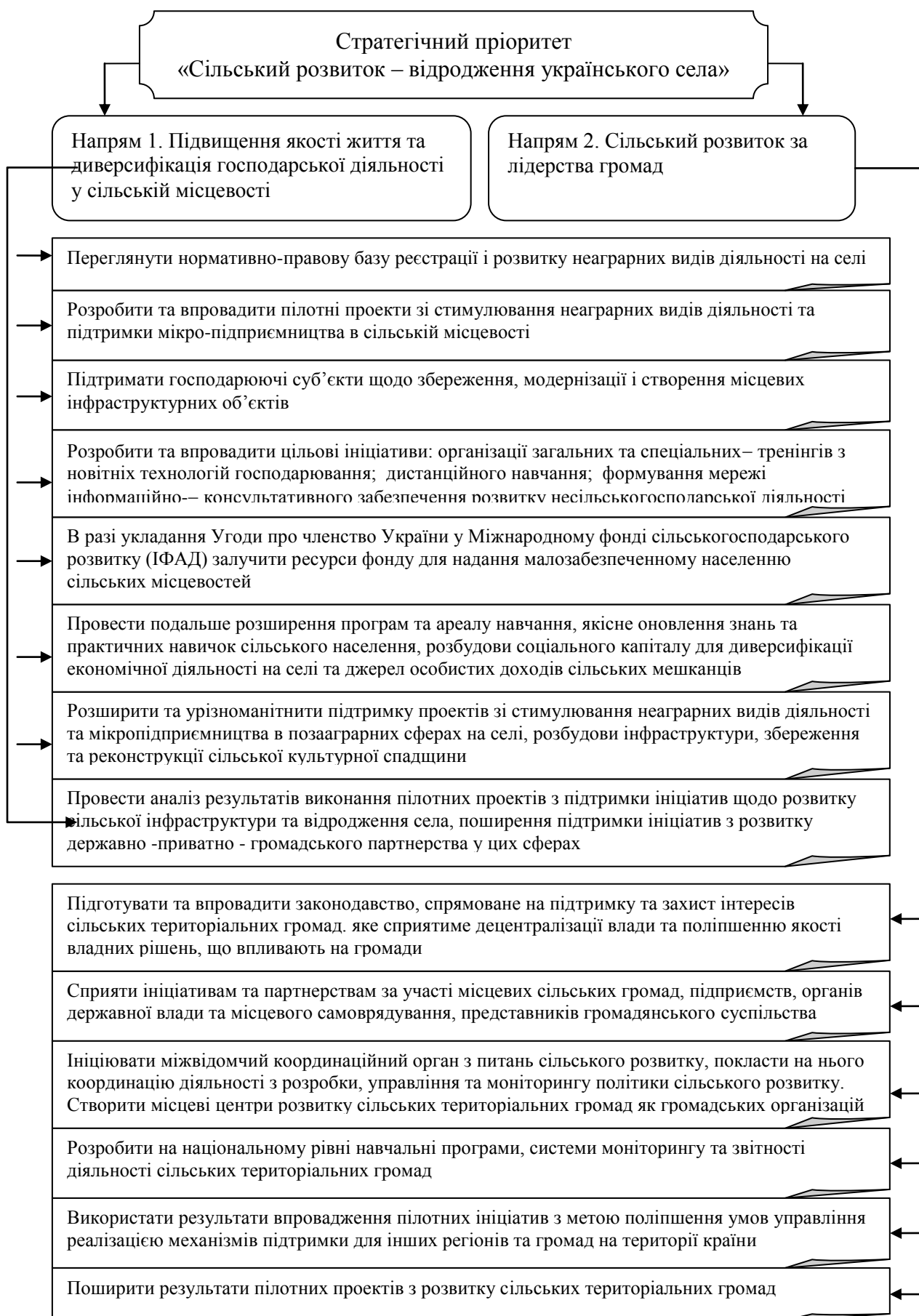

Рис. 1.11. Напрями реалізації сьомого стратегічного пріоритету Єдиної комплексної стратегії розвитку сільського господарства та сільських територій на 2015-2020 рр .

Джерело: розроблено автором на основі [39]

За даними Державної служби статистики України, індекс споживчих цін (індекс інфляції) у січні–грудні 2014 р. становив 124,9%. Для порівняння, за відповідний період попереднього року даний показник був на рівні 100,5%. Продукти харчування та безалкогольні напої у січні–грудні 2014 р. порівняно з аналогічним періодом минулого року подорожчали на 24,8%. Ціни (тарифи) на житло, воду, електроенергію, газ та інші види палива зросли на 34,3%. Здорожчання у сфері охорони здоров'я на 30,0% в основному зумовлено підвищенням вартості фармацевтичної продукції на 44,9%. Підвищення цін на транспорт у цілому на 41,6% пов'язане з подорожчанням палива та мастил. Доходи населення за 2014 р. перевищували даний показник за попередній рік лише на 2,6% [41].

Приведені порівняння свідчать про ускладнення економічної ситуації в країні. Крім того, характерним для української економіки, принаймні впродовж останнього десятиріччя, залишається: низькопродуктивність та енергозатратність, слабкодиверсифікованість і неконкурентоспроможність, залежність від монопольних зовнішніх джерел сировини та енергії.

Зазначимо, сьогодні спроможність влади впоратися з інфляцією залишається низькою. Фактично, єдиним стримуючим чинником (для продовження зростання споживчих цін та цін виробників) є вкрай низька купівельна спроможність населення, а також незадовільний фінансовий стан підприємств, які потерпають як від погіршення ситуації на національних ринках, так і практичної закритості для них зовнішніх ринків.

У підсумку це зумовлює необхідність пошуку відповідних інструментів підвищення ефективності функціонування аграрного сектору України за рахунок забезпечення сталого сільського розвитку.

Основними критеріями стійкого сільського розвитку є підвищення ефективності сільського господарства, диверсифікація сільської економіки в цілому, продовольча безпека країни, природний приріст сільського населення, підвищення рівня та якості життя на селі, дотримання соціального контролю

над історично освоєними територіями, поліпшення родючості ґрунту й екологічної ситуацію в сільських районах.

Перелічені критерії забезпечуються різними заходами, раціональне поєднання яких і становить сутність політики стійкого сільського розвитку. Можна виділити 5 основних напрямів цієї політики, які перетинаються з аграрною, соціально-демографічною, екологічною та їх інституційним забезпеченням (рис. 1.12).

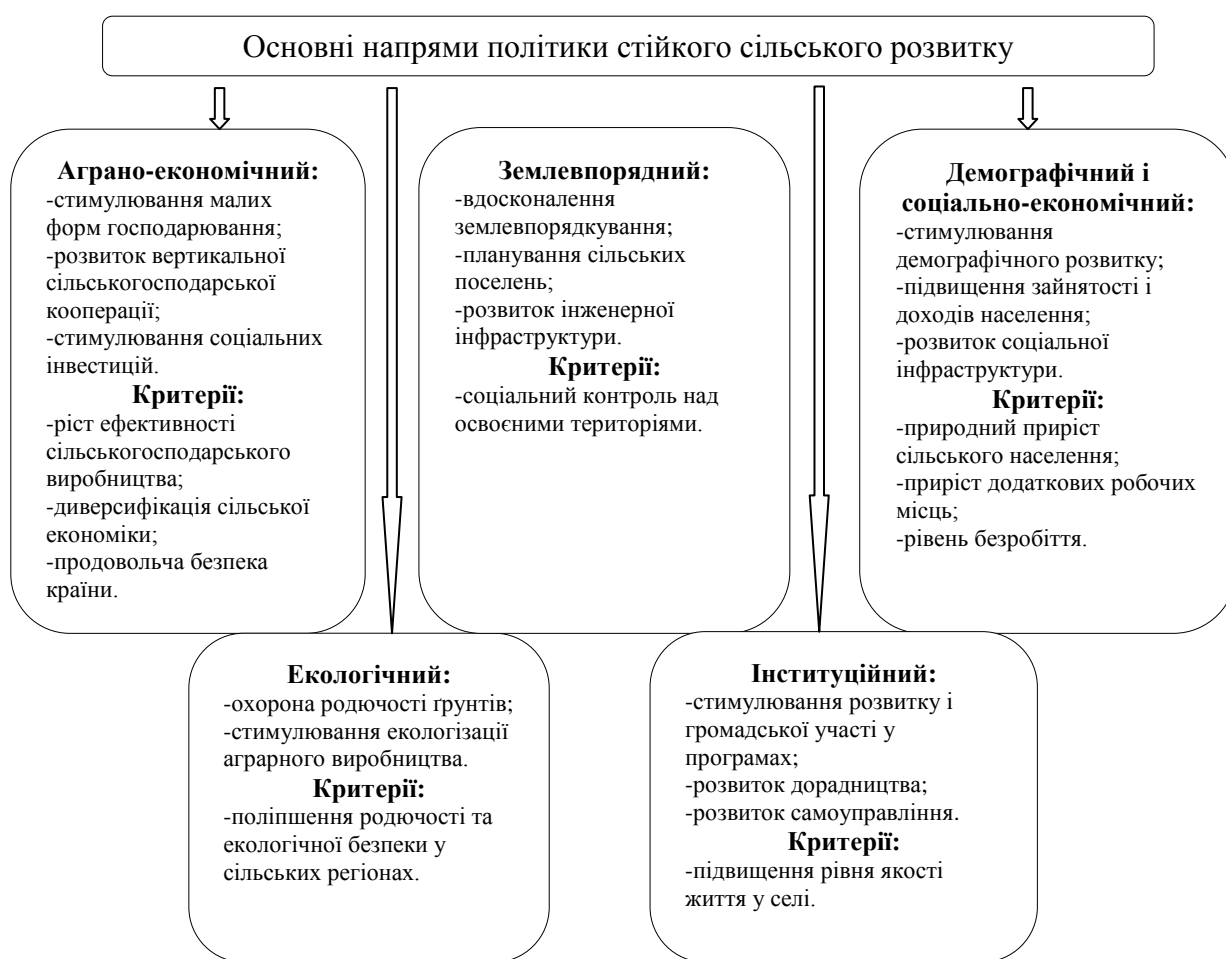

Рис. 1.12. Стратегічні напрями політики стійкого сільського розвитку

Джерело: побудовано за даними [96]

Виходячи із вищевикладеного, вважаємо за доцільне виокремити наступні умови і чинники регулювання сільського розвитку:

1. Адміністративно-економічне регулювання: монополізація економіки; роздержавлення, приватизація; націоналізація (денаціоналізація); ліцензування, квотування; формування системи економічних, екологічних та

соціальних стандартів і нормативів; регулювання ЗЕД; макроекономічне планування та регулювання

2. Бюджетно-податкове регулювання: регулювання процесу формування витрат господарських суб'єктів через норми амортизації, відрахування у різні фонди тощо; формування системи оподаткування, визначення об'єктів та рівня їх оподаткування; регулювання дефіциту державного бюджету; визначення статей витрат державного та місцевого бюджету; визначення джерел надходження коштів до них.

3. Кредитно-грошове регулювання: регулювання діяльності комерційних банків; операції на ринку капіталів і цінних паперів; контроль за грошовим обігом та інфляцією; валютне регулювання; встановлення розмірів обов'язкових резервів; встановлення розміру облікової ставки; емісія грошей.

4. Цінове регулювання: встановлення фіксованих або регульованих цін.

При регулюванні діяльності підприємств і організацій, що знаходяться на території певного регіону, використовуються як адміністративні, так економічні методи. Взаємозв'язок інтересів місцевих органів і діючих на їхній території підприємств, організацій і установ в умовах ринкової економіки повинен забезпечуватися, насамперед, економічними методами, будуватися на взаємовигідній договірній основі. Однак роль держави і її органів самоврядування буде неоднакова в залежності від типів підприємств, форм власності. Діяльність державних підприємств регулюється за допомогою сполучення економічних методів з адміністративним підпорядкуванням міністерствам, відомствам і місцевим органам влади. Підприємства ж, засновані на колективній і приватній формах власності, адміністративно не підпорядковані міністерствам і відомствам. Їх діяльність регулюється чинним законодавством і економічними методами [96].

Автор Ключник А.В. приділяє істотну увагу управлінню розвитком сільських територій. Вона класифікує управління даним розвитком за двома видами: державний і недержавний. Сам процес регулювання відображує

відповідними суб'єктами в межах 5 рівнів: мікро-, мезо-, макро-, мета- та мегарівень (таблиця 1.5).

До головних перешкод на шляху забезпечення ефективного державного регулювання сільського розвитку в Україні можна віднести: відсутність системного підходу до регіональної політики, невизначеність стратегічних перспектив розвитку; недостатнє використання існуючих інструментів державного регулювання; низьку інституційну та фінансову спроможність місцевих органів влади щодо вирішення питань місцевого значення; відсутність дієвих та ефективних механізмів формування місцевих бюджетів на основі гарантованих державою соціальних стандартів надання послуг населенню незалежно від місця проживання; незавершеність формування та недосконалість моделі управління на регіональному рівні [60].

Таблиця 1.5

Суб'єкти регулювання сільського розвитку України

Рівень регулювання	Суб'єкти регулювання
мікрорівень	сільські мешканці та підприємства
мезорівень	органи, які безпосередньо здійснюють регулювання розвитку сільських територій у державі загалом та на місцях відповідно. Це передусім Міністерство аграрної політики і продовольства України, обласні та районні адміністрації, обласні та районні, міські й сільські ради. Сюди слід віднести державні і регіональні представництва органів недержавного регулювання розвитку сільських територій (Аграрний союз, Асоціація фермерів та приватних землевласників, Національна асоціація сільськогосподарських дорадчих служб України);
макрорівень	Державний рівень, суб'єктами якого є в першу чергу президент та Верховна рада
метарівень	становлення пріоритетів у процесі міжнародної регіональної інтеграції. Особливо це стосується співпраці органів управління на стадії створення і розвитку інтеграційних об'єднань
мегарівень	рівень міжнародних об'єднань, організацій. Це передусім Продовольча й сільськогосподарська організація (ФАО). Світова продовольча програма (СПП), Міжнародний фосільськогосподарського розвитку (МФСР). Світова продовольча рада (СПР), Європейський фонд організації і гарантування сільського господарства (ФЕОГА), Світова організація торгівлі (СОТ) тощо

Джерело [62]

Успішна реалізація державної політики в цілому залежатиме від врахування особливостей кожного регіону, що визначатиме конкретні механізми реалізації загальнодержавної стратегії та сприятиме ефективному

використанню потенціалу регіонів. Для її ефективної реалізації дедалі більшого значення набуває політика регіональних органів влади які, з одного боку, будуть реалізувати інтереси держави, з іншого, максимально враховувати особливості кожної області.

Водночас, система регулювання розвитку сільських територій має полягати не в централізованому управлінні та безпосередньому втручанні в економічні процеси, а у створенні самодостатніх інституційних та організаційних умов, які сприяють відродженню у селянина почуття господаря, реалізації виробничої ініціативи та підприємництва. Важливою функцією є також соціальний захист, відповідні стандарти та гарантії сільського населення, сприяння раціональному використанню ресурсів сільських територій, що у підсумку забезпечуватиме формування ефективних систем державного управління (рис. 1.13).

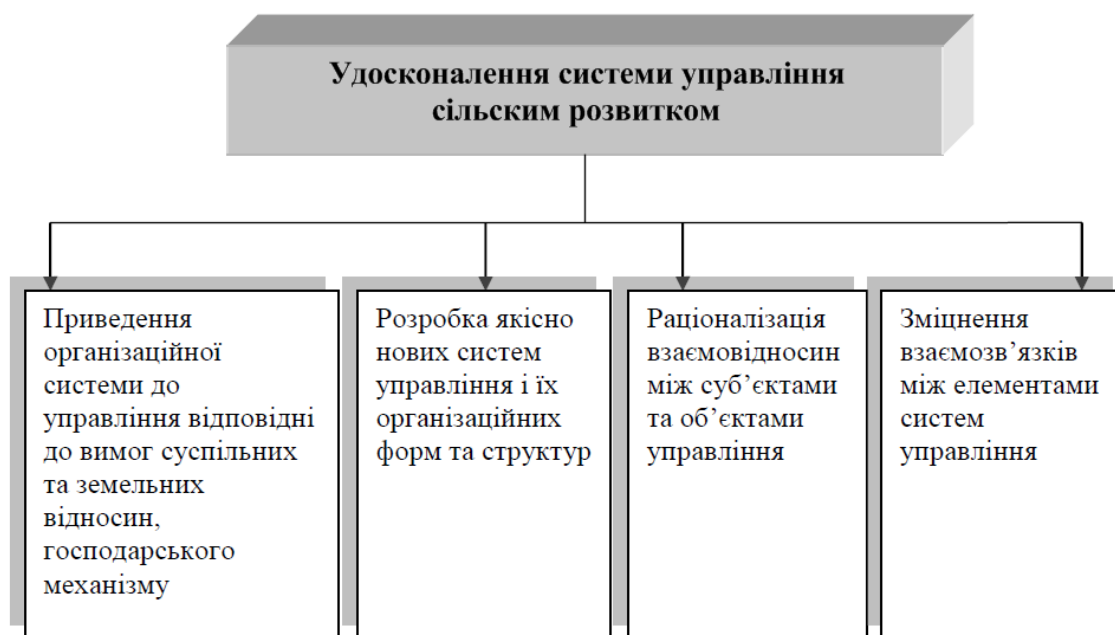

Рис. 1.13. Удосконалення системи управління сільським розвитком

Джерело: розроблено автором

Враховуючи вищенаведене можна запропонувати такі напрями трансформації системи управління сільським розвитком [8]:

- орієнтація на надання необхідного переліку високоякісних послуг бізнесу та громадянам на своїй території;

- впровадження передових методів управління з метою підвищення ефективності системи та процесу управління сільським розвитком на місцях;
- підвищення якості процесу управління економікою на основі забезпечення оптимальної траєкторії розвитку соціально-економічних процесів на території конкретного регіону;
- оптимізація міжвідомчої взаємодії та структури системи регіонального управління, організація єдиних точок доступу громадян та бізнесу до послуг органів влади;
- реалізація схем і механізмів соціально-економічного партнерства з бізнесом в проектах розвитку території, залучення інвестицій та реалізації інвестиційних проектів, створення і розвитку інфраструктури інформаційного суспільства;
- впровадження схем аутсорсингу для оптимізації переліку, витрат і підвищення ефективності надання послуг бізнесу і громадянам.

Одним із вагомих завдань формування дієвого механізму державного регулювання є створення відповідних умов для стимулювання розвитку базисних виробництв високотехнологічних укладів та модернізації ключових секторів національної економіки, що дозволить забезпечити передумови для довготривалого економічного зростання з урахуванням пріоритетів макроекономічної політики. Важливим є концентрація бюджетних ресурсів у критично значимих обсягах для посилення державної інноваційної інвестиційної діяльності в частині модернізації галузей національної економіки, в тому числі і аграрного сектору.

На нашу думку, сільський розвиток є важливою складовою соціальної та регіональної державної політики. У сучасних економічних умовах він має базуватися на нових засадах організаційного забезпечення та фінансування. Державного регулювання необхідно здійснювати в рамках основних пріоритетів, зокрема підтримки комплексного розвитку сільських територій, виходячи з соціальних потреб сільського населення.

Ключовими акцентами державної політики повинні стати багатофункціональність використання сільських територій, підтримка сільського підприємництва, диверсифікація сільської економіки, збереження довкілля, орієнтація на європейські стандарти соціального захисту мешканців села, формування інституціонального середовища сільського розвитку.

1.3. Методичні підходи в дослідженні стратегічних напрямів регіонального сільського розвитку

Питання сталого сільського розвитку посідають чільне місце у процесах економічного розвитку будь-якої соціально-економічної системи регіонального рівня і даному процесу притаманні власні специфічні характеристики у площині досягнення його збалансованості. Як вже було зазначено, сільський розвиток має тісний зв'язок процесами розвитку сільських територіальних утворень, в межах яких базуються підприємства різноманітних форм власності і господарського спрямування діяльності. Процес досягнення збалансованості процесів сільського розвитку у значній мірі зумовлюється виваженістю управлінських підходів на всіх щаблях управління державному, місцевого самоврядування, і, безпосередньо, громади.

Рівень регіонального сільського розвитку визначається особливостями соціально-економічних та екологічних явищ і процесів, що потребують доволі поглиблених досліджень, оцінки рівня взаємозв'язків, законів та закономірностей які мають прояв у різних сферах забезпечення життєдіяльності мешканців сільських територій. Складний і багатовимірний характер наукових пошуків, системний і комплекснісний характер аналітичних підходів обумовлюють потребу диференціації їх на взаємоузгоджені та взаємопов'язані етапи [61]:

- оцінка проблеми та конкретизація її особливостей;
- попереднє формування теоретичних засад;
- дослідження історико-економічних передумов та оцінка сучасного стану досліджуваної проблематики;

- збір, систематизація та узагальнення інформації; визначення методики та методів дослідження;
- практична реалізація результатів дослідження тощо.

Досліджуючи сучасний інструментарій здійснення оцінювання рівня регіонального сільського розвитку, варто зауважити, що до теперішнього часу відсутні комплексні дослідження щодо розробки методології проведення оцінки рівня регіонального сільського розвитку.

Слід резюмувати, що у наукових колах, комплексний підхід має найбільше поширення в процесі здійснення оцінки рівня розвитку сільських територій і має спільні характеристики з соціально-економіко-екологічним, проте йому притаманна додаткова складова- інституційна.

На наше переконання, методологічну основу здійснення досліджень проблем досягнення сталого регіонального сільського розвитку становить багатофункціональний характер процесів господарювання на селі, який відбивається у взаємозв'язках економічної, соціальної, природно-екологічної та інституційної ролей та функцій у суспільстві. Зважаючи на це, під стійким регіональним сільським розвитком варто розуміти стабільну розбудову сільської спільноти (а не території), яка є адекватною до критеріїв економічної, соціальної, природно-екологічної та інституційної ефективності та приє виконанню селом основних національно-економічних функцій: забезпечення розширеного відтворення населення, підвищення його життєвого рівня, захист довкілля та поліпшення екологічної ситуації в умовах сільських територій(місцевості).

З метою здійснення поглибленого дослідження проблематики, пов'язаної з питаннями сільського розвитку, ідентифікації його важливих елементів, формування авторського бачення підходів до вирішення проблемних питань та окреслення перспектив забезпечення регіонального сільського розвитку нами сформовано структурну схему дослідження (рис. 1.14).

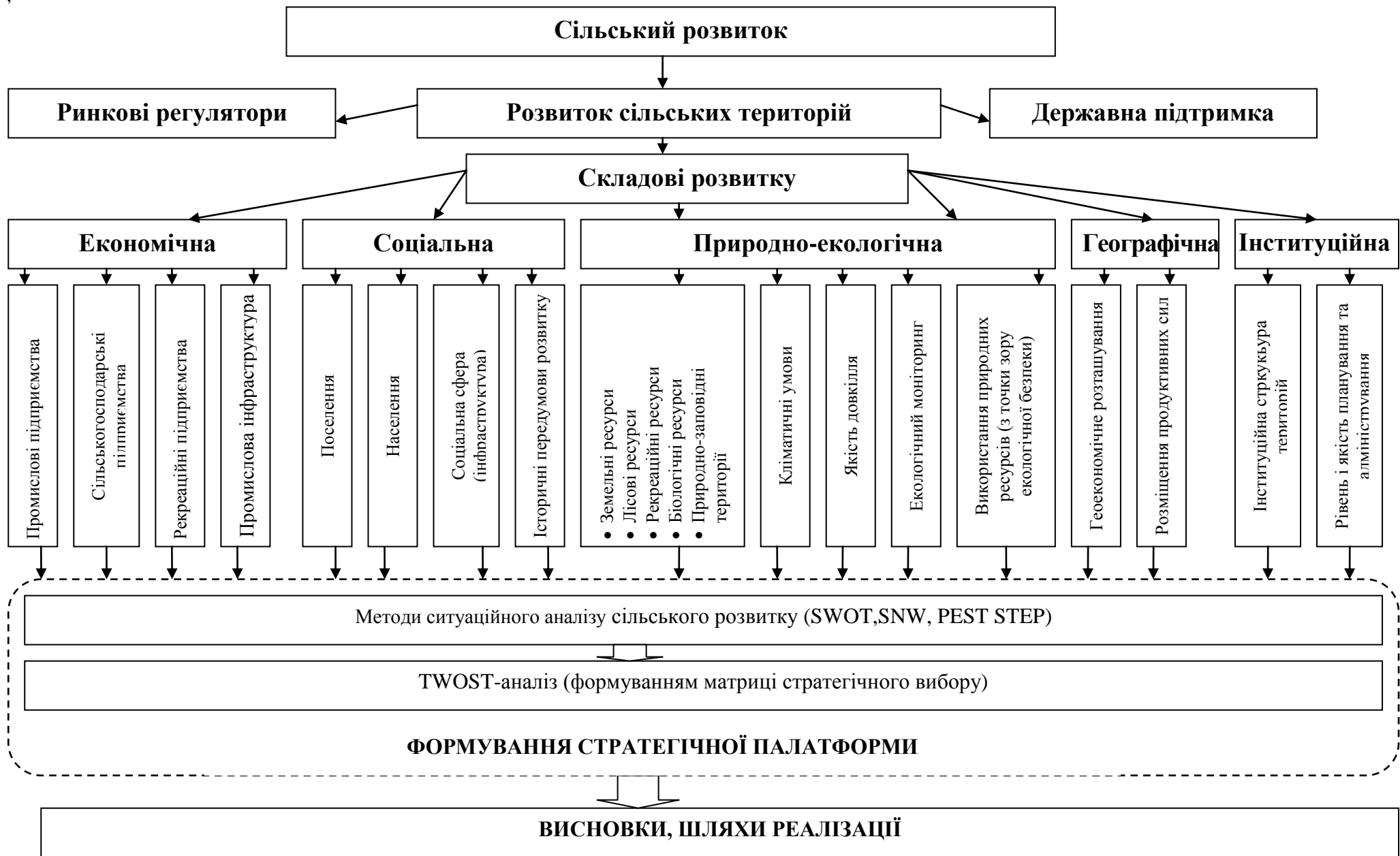

Рис. 1.14. Структурна схема дослідження категорії "сільський розвиток"
 Джерело: розроблено автором на основі [61]

Процес регіонального сільського розвитку забезпечується соціальною, природно-екологічною, географічною та інституційною складовими і підпорядкованими їм окремими елементами Об'єкт економічної оцінки становить вся сукупність результатів господарювання екологічного, соціального та господарського характеру, у частині їх впливу на економічний бік суспільного життя суспільства [62].

Економічній оцінці сільського розвитку властиві специфічні особливості, оскільки вона має охоплювати рівень розвитку сільських територій в цілому, а саме:

- діяльність суб'єктів господарювання, які розміщені на певній території, у тому числі диференційовано за природно-економічними зонами регіональної соціально-економічними;
- наявність виробничо-соціального інфраструктурного забезпечення, яке у значній мірі визначає темпи економічної розбудови сільської місцевості та ефективне функціонування соціальної сфери;
- природно-ресурсне забезпечення території та ефективне використання даного потенціалу;
- сприятливі природно-кліматичні умови господарювання в аграрній сфері;
- геополітичне, гео економічне і геостратегічне положення території;
- раціональність розміщення продуктивних сил.

Практика господарської діяльності у сфері аграрного виробництва свідчить, що рівень ефективності управління агропромисловою сферою зумовлюється наявністю своєчасного забезпечення якісною інформацією. У даному процесі чільне місце посідає моніторинг. Моніторинг будь-якого розвитку являє собою процес забезпечення системи управлінського впливу інформацією стосовно відповідності результативності функціонування об'єкта до обраних критеріїв [63].

Оскільки сільський розвиток має у значній мірі визначається станом довкілля, важливою умовою є здійснення моніторингу стану останнього. Даний вид діяльності передбачає формування системи спостереження та здійснення контролю за

станом природних та антропогенних об'єктів, явищ та комплексів, рівнем забрудненості довкілля та деградації екологічних процесів, які мають місце, з метою досягнення та підтримки раціонального природокористування, попередження прояву критичних та кризових ситуацій [18].

Варто зазначити, що моніторинг процесів сільського розвитку вимагає здійснення не лише економічної, а і екологічної оцінки, що дозволяє виявити проблемні питання та ухвалити зважені рішення стосовно сприяння процесам розвитку сільських територіальних утворень. З огляду на це, було досліджено якісні характеристики стану довкілля сільської місцевості: ефективність використання угідь, полів, ділянок; процесів, пов'язаних зі змінами родючості ґрунтів (розвиток процесів водної та вітрової ерозії, рівень втрати гумусу, оцінка структури ґрунтів, заболочення і засолення), рівень забур'яненості сільгоспугідь, забрудненість земель пестицидами, важкими металами, радіонуклідами та іншими токсичними речовинами.

Якість довкілля розглядається у якості природних умов, за яких наявними хіміко-фізичними, біологічними та іншими елементами не порушується екологічний баланс, взаємозв'язкуів між людиною та довкіллям, при цьому не відбувається зниження природних властивостей (можливостей) середовища до самовідновлення [21]. Природно-соціальна оцінка якості довкілля передбачає в першу чергу здійснення оцінки рівня стабільності середовища існування людини, під варто розуміти всю сукупність природних умов і природно-антропогенних чинників, які унеможливають настання будь-яких негативних психо-фізіологічних, генетичних та інших ефектів для людського здоров'я протягом життя. Вона також потребує розробки та дотримання стандартів якості довкілля. Дані стандарти передбачають єдиний набір нормативів, правил або регламентів, що спрямовані на підвищення рівня суспільного добробуту, які відбивають гранично-припустимі рівні вмісту шкідливих речовин або інших антропогенних впливів шкідливого характеру. У соціальній (або біосоціальній) площині рівень якості довкілля найліпше відбиває поняття його сприятливості (або комфортності). У такому випадку здійснюється рівня відповідності всієї сукупності елементів

довкілля до біосоціальних потреб людини з точки зору комфортності або дискомфортності. Останні можуть маютьісний зв'язок з такими природними та антропоприродними чинниками формування якості навколишнього середовища, як рівень забрудненості, патогенність тощо.

Близьким до поняття "якість довкілля" є "якість екологічна" [22], що охоплює сукупність ознак, властивостей умов навколишнього середовища, продукції (послуг або робіт), які визначають їх спроможність задовольнити екологічні суспільні потреби та вимоги екологічних стандартів. Під екологічними споживчими потребами варто розуміти ті потреби, задоволення яких не зумовлює екодеструктивний вплив на споживачів та середовище їх існування та життєдіяльності, забезпечує зростання рівня екологізації довкілля. До основних вимог екологічної якості довкілля відносять: чисте повітря, висока якість поверхневих вод, чисте і збалансоване сільське середовище, стійкий стан лісових ресурсів, рівень радіаційної безпеки, мінімізація негативного впливу на клімат тощо.

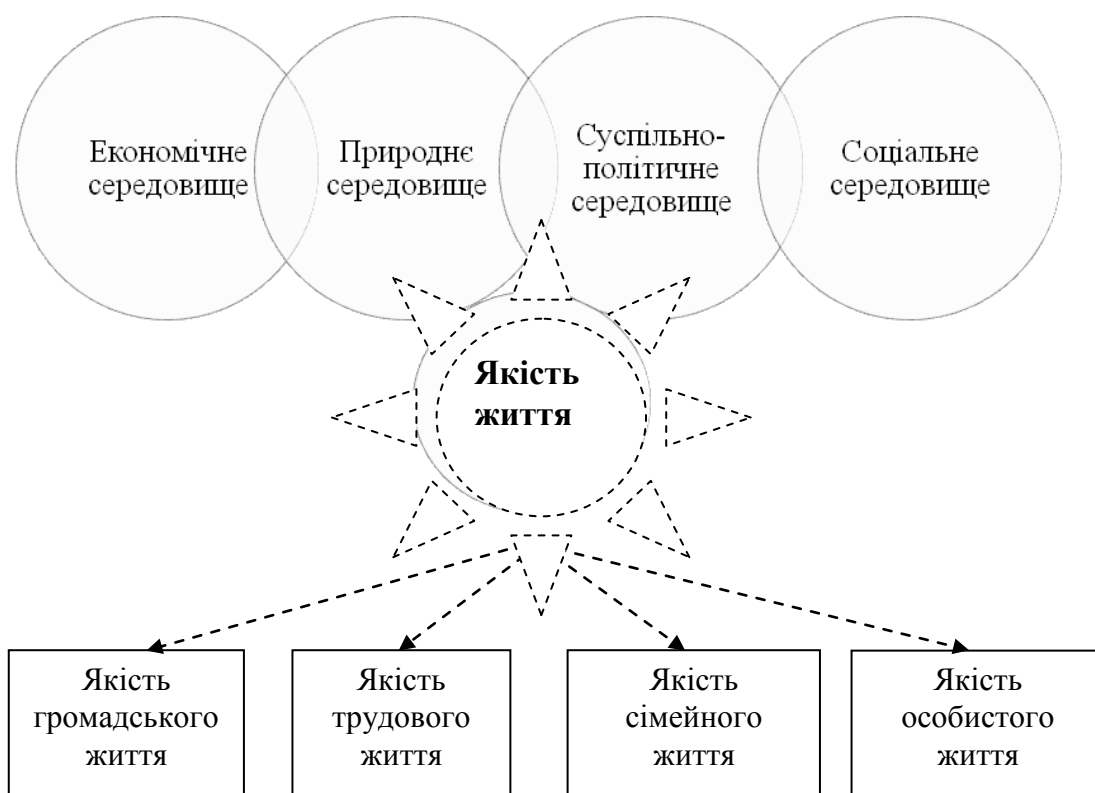

Рис. 1.15. Середовище та підсистеми якості життя населення

Джерело: Складено автором з використанням [22]

Поняття "якість екологічна" тісно корелює з поняттями "якість життя", "рівень життя". Поняття «якість життя» використовується дуже широко, але воно не має загально визнаної формалізованої структури і стандартного набору індикаторів. Пріоритети залежать від потреб людей, тісно пов'язані з рівнем соціально-економічного розвитку територій, а також від можливості та джерел отримання достовірної інформації.

Поняття «якість життя» використовується дуже широко, але воно не має загально визнаної формалізованої структури і стандартного набору індикаторів. Пріоритети залежать від потреб людей, тісно пов'язані з рівнем соціально-економічного розвитку територій, а також від можливості та джерел отримання достовірної інформації.

Якість життя трактується як головна метасоціально-економічного розвитку та найважливіший критерій ефективності управління економічними процесами та соціальною сферою.

Якість життя, на відміну від рівня життя, не можливо точно оцінити, оскільки даному поняттю притаманний як об'єктивний, так і суб'єктивний характер. Об'єктивний бік пов'язаний з рівнем задоволення матеріальних потреб та інтересів населення, суб'єктивний – з тим, що зазначені потреби та інтереси мають індивідуальні особливості, і ступінь забезпеченості ними оцінюється виключно суб'єктивно.

Об'єктивний підхід є найбільш поширеним, він визначає якість життя через параметри об'єктивних умов і процесів життєдіяльності. Його мета – вимірювання рівня життя суспільства або групи людей на основі різноманітної статистичної інформації. Об'єктивні параметри оцінки якості життя вимірюються за відповідними методами, що не залежать від ставлення оцінювача до властивостей об'єкта вимірювання та націлені на отримання значень у стандартизованих одиницях вимірювання.

Об'єктивна оцінка економічних чинників якості життя охоплює показники матеріального добробуту, середньодушового доходу; середньомісячної заробітної плати, розміру прожиткового мінімуму, чисельності населення з доходами,

нижчими за прожитковий мінімум, структури грошових доходів і витрат населення (індекс Джині); забезпеченості житлом тощо.

Суб'єктивний підхід передбачає визначення якості життя на основі соціологічних опитувань. Суб'єктивні оцінки відображають індивідуальне сприйняття індивідом якості життя та ґрунтуються на суб'єктивних відчуттях, особистих оцінках. Більшість дослідників виділяють у суб'єктивних оцінках раціональний і емоційний компоненти. Перший складається із загальної задоволеності життям і оцінок ступеня задоволеності різними сторонами життя. Другий компонент є балансом позитивних і негативних емоцій [23].

Суб'єктивні параметри оцінюються за алгоритмами, що залежать від знань та накопиченого особистого життєвого досвіду, індивідуальних критеріїв оцінювання об'єктів, суб'єктів та явищ, життєвих цінностей і світогляду.

Саме тому тому важливим є вибір критеріїв, за якими індивід повинен оцінювати якість свого життя, методологічний інструментарій узагальнення отриманих висловлювань і оцінок, визначення факторів, здатних впливати на усвідомлення відповідних станів індивіда тощо.

Критерії якості життя можуть бути загальними і конкретними. Перші ґрунтуються на ціннісних орієнтаціях щодо змісту якісного життя, які формувалися в суспільстві протягом тривалого часу. Ці критерії, як правило, специфічні для окремих територій та регіонів, соціальних груп та зумовлені поширеними у них особливими традиціями, менталітетом, способами господарювання тощо. Конкретні критерії – це еталонні значення визначених показників якості життя. Такими можна вважати результати статистичних обстежень, нормативно або законодавчо визначені норми споживання тощо [24].

На поточний момент не існує єдиного підходу в оцінці якості життя сільських мешканців. Дійсні підходи до вимірювання якості життя узагальнено в табл. 1.6.

Аналіз національних підходів у різних країнах світу засвідчив достатню гнучкість і пристосованість більшості методик до особливостей розвитку тієї чи іншої країни. Низка методик передбачає можливість вимірювання якості життя на регіональному рівні.

Таблиця 1.6

Загальна характеристика міжнародних систем оцінювання якості життя

Назва	Суб'єкт, який здійснює розрахунок	Принцип розрахунку	Індикатори	Кількість охоплених країн
Загально-методологічна концепція стандартів і якості життя	Науково-академічне співтовариство в цілому	Розмежування макроекономічних показників та соціологічних індикаторів	ВВП на одну особу населення, індекс споживчих цін, споживчий кошик, видатки домогосподарств, GFK кошик, рівень бідності, нерівність у доходах, задоволеність життям і щастя, депривація, оптимізм щодо майбутнього тощо	Залежно від академічних завдань
Індекс якості життя EIU	Дослідницька організація Economic Intelligence Unit	Рівнозначне врахування кількісних і суб'єктивних показників	Здоров'я, сім'я, громадське життя, матеріальне благополуччя, політична стабільність і безпека, клімат, гарантія зайнятості, політична свобода, гендерна рівність	111
Методологія ЄС European Statistical System Committee	Європейський комітет статистичних систем	Рівнозначне врахування кількісних і суб'єктивних показників	Матеріально-побутові умови, продуктивна чи основна активність, здоров'я, освіта, дозвілля (відпочинок) та соціальні комунікації (взаємодія), економічна та фізична безпека, державне управління (влада) та основні права, природа та навколишнє середовище, загальне сприйняття життя	Залежно відакадемічних завдань
Індекс якості життя International Living	Журнал International Living	Рівнозначне врахування кількісних і суб'єктивних показників	Вартість життя, культура, економіка, довкілля, свобода, здоров'я, інфраструктура, безпека та ризик, клімат	190
Європейський моніторинг якості життя	Європейська фундація покращення життя та умов праці	Соціологічне обстеження якості життя	Здоров'я, зайнятість, депривації (позбавлення) за доходами, освіта, сім'я, соціальна участь, житло, навколишнє середовище, транспорт, безпека, відпочинок, задоволеність життям	34
Better Life Initiative	ОЕСР	Інтегральна оцінка параметрів	Житлові умови, доходи, зайнятість, освіта, екологія, здоров'я, ефективність управління, суспільне життя, безпека, задоволеність умовами життя, баланс між робочим часом і дозвіллям	34

Джерело: Складено автором з використанням [24]

Водночас напрями, за якими здійснюється аналіз, більшою чи меншою мірою універсалізовані й наближені до міжнародних систем оцінок.

«Якість життя» є комплексним поняттям, яке повинне враховувати різноманітні аспекти людського життя. З погляду оцінювання якості життя багатовимірною величиною. Тому, з метою забезпечення адекватної оцінки її слід будувати на основі національної матриці індикаторів, максимально адаптованої до державної статистики.

Розробляючи вітчизняну матрицю індикаторів (системи показників) якості життя, згрупуємо їх за трьома групами: першу групу представляють індикатори, що описують зовнішні умови, що впливають на життя людини; друга група включає набір індикаторів, які характеризують дійсний стан якості життя населення; до третьої групи повинні увійти показники, які дали б оцінку життя людини з їх особистісного погляду.

Таблиця 1.7

Вітчизняна система показників якості життя людини в Україні

Якість життя			
Середовища (субсередовища)	Блоки		
	Об'єктивна оцінка		Суб'єктивна оцінка
	Стан	Поточна ситуація	
Природне середовище			
Екологія	Природне середовище	Екологічна ситуація	Оцінка екологічної ситуації
Соціальне середовище			
Здоров'я	Система охорони здоров'я	Здоров'я населення	Оцінка системи охорони здоров'я та власного здоров'я
Освіта	Система освіти	Освіта населення	Оцінка системи освіти та власної освіти
Безпека	Криміногенне середовище	Криміногенна ситуація	Оцінка особистої безпеки
Культура, мистецтво, відпочинок	Сфера культури, мистецтва, туризму	Активність населення у сфері культури, мистецтва, туризму	Ставлення до культури, мистецтва, туризму
Житло	Ринок житла	Житлові умови	Оцінка благоустрою та умов проживання
Транспорт	Транспортна інфраструктура	Безпека на транспорті	Оцінка роботи транспорту
Економічне середовище			
Економіка	Стан економіки	Добробут	Оцінка матеріального становища
Зайнятість	Ринок праці	Зайнятість та умови праці	Оцінка ситуації щодо зайнятості
Суспільно-політичне середовище			
Громадянська активність	Розвиток громадянського суспільства	Суспільно-політична ситуація	Оцінка суспільно-політичної ситуації
Суспільне середовище	Стан суспільного середовища	Соціальне уособлення	Соціальне самопочуття

Джерело: Складено автором з використанням [24]

Таким чином, при формуванні вітчизняної системи показників якості життя доцільно виділити три групи показників та чотири середовища (природне, соціальне, економічне, суспільно-політичне). При цьому останні три середовища мають свої субсередовища. Соціальна сфера відіграє виняткову роль у процесах суспільного відтворення, відродження і збереження сільських територіально-просторових одиниць, сільських поселень і сприяє сталому сільському розвитку в цілому. Ефективний управлінський вплив на процеси сільського розвитку потребує не лише підтримки розвитку аграрного виробництва, а і формування системи сприяння формуванню високоякісного трудового потенціалу, поліпшення умов життєдіяльності, праці, побуту, дозвілля населення сільської місцевості; оздоровлення демографічної ситуації тощо [28].

Між рівнем якості життя та соціальним інфраструктурним забезпеченням села існує прямий зв'язок – вони знаходяться у площині “мета – засоби” (рис. 1.16).

Соціальне інфраструктурне забезпечення сільського розвитку являє собою важливий чинник у забезпеченні процесів сільського розвитку, оскільки забезпечує формування комплексу галузей, призначенням яких у суспільному поділі праці є задоволення потреб населення у соціально-побутових і соціально-духовних послугах.

Варто зазначити, що соціальне інфраструктурне забезпечення у загальному плані розглядається як елемент капіталу та багатства. І тому, не випадково до системи соціального інфраструктурного забезпечення відносяться сфери людської діяльності, які становлять передумову розвитку господарської системи територіальних формувань, а тому інвестиції у розвиток інфраструктури мають випереджати виробничі інвестиції. Слід не погодитися з думкою науковців, що невеликі споруди визначаються неефективністю, оскільки практика сільського розвитку свідчить, що вони мають вищий рівень ефективності у процесах розселення сільського населення і, тому, не випадково мешканці міст оселяються у власних будинках у приміській зоні та прилеглих сільських поселеннях.

Визначення напрямів сільського розвитку передбачає формування стратегічної платформи.

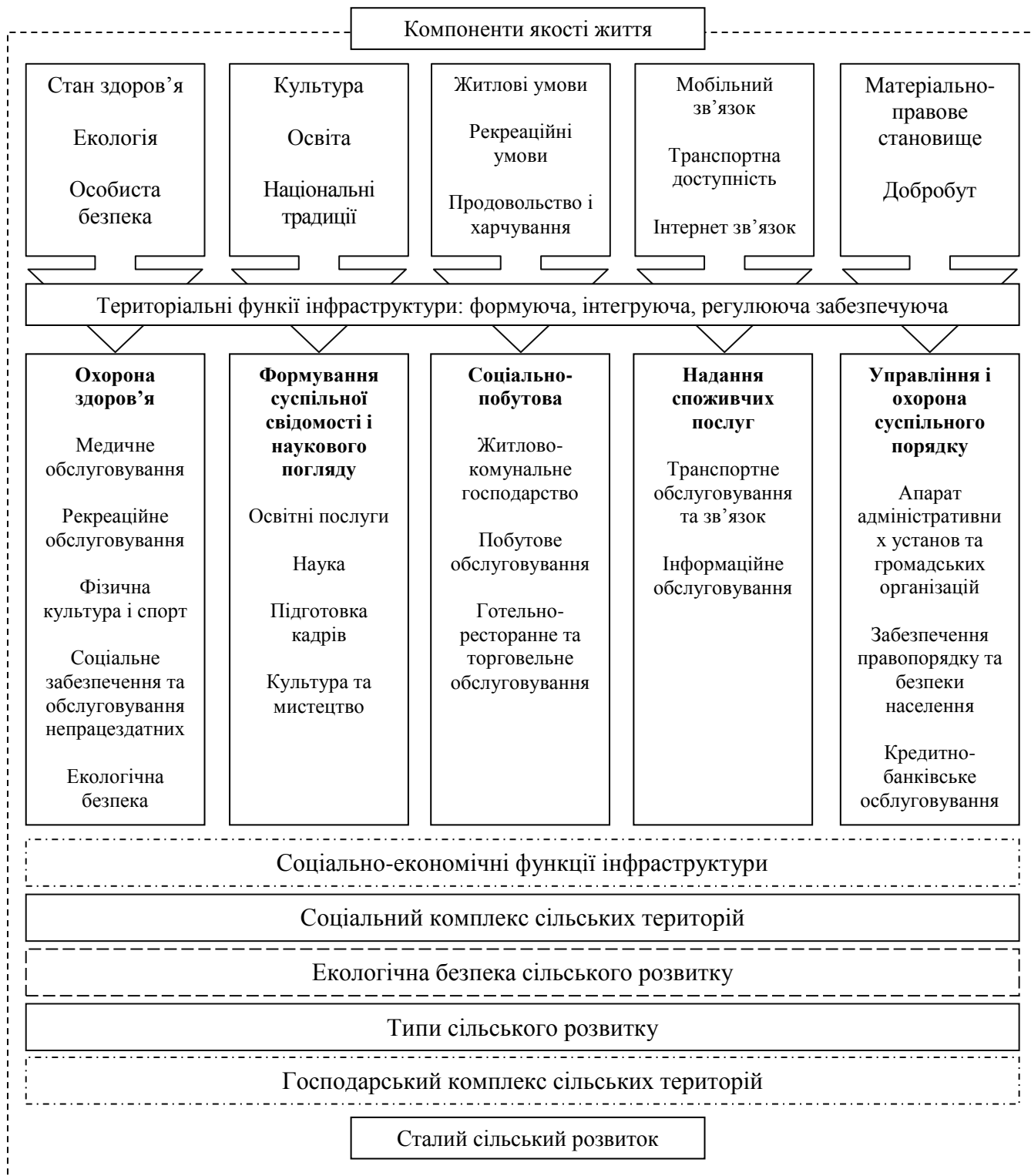

Рис. 1.16. Взаємозв'язок між системами «якість життя» і сільського соціального інфраструктурного забезпечення територій

Джерело: розроблено автором на основі [28]

Її призначення полягає у досягненні збалансованості взаємосуперечливих вимог для досягнення результатів у короткостроковій і довгостроковій перспективі.

Вона забезпечує поєднання різних компонентних перспектив та збалансування суперечливих пріоритетів, фокусується на конкурентних позиціях, яких бажано досягти в процесі сільського розвитку і концентрує обмежені ресурси розвитку для досягнення окреслених стратегічних цілей.

Процес здійснення комплексної оцінки рівня сільського розвитку, розвитку сільських територій інтегрує всю множину кількісних і якісних показників, які мають за основу інформаційну базу та аналітичну систему моніторингу соціально-економічних, природно-екологічних процесів та процесів інституційного забезпечення розвитку територій. Окремими науковцями [90] наголошується, що моніторинг процесів сільського розвитку доцільно здійснювати на основі використання різних джерел інформаційного забезпечення, таких як органів державної статистики, міністерств, обласних, районних адміністрацій та керівництва об'єднаних територіальних громад.

У процесі дослідження нами застосовано відповідну методика оцінки сільського розвитку, що базується передусім на особливостях регіонального розвитку (рис. 1.18). Оцінка сільського розвитку має комплексний характер і поєднує вплив різних факторів і відповідних показників з метою отримання узагальнюючих індикаторів на базі аналізу і порівняння окремих з них.

Оцінка сільського розвитку має комплексний характер і поєднує вплив різних факторів і відповідних показників з метою отримання узагальнюючих індикаторів на базі аналізу і порівняння окремих з них.

З метою здійснення оцінки рівня сільського розвитку, необхідним є використання адитивної моделі, яка дозволяє звести окремі складові розвитку до загального показника по кожній території [84]:

$$I_n = \sum_m i_{mn}, \quad (1.1)$$

де I_n – комплексна інтегральна оцінка сталого сільського розвитку, розвитку сільських територій n -го району;

i_{mn} – окрема інтегральна оцінка m -ї складової сталого сільського розвитку, розвитку сільських територій n -го району.

Рис. 1.17. Методика оцінки регіональних особливостей сільського розвитку за основними складовими

Джерело: розроблено автором на основі [84]

Методика передбачає проведення щорічного моніторингу рівня сільського розвитку кожної територіальної одиниці за складовими економічного, соціального, екологічного та інституціонального розвитку.

Тоді кінцева формула матиме такий вигляд [84]:

$$I_{nk} = i_{\text{екон}, nk} + i_{\text{соц}, nk} + i_{\text{екол}, nk} + i_{\text{інстит}, nk} \quad (1.2)$$

де I_{nk} – комплексна інтегральна оцінка сільського розвитку, розвитку сільських територій n -го району в k -му році;

$i_{\text{екон}, nk}$ – окрема інтегральна оцінка економічної складової сільського розвитку, розвитку сільських територій n -го району в k -му році;

$i_{\text{соц}, nk}$ – окрема інтегральна оцінка соціальної складової сільського розвитку, розвитку сільських територій n -го району в k -му році;

$i_{\text{екол}, nk}$ – окрема інтегральна оцінка екологічної складової сільського розвитку, розвитку сільських територій n -го району в k -му році;

$i_{\text{інст}, nk}$ – окрема інтегральна оцінка інституціональної складової сільського розвитку, розвитку сільських територій n -го району в k -му році.

Інтегральна оцінка окремо взятої складової сільського розвитку, розвитку сільських територій розраховується на основі сукупності індикаторів, що в результаті сприятиме узагальненню показників стосовно складових сільського розвитку і комплексному підходу до оцінки розвитку сільської місцевості.

Запропонована система оцінки сільського розвитку покликана забезпечити більш ефективне досягнення цілей управління процесами розвитку. Сформульовані у дослідженні підходи оцінки рівня сільського розвитку мають стати основою для визначення стратегічних напрямів і розробки стратегій сільського розвитку.

Висновки до розділу 1:

1. Наукові погляди на проблематику сільського розвитку протягом десятиріччя еволюціонували від розвитку села як адміністративної одиниці, особливістю якої є аграрне виробництво, до розуміння сільського розвитку як синергії економічної, соціальної, екологічної та інституційної його складових, де їх комплексна взаємодія повинна забезпечувати добробут населення.

2. За результатами порівняльного аналізу сучасної парадигми сільського розвитку в європейських країнах та в Україні визначено її аграрну спрямованість для країн ЄС, а у вітчизняної – на територіальну, де метою політики є створення належних умов проживання та життєдіяльності для мешканців сільської території, які повинні забезпечуватись шляхом активізації створення територіальних формувань націлених на багатофункціональний розвиток.

3. Поглиблюючи дослідження поняттєвого апарату щодо формування поглядів на сільський розвиток було встановлено, що у вітчизняній науці поняття сільської місцевості та сільської території ототожнювати не варто. Суспільні науки традиційно визначають поняття «сільська місцевість» (сільські територіальні формування) як населену місцевість, що розташована поза межами великих міст з притаманними їй природними умовами і ресурсною базою, сільськими мешканцями та уречевленими результатами праці людей (елементи матеріальної культури та основні виробничі засоби) в межах даної території.

4. В останні роки дуже активно досліджується поняття «сільська територія», проте у вітчизняному законодавстві тлумачення даного терміну не наводиться. На основі застосування інструментів системного підходу маємо можливість констатувати, що сільська територія являє собою багатофункціональну систему з притаманними їй загальними умовами самостійного розвитку і функціонування та певною структурною побудовою, функціями та принципами взаємодії із зовнішнім оточенням.

5. Дослідження показали, що все частіше сільський розвиток науковці й практики розглядають через призму сталості. Найбільш уживаним є визначення сталого розвитку, яке подано Комісією ООН з розвитку та довкілля. Зокрема сталий розвиток розглядається в площині забезпечення потреби теперішніх поколінь, та який одночасно не позбавляє майбутні покоління можливостей забезпечення всіх життєвих потреб.

6. Системотворюче стратегічне спрямування сільського розвитку є органічно пов'язаним із парадигмою зрівноваженого (сталого) розвитку, який має на меті збалансований розвиток основних складових: соціальної, економічної, екологічної та інституційної. Проте, відмітимо, що до вивчення даного питання необхідно підходити комплексно, але з врахуванням регіональних особливостей. У якості індикатора рівня сільського розвитку, на нашу думку, варто розглядати підвищення якості життя сільських мешканців. Оскільки дане поняття є комплексним, єдиної методики його оцінювання немає. При розробці системи показників якості життя сільських мешканців варто виокремлювати показники оцінки природного, економічного, соціального та суспільно-політичного середовища

Праці дисертанта до1 розділу[13, 15, 16, 17]

РОЗДІЛ 2

АНАЛІЗ СТРУКТУРНИХ ЕЛЕМЕНТІВ РЕГІОНАЛЬНОГО СІЛЬСЬКОГО РОЗВИТКУ

2.1. Оцінка соціально-економічної складової сільського розвитку

Кожному жителю нашої країни відомо, що Україна – це європейська держава, яка має плодородні землі, працьовитий народ, сприятливе розташування, високий рівень освіченості населення, значний трудовресурсний потенціал та високу господарську освоєність території. Проте через цілу низку негативних явищ вона поступається не тільки європейським країнам, а і більшості країн світу. Свідченням цього є проведені дослідження Всесвітнього економічного форуму, який щороку досліджує рейтинг конкурентоспроможності країн світу за низкою показників (12 субіндексів). Так в 2017 році Україна посіла 81 місце в цьому рейтингу серед 137 країн світу (у попередньому рейтингу займала 85-у позицію) (табл. 2.1). Це свідчить як про недосконалість державної політики в різних сферах економіки та галузях діяльності країни, так і про відсутність контролю за виконанням розроблених державних програм і стратегій розвитку.

Таблиця 2.1

Динаміка змін позицій України та інших держав в рейтингу за Індексом глобальної конкурентоспроможності

Позиції держави	2012-р.	2013р.	2014-р.	2015-р.	2016-р	2017-р
	з 144 країн	з 148 країн	з 144 країн	з 140 країн	з 140 країн	з 140 країн
Україна	73	84	76	79	85	81
Грузія	77	72	69	66	59	67
Туреччина	43	44	45	51	55	53
Росія	67	64	53	45	43	38
Польща	41	42	43	41	36	39

Джерело: Розраховано з використанням [156]

Крім того хочемо зауважити, що рішення, які приймаються на державному рівні не завжди виконуються не тільки через послаблення контролю за їх виконанням, а і через те, що під час їх прийняття не беруться

до уваги регіональні особливості країни. Зрозуміло, що не можливо прийняти одне рішення, яке стовідсотково покращить рівень розвитку нашої країни та підніме її на вищі сходинки світового рейтингу, оскільки Україна – це «живий організм», в якому функціонують різні «органи», більшість з яких мають свої проблеми та хвороби. А тому і ліки від них потрібні різні. Єдине що потрібно враховувати при їх виборі, це наслідки їх застосування, що можуть спричинити негативний вплив на діяльність інших «органів». Вважаємо за необхідне розглянути особливості рівень сільського розвитку на прикладі конкретного регіону, за об'єкт дослідження оберемо Миколаївську область.

Миколаївська область знаходиться на півдні країни у межах Причорноморської низовини. Загальна її територія 24,6 тис.км², що складає 4,1 відс. території держави та знаходиться на 15 місці серед регіонів нашої держави.

Характерною особливістю Миколаївщини є її багатогалузева економіка з переважанням сфери послуг, яка на сьогодні становить 56 відс. в структурі ВДВ.

Миколаївська область є індустріально-аграрним регіоном України, має сприятливі умови розташування, що як наслідок стало поштовхом до розвитку багатогалузевої промисловості, формуванню розвиненого агропромислового комплексу, сприяло створенню транспортної сухопутної та водної мережі, а також виробничої, соціальної та наукової інфраструктури. Основна частина промислових підприємств, портового господарства, наукової та соціальної інфраструктури сконцентровано переважно в містах, для сільської місцевості Миколаївської області традиційно притаманне сільськогосподарське спрямування розвитку, а також наявність рекреаційного потенціалу.

Дослідженням соціально-економічного розвитку приділялося і приділяється багато уваги, в тому числі і на рівні держави. В свою чергу і Міністерством регіонального розвитку, будівництва та житлово-

комунального господарства України розроблено комплексне рейтингове оцінювання соціально-економічного розвитку регіонів, результати якого були оприлюднені на офіційному сайті Мінрегіону за 2015-2017 роки. Оцінюванню підлягали регіони (області) України за 64 показниками в 12 напрямка/

Дослідженнями виявлено, що у рейтингу областей України найкраща ситуація за розрахованими даними у м. Київ, Харківській, Рівненській, Дніпропетровській областях. Найгірша ситуація - у Луганській та Донецькій областях (дослідження проводилися по даним підконтрольних територій) (табл. 2.2).

Таблиця 2.2

Рейтингування регіонів України за рівнем соціально-економічного розвитку

Регіони	Загальне місце регіону		Динаміка 2017 до 2016р.	Місце регіону за напрямом											
	2015 р.	2017 р.		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
м. Київ	1	1	-	1	1	1	1	1	10	15	23	7	1	11	3
Харківська	2	2	-	22	15	16	11	2	1	18	2	1	10	2	1
Рівненська	11	3	+3	20	16	18	20	10	22	17	1	3	3	3	11
Дніпропетровська	5	4	+6	5	2	4	7	23	4	12	5	18	13	4	16
Чернівецька	3	5	-	6	7	24	24	7	2	3	19	8	2	13	15
Тернопільська	15	6	+14	12	11	11	4	4	21	1	17	25	7	12	7
Вінницька	7	7	-3	4	6	10	17	18	3	7	8	16	9	15	14
Івано-Франківська	4	8	+4	14	3	13	15	15	9	6	9	24	4	6	18
Львівська	9	9	+4	9	5	12	14	14	5	5	13	22	6	8	19
Волинська	12	10	-1	11	19	21	5	11	19	19	3	19	8	1	23
Хмельницька	13	11	-3	8	8	23	9	8	8	13	11	14	12	9	10
Житомирська	16	12	-1	19	4	15	10	12	6	16	4	20	16	10	12
Закарпатська	8	13	+3	3	14	5	18	5	18	2	12	23	5	24	2
Київська	6	14	-11	18	9	19	2	16	7	4	18	10	21	19	8
Полтавська	14	15	+2	17	10	7	6	21	20	9	20	13	15	14	5
Черкаська	10	16	-9	16	23	22	12	19	11	11	16	2	11	17	9
Кіровоградська	21	17	+1	21	18	17	13	3	12	10	10	5	14	16	24
Херсонська	20	18	+3	10	21	9	23	6	15	24	7	11	22	18	6
Сумська	19	19	+4	23	20	6	16	9	14	23	15	9	17	7	22
Запорізька	17	20	-6	2	12	2	19	22	23	20	22	15	19	5	17
Одеська	18	21	-6	7	13	14	3	13	13	14	21	21	20	20	25
Чернігівська	23	22	-	15	17	3	22	17	16	21	14	4	23	23	13
Миколаївська	22	23	-4	13	22	20	21	20	17	22	6	17	18	21	21
Донецька	25	24	-	24	24	8	8	25	25	25	25	12	-	22	20
Луганська	24	25	-	25	25	25	25	24	24	8	24	6	-	25	4

Складено автором з використанням [41]

Миколаївська область за даними моніторингу соціально-економічного розвитку у 2015 році посідала 22 місце, в 2016 – 19, а в 2017 – 23 серед 24 областей та м. Київ. Найкращі позиції у 2017 році Миколаївщина має за напрямом «відновлювальна енергетика та енергоефективність» (6 місце в рейтингу регіонів), а також «економічна та соціальна згуртованість» (13 місце).

На Миколаївщині процес неухильного скорочення чисельності населення триває з 1994 року, за 21 років вона зменшилась на 200 тис. осіб (на 14 відс.) і на початок 2017 року становила 1158,2 тис. осіб, з них 790,6 тис. мешкало в міських поселеннях, 367,6 тис. – у сільській місцевості. Займаючи 4,1 відс. території країни (15 місце серед адміністративно-територіальних формувань) у регіоні на 01 січня 2016 року проживало 2,6 відс. населення України. Щільність населення області є однією з найнижчих у країні - майже 48 осіб на км².

Важливою демографічною характеристикою регіону є рівень його урбанізації. Найгустіше заселені міста обласного значення – Первомайськ, де щільність населення становила 2656 осіб на км², та Миколаїв – 1905 осіб на км². Серед районів найбільш щільно заселений Вітовський (35 осіб на км²). Найнижча щільність населення серед адміністративно-територіальних одиниць області в Очаківському районі (11 осіб на км²).

Оскільки основною метою сталого розвитку є забезпечення добробуту населення, вважаємо за доцільне розглянути показники, за якими можна його оцінити. На нашу думку, найбільш інформаційномістким є індекс регіонального людського розвитку (ІРЛР), який розраховується Інститутом демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАНУ. Методика розрахунку та результати досліджень інституту наводяться Державною службою статистики України в розрізі 6 блоків. (додаток 3).

За даними Держкомстату в 2017 році перше місце за розрахованим загальним ІРЛР посідала Чернівецька область, Миколаївщина цього року

серед регіонів України (за виключенням Луганської, Донецької областей та АРК Крим) посіла 8 місце.

Нами були згруповані рейтингові показники за ІРЛР Миколаївської області (табл. 2.3). Можемо відмітити, що за період 2013-2017 років Миколаївщина піднялася на 3 позиції. На значення показника вплинули інтегральні показників різних блоків, проте найбільше значення спостерігається за блоком «Відтворення населення». Треба відмітити, що у області не погані результати порівняно з іншими регіонами за блоком «Добробут» (переміщення з 4 позиції на 2 за 2013-2017 роки).

Таблиця 2.3

**Ранги інтегральних регіональних індексів людського розвитку
Миколаївської області**

Блоки ІРЛР	Роки					Динаміка 2017р. до 2013р.
	2013	2014	2015	2016	2017	
1. «Відтворення населення»	18	20	12	19	5	+13
2. «Соціальне середовище»	20	21	21	20	21	-1
3. «Комфортне життя»	11	11	12	12	11	0
4. «Добробут»	4	4	4	4	2	+2
5. «Гідна праця»	7	7	6	6	10	-3
6. «Освіта»	15	2	12	12	14	-1
Загальний ІРЛР	11	10	11	8	8	+3

Складено автором з використанням [41]

В господарстві України історично сформувалися і набули розвитку дві основні ланки – потужна промисловість та агропромислове виробництво. На сьогодні їх розвиток в багатьох випадках залежить від державної політики, кількості вкладених коштів, відданості працівників. Проте виробництво є основою життя населення будь-якої країни, оскільки основні матеріальні блага створюються саме під час виробничо-господарської діяльності.

Звернемо увагу на те, що промислове та агропромислове виробництво в різних областях нашої країни мають різну концентрацію і спеціалізацію. А тому кожна область повинна розглядатись окремо.

В Україні у 2016 р., порівняно з 2000 р., має місце збільшення цього показника на 58,6 %, у т. ч. за рахунок рослинництва – на 81,4 %, тваринництва – на 22,1 % (додаток Ж). У сільськогосподарських підприємствах спостерігається збільшення обсягу валової продукції і тваринництва (164,9 %) і рослинництва (117,5 %), тоді як у господарствах населення виробництво продукції тваринництва зменшилось на 15,8%, а рослинництва – збільшилося на 46,3 % до рівня 68 854,3млн грн. Обсяг валової продукції сільського господарства у Миколаївській області у 2016 р. становив 8951,2млн грн, що на 105 % більше, ніж у 2000 р., та складає в середньому 503,7 тис. грн на кожних 100 га сільськогосподарських угідь (у 2000 р. – 237,1 тис. грн).

Зростання обсягів виробництва тваринницької продукції в порівнянні з 2000 р. (на 1,6 %) забезпечено господарствами населення (на 3,1 %), оскільки в сільськогосподарських підприємствах спостерігається зменшення обсягів виробництва тваринницької продукції (на 5,9%). Порівняно з 2000 р. обсяги виробництва продукції рослинництва зросли на 68,9 %, у т. ч. за рахунок збільшення у с.-г. підприємствах у 2,3 рази, в господарствах населення у 3,8 рази. У структурі валової продукції сільського господарства у 2016 р. частка тваринницької продукції склала 18,9 %, що забезпечено господарствами населення (на 3,1 %). Частка продукції рослинництва складає 81,1 %.

Станом на 01.01.2017 року в Миколаївській області за даними ЄДРПОУ функціонувало 10569 суб'єктів (без банків і бюджетних установ), з яких 42% знаходяться в сільській місцевості. Треба зауважити, що основним видом діяльності в Миколаївській області є сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство. Даними видами діяльності займається 3704 підприємства (35% від загальної кількості підприємств). В сільській місцевості сільськогосподарське виробництво є основним. Це говорить про

те, що майже половина зареєстрованих підприємств і організацій займається обслуговуванням, а не створенням нового продукту. А тому продовольча безпека області залежить від стану та розвитку села.

За попередніми розрахунками, у 2016р. порівняно з 2015р. індекс обсягу сільськогосподарського виробництва становив 95,2%, у т.ч. у сільськогосподарських підприємствах показник є нижчим, ніж по господарствах населення (94,8%, проти 95,7%). Така тенденція спостерігається і з індексом обсягу виробництва продукції рослинництва.

Під урожай 2016р. сільськогосподарські культури було посіяно на площі 26,9 млн.га, у т.ч. сільськогосподарськими підприємствами – 18,7 млн.га (69,5%), господарствами населення – 8,2 млн.га (30,5%). Порівняно з 2015р. загальна посівна площа зменшилася на 1,1%.

У 2016р. валовий збір зернових і зернобобових культур становив 60,0 млн.т (у вазі після доробки), а їхня середня врожайність – 41,0 ц з 1 га. Порівняно з 2015р. виробництво зерна скоротилося на 6,1% (на 3,9 млн.т), що зумовлено зменшенням середньої врожайності з 1 га (на 6,2%).

Валовий збір соняшнику на зерно (11,2 млн.т у вазі після доробки) порівняно з 2015р. збільшився на 10,2% виключно за рахунок зростання його врожайності на 11,9%, яка в середньому становила 21,7 ц з 1 га.

Виробництво цукрових буряків для промислової переробки (10,3 млн.т) зменшилося на 34,7% як за рахунок скорочення площі збирання на 28,3%, так і зниження врожайності на 9,0% (зібрано по 433,7 ц з 1 га).

Урожай ріпаку (1,7 млн.т) порівняно із 2015р. скоротився на 20,8%, що зумовлено зменшенням площі його збирання на 22,5%, водночас його середня врожайність зросла на 2,4% (зібрано по 26,0 ц з 1 га). Виробництво сої (3,9 млн.т) зросло на 0,9% лише за рахунок збільшення площі збирання на 18,4%, але її середня врожайність зменшилася на 14,4% (зібрано по 18,5 ц з 1 га).

Господарствами всіх категорій зібрано 20,8 млн.т картоплі (на 12,1% менше, ніж у 2015р.), 9,2 млн.т овочів (на 4,4% менше), 2,1 млн.т

плодоягідної продукції (на 7,2% більше), 376,1 тис.т винограду (на 13,7% менше).

Господарствами всіх категорій реалізовано на забій 3,3 млн.т худоби та птиці (у живій вазі), що на 1,4% менше порівняно з 2014р., вироблено 10,7 млн.т молока (на 4,0% менше) та 16,8 млрд.шт яєць (на 14,3% менше). Частка господарств населення у загальному виробництві цих продуктів тваринництва у 2014р. складала відповідно 40%, 75% та 42%.

За розрахунками, на 1 січня 2017р. налічувалося поголів'я ВРХв кількості 3,8 млн. голів, що є меншим за попередній період на 2,8% у т.ч. поголів'я корів скоротилося на 4,0% , свиней - на 3,5% , овець і кіз –на 3,2%, птиці всіх видів –на 1,6%.

В господарствах населення на початок 2017 р. утримувалось 66% від загальнопоголів'я ВРХ, у т.ч. корів – 77%, свиней – 48%, овець і кіз – 86%, птиці всіх видів – 44%. [41]

Проведемо дослідження індексів продукції сільського господарства в динаміці та за категоріями господарств (рис. 2.1).

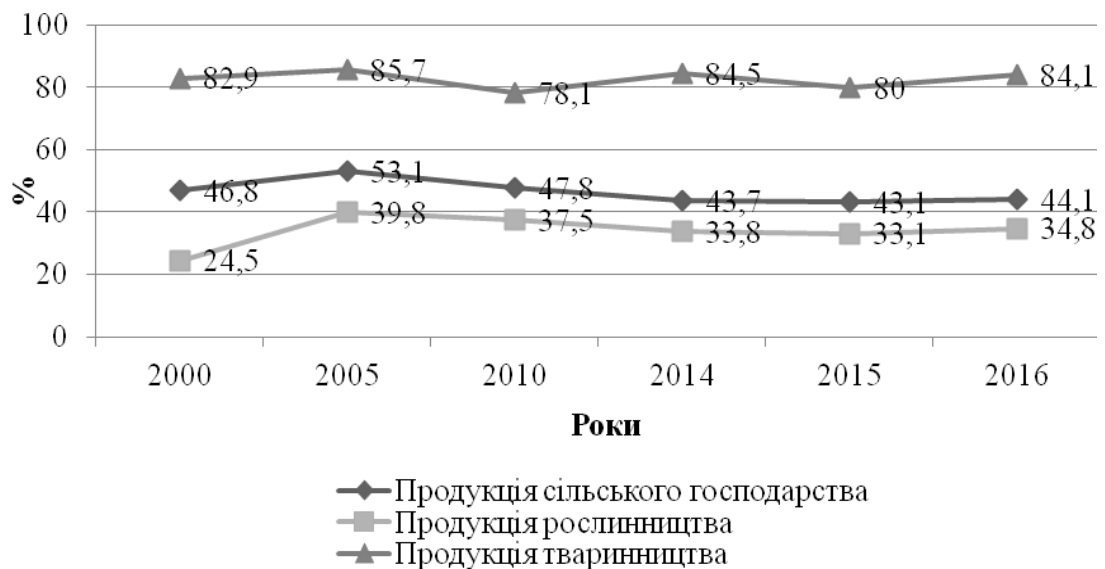

Рис. 2.1. Індекси продукції сільського господарства у 2000–2016 роках по Миколаївській області за категоріями господарств (відсотків до 1995 р.)

Джерело: розроблено автором на основі [41]

Індекс продукції сільського господарства протягом років постійно збільшується. Так індекс продукції усіх категорій господарств збільшився з 70,5% у 2000 році до 144,5% у 2016 році. Індекс продукції у сільськогосподарських підприємств збільшився з 59,8% у 2000 році до 128,7% у 2016 році.

Найбільше зростання індексу продукції сільського господарства спостерігається у господарств населення з 88,5% у 2000 році до 171% у 2016 році.

Розглянемо структурні зміни у володінні і користуванні земельними угіддями в розрізі їх землевласників (рис. 2.2).

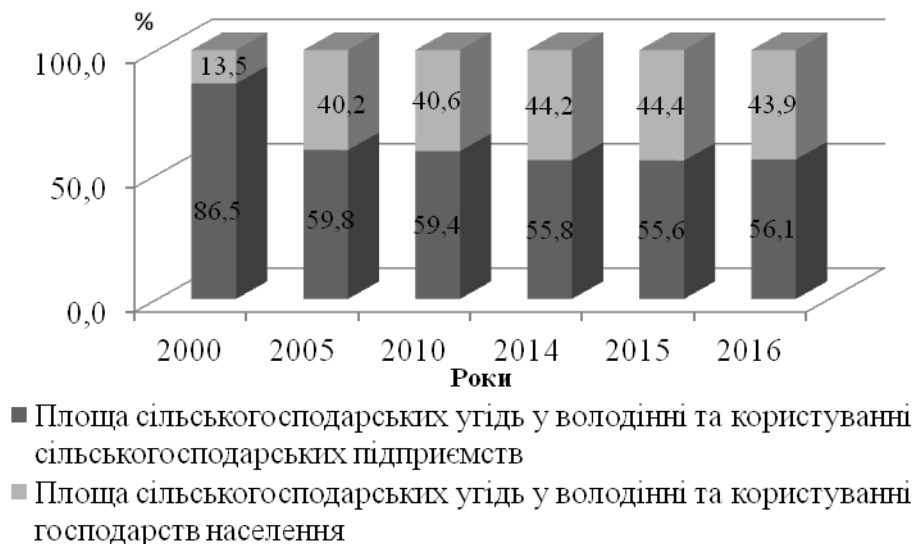

Рис. 2.2. Користування площами сільськогосподарських угідь Миколаївській області в розрізі землевласників, %

Джерело: розроблено автором на основі [37]

Площі угідь сільськогосподарського призначення у користуванні господарств населення збільшилась за період 2000-2016 роки на 30,4 в.п. (з 13,5% до 43,9%). Обернена динаміка спостерігається за площами у користуванні сільськогосподарських підприємств – зменшення за досліджуваний період з 86,5 до 56,1%.

Відтак, у 2016 р. сільськогосподарськими підприємствами різних організаційно-правових форм, що функціонують на сільських територіях

Миколаївської області, використовувалось 1 110,5 тис. га сільськогосподарських угідь. У фермерських господарствах зосереджено 71 % цих угідь, господарських товариствах - 17 %, приватних підприємствах – 8,0 %, виробничих кооперативах – 1,4 %, державних підприємствах – 0,5 %, підприємствах інших форм господарювання – 2,0 %. Із загальної кількості підприємств 4,0 тис. (87 %) були забезпечені сільськогосподарськими угіддями. З них 66,4 % мали площу до 100 га, 10,5% – 100–500 га, 6,6 % – 500–2000 га, 3,1 % – понад 2 тис. га. Середній розмір підприємства з урахуванням фермерських господарств у 2016 р. становив 280 га. (табл. 2.4).

Таблиця 2.4

Розподіл діючих сільськогосподарських підприємств Миколаївської області за розміром сільськогосподарських угідь у 2016 році

	Усього	Відсотків до загальної кількості	Площа сільськогосподарських угідь, тис.га	Відсотків до загальної площі с-г. угідь підприємств
Підприємства, що мали с-г. угіддя	3965	86,6	1110,5	100,0
у тому числі площею, га				
до 5,0	204	4,5	0,8	0,1
5,1–10,0	397	8,7	3,2	0,3
10,1–20,0	535	11,7	8,2	0,7
20,1–50,0	1473	32,2	56,7	5,1
50,1–100,0	428	9,3	30,6	2,8
100,1–500,0	483	10,5	116,4	10,5
500,1–1000,0	158	3,4	112,7	10,1
1000,1–2000,0	149	3,2	213,2	19,2
2000,1–3000,0	72	1,6	172,4	15,5
3000,1–4000,0	35	0,8	121,4	10,9
4000,1–5000,0	14	0,3	62,9	5,7
5000,1–7000,0	9	0,2	51,7	4,7
7000,1–10000,0	3	0,1	23,9	2,1
більше 10000,0	5	0,1	136,4	12,3
Підприємства, що не мали с.г. угідь	614	13,4	х	х

Складено автором з використанням [37]

Дослідженням встановлено (таб 2.5), що протягом 2010–2016 рр. прибуток від реалізації продукції у сільськогосподарських підприємствах України зріс у 5,9 раза й у 2016 р. склав 102 279 млн грн. Відповідно на 13,0 в. п. збільшився і рівень рентабельності всієї діяльності (у 2016 р. 30,5 %). Фінансовий результат збільшився у 5,8 разів та у 2016 році склав 127360,1 млн.грн.

Таблиця 2.5

Основні показники діяльності підприємств галузі сільського господарства України і Миколаївської області

Показники		2010 р.	2014р.	2015р.	2016р.	2016р. У % до 2010р.
Чистий прибуток (збиток), млн.грн	Україна	17253,6	14925,7	21413,4	102279	592,8
	Миколаївська область	659,4	579,9	1456	3834	581,4
Підприємства, які одержали чистий прибуток у відсотках до загальної кількості	Україна	69,6	80,3	84,7	88,9	127,7
	Миколаївська область	78,5	86	86,5	92,6	118,0
фінансовий результат, млн.грн	Україна	22094,9	26186,6	51668	127360,1	576,4
	Миколаївська область	760,5	849,5	1643,6	3972,5	522,4
Підприємства, які одержали чистий збиток у відсотках до загальної кількості	Україна	30,4	19,7	15,3	11,1	36,5
	Миколаївська область	21,5	14	13,5	7,4	34,4
фінансовий результат, млн.грн	Україна	4841,3	11260,9	30254,6	25081,1	518,1
	Миколаївська область	101,1	269,6	187,6	138,5	137,0
Рівень рентабельності всієї діяльності, %	Україна	17,5	8,3	9,3	30,5	13в.п.
	Миколаївська область	20,4	10,2	11,8	28,4	8в.п.в
Рівень рентабельності операційної діяльності, %	Україна	24,5	11,7	21,4	43,1	18,6в.п.
	Миколаївська область	28,6	14,4	26,7	40,1	11,5в.п.
Кількість найманих працівників, тис. осіб	Україна	645,2	579,8	528,9	491,4	76,2
	Миколаївська область	20,6	22,9	22,5	20,1	97,6

* Примітка: ¹ Інформація сформована по підприємствах, які займаються рослинництвом, тваринництвом, змішаним сільським господарством та допоміжною діяльністю у сільському господарстві (основний вид економічної діяльності 01.1 – 01.6 за КВЕД ДК 009:2010).

Складено автором з використанням [37, 41]

В Миколаївській області прибуток від реалізації продукції у сільськогосподарських підприємствах зріс у 5,8 раза й у 2016 р. склав 3 834 млн грн. Відповідно на 8,0 в. п. збільшився і рівень рентабельності всієї

діяльності (у 2016 р. 28,4 %). Фінансовий результат збільшився у 5,2 разів та у 2016 році склав 3972,5 млн.грн.

Щодо ефективності виробництва у сільськогосподарських підприємствах Миколаївської області, то виявлено зростання обсягу отриманого прибутку у 5,8 рази протягом 2010–2016 рр. Відповідно має місце підвищення рівня рентабельності у 8 в. п., передусім. Відтак, результати проведеного аналізу показників ефективності виробництва сільськогосподарської продукції у сільськогосподарських підприємствах України в цілому та Миколаївської області зокрема, дають підстави стверджувати про поступове відродження у них галузей рослинництва та тваринництва, що суттєво впливає на підвищення ефективності сільської економіки та сільського розвитку у контексті його економічної, соціальної та екологічної складових.

Продуктивність праці є важливою характерною ознакою рівня розвитку сільської економіки. (табл. 2.6).

Таблиця 2.6

**Продуктивність праці в сільськогосподарських підприємствах
(на 1 зайнятого в сільськогосподарському виробництві,
у постійних цінах 2010 року; грн)**

Показник	2005 р.	2010 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2016 р. до 2005 р, %
Сільськогосподарське господарство України, всього	72621,9	132680,4	201216,9	227753,4	223309,9	307,5
у тому числі рослинництво	86198,1	133603	202220,5	228884,7	218768	253,8
тваринництво	47992,8	130473,7	198185,6	224105,1	237990	495,9
Сільськогосподарське господарство Миколаївської області, всього	71722,4	127120,5	182942,9	175271,8	192030,4	267,7
у тому числі рослинництво	80204	131207,3	192493,7	179159,4	200031,6	249,4
- тваринництво	34248,3	100801,6	97875,9	136944,9	110817,8	323,6

Джерело: розраховано за даними [41]

Дослідженнями встановлено, що продуктивність праці у сільськогосподарських підприємствах України у 2016 р. складала 223,31

тис. грн/чол., що у 3,1 рази більше, ніж у 2005 р. Слід відзначити зростання як у галузі рослинництва 2,5 рази, так й тваринництва у 5,0 рази В с.-г. підприємствах Миколаївської області продуктивність праці протягом 2005–2016 рр. підвищилася у 2,7 рази до рівня 192 тис. грн./чол., у т. ч. в рослинництві – у 2,5 рази, тваринництві – 3,2 рази. Зазначене свідчить про підвищення якості праці.

З огляду на те, що левову частку у структурі сільськогосподарських підприємств як України в цілому, так й Миколаївської області займають фермерські господарства, доцільним вбачалося здійснення більш ґрунтового аналізу діяльності саме цих суб'єктів господарювання та охарактеризувати їх роль і місце у розвитку сільської економіки (табл. 2.7).

Таблиця 2.7

Характеристики фермерських господарств України і Миколаївської області

Показники		2010 р.	2014р.	2015р.	2016р.	2016р у % до 2010 р.
Кількість фермерських господарств (на кінець року, од)	Україна	39970	33115	33084	32303	80,8
	Миколаївська область	4555	3445	3408	3338	73,3
Площа сільськогосподарських угідь у користуванні фермерських господарств (на кінець року; тисяч гектарів/	Україна	4145,6	4273,5	4578,3	4343,7	104,8
	Миколаївська область	361,1	342,2	351,2	351,5	97,3
Площа сільськогосподарських угідь у користуванні фермерських господарств (на кінець року; тисяч гектарів/в розрахунку на 1 фермерське господарство, га	Україна	104	129	138	134	129,6
	Миколаївська область	79	99	103	105	132,8
Площа ріллі у користуванні фермерських господарств (на кінець року; тисяч гектарів/	Україна	4022,6	4145	4450	4223,3	105,0
	Миколаївська область	355,7	336,4	345,6	346,1	97,3
Чисельність працівників у фермерських господарствах (осіб)	Україна	95502	96083	94780	93704	98,1
	Миколаївська область	7561	7713	7518	7698	101,8
Сільськогосподарська продукція у фермерських господарствах ^(у) постійних цінах 2010 року; мільйонів гривень/ , всього	Україна	4903,7	18903,4	19188,8	18909,3	385,6
	Миколаївська область	307,4	1225,4	1094,6	1184,6	385,4
Частка фермерських господарств Миколаївської області у їх загальній кількості в Україні		11,4	10,4	10,3	10,3	-1,1в.п.

Складено автором з використанням [37, 41]

У 2016 р. на сільських територіях Миколаївщини налічувалося 3338 фермерських господарств, у власності та користуванні яких знаходилося 351,5 тис. га сільськогосподарських угідь, з яких рілля - 346,1 тис. га. В розрахунку на 1 фермерське господарство припадало 10,5 га угідь сільськогосподарського призначення, у т. ч. 10,4 га ріллі. За площею земельних ділянок вони досить неоднорідні: 5,1 % загальної їх кількості є дрібними і мають у користуванні до 5 га угідь; 37,6 % – 20,1–50,0 га. Площі сільськогосподарських угідь понад 500 га мали лише 4,0 % фермерських господарств (рис. 2.3). Чисельність працівників протягом досліджуваного періоду збільшилась на 1,8 % і у 2016 р. була на рівні 7698 чол.

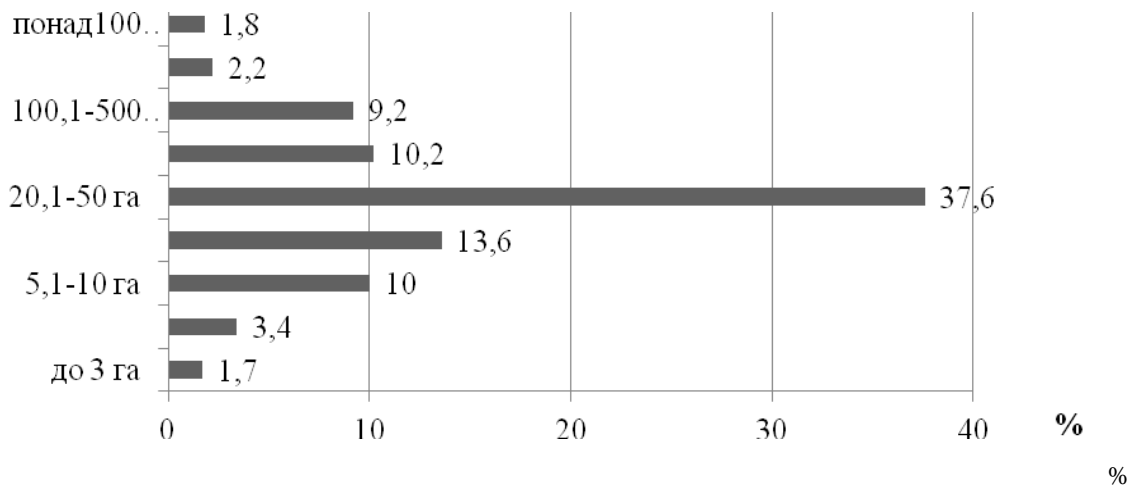

Рис. 2.3. Розподіл фермерських господарств Миколаївської області за площею сільськогосподарських угідь, 2016 р.

Складено автором з використанням [41]

Розглянувши рівень рентабельності основних видів продукції в фермерських господарствах України можна зробити висновок, що у 2016 році в порівнянні з 2010 роком рівень рентабельності збільшився по насінню соняшника на 7,9 в.п., по овочам на 17,4 в.п., по плодам та ягодам на 46,2 в.п., свині на м'ясо на 7,6 в.п., вівці та кози на м'ясо на 2,9 в.п., птиці на м'ясо на 2,9 в.п. Зменшення рентабельності відбулось по овочам на 1,4 в.п., по

картоплі 10,9 в.п., по молоку на 0,5 в.п.

В сучасних умовах розвитку та диверсифікації сільської економіки надзвичайно важливу роль відіграють сільські домогосподарства (господарства населення), де зайнято понад 70 % від усіх працюючих сільської місцевості. Встановлено, що сільські домогосподарства протягом досліджуваного періоду мають стійку тенденцію збільшення обсягів виробництва валової продукції сільського господарства як в Україні в цілому, так й у Миколаївській області зокрема, займаючи у структурі обсягів виробництва валової продукції відповідно 44,1 % (Миколаївська область).

Таблиця 2.8

**Рівень рентабельності основних видів сільськогосподарської продукції
в фермерських господарствах України, %**

Продукція	Роки				2016 р. у порівнянні з 2010р, +,- в.п.
	2010	2014	2015	2016	
Зернові та зернобобові культури	19,7	9,3	24,2	38,6	18,9
Насіння соняшнику	63,6	35,7	40,2	71,5	7,9
Цукрові буряки (фабричні)	17,5	8,2	20,9	16,1	-1,4
Овочі	26,4	22,1	20,3	43,8	17,4
Картопля	32,4	23	26,1	21,5	-10,9
Плоди та ягоди	20	22,7	48,4	66,2	46,2
Виноград	3,5	33,4	-14,7	38,2	34,7
Молоко	21	21,4	19,7	20,5	-0,5
Велика рогата худоба на м'ясо	-18	-13,7	-10,1	3,3	21,3
Свині на м'ясо	-5,2	-5	1	2,4	7,6
Вівці та кози на м'ясо	-5,8	-2,6	-14	-2,9	2,9
Птиця на м'ясо	7,3	3,4	2,6	10,2	2,9

Складено автором з використанням [41]

Зазначене вказує на необхідність ґрунтовного дослідження основних характеристик сільських домогосподарств з огляду на те, що від результативності їх господарської діяльності значною мірою визначається соціальна облаштованість сільських територій, ефективність сільської економіки та рівень сільського розвитку в цілому.

Протягом досліджуваного періоду динаміка частки сільських домогосподарств Миколаївської області у загальному обсязі виробництва продукції характеризується незначними зрушеннями. Господарствами населення у 2012 р. вироблено 44,1 % загального обсягу валової продукції.. Продукція тваринництва у 2016 році збільшилась на 1,2 % у порівнянні з 2000 роком та склала 84,1%. Продукція рослинництва у 2016 році збільшилась на 10,3 % у порівнянні з 2000 роком та склало 34,8%. (рис.2.4).

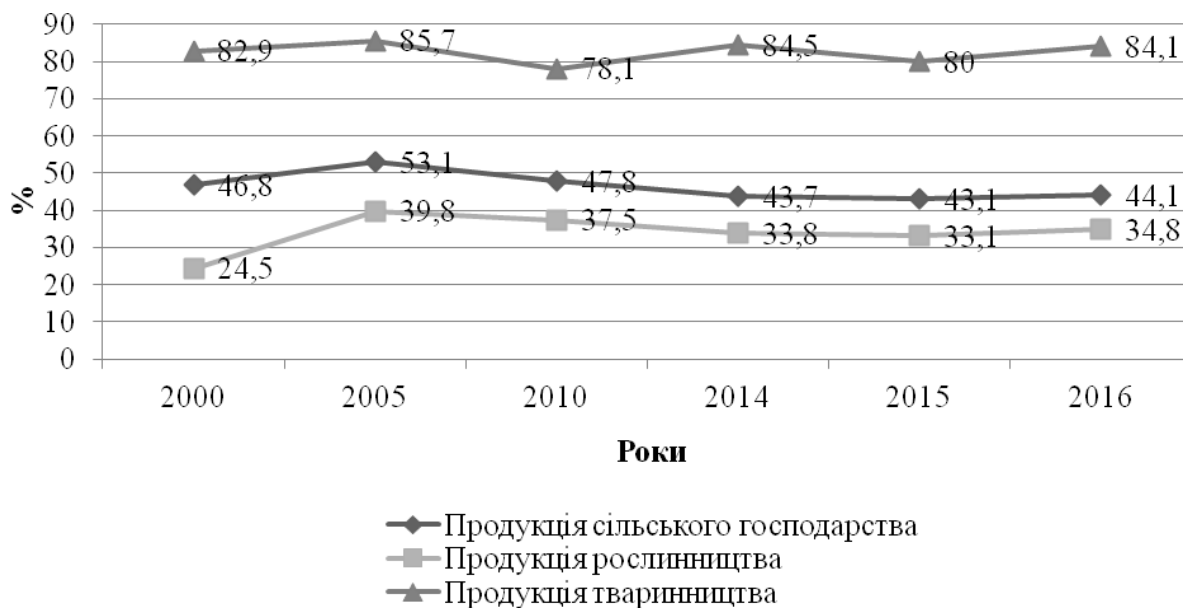

Рис. 2.4. Динаміка частки сільських домогосподарств Миколаївської області у виробництві продукції сільського господарства, %

Складено автором з використанням [41]

З огляду на складність отримання достовірної інформації про основні результати сільськогосподарської діяльності цієї групи суб'єктів аграрної сфери, у дослідженні представлено основні показники, що характеризують господарства населення сільської місцевості, отримані за підсумками вибіркового обстеження їх сільськогосподарської діяльності (табл. 2.9).

Відтак виявлено, що в Україні середній розмір площі землі сільського домогосподарства у 2016 р. становив 1,23 га, що на 2,5 % більше, ніж у 2010 р. Що стосується сільських домогосподарств із площею землі понад

1 га, то у них середній розмір площі землі становив 4,05 га, що на 1,8 % більше, ніж у 2010 р. Частка земельних часток-паїв та орендованих ділянок у загальній площі землі сільських домогосподарств протягом досліджуваного періоду витримувала стійку тенденцію і у 2016 р. складала 46,3 %, що на 1,1 в.п. менше, ніж у 2010 р.

Таблиця 2.9

Загальні характеристики сільських домогосподарств України

Показники	Роки						2016 р до 2010% р.
	2010	2011	2012	2014	2015	2016	
Усі домогосподарства							
Середній розмір площі землі домогосподарства, га	1,2	1,21	1,22	1,18	1,23	1,23	102,5
Частка земельних часток-паїв та орендованих ділянок у загальній площі землі домогосподарств, %	47,4	46,8	46,1	46,6	47,1	46,3	97,7
Середній загальний розмір земельних часток-паїв та орендованих ділянок, га	3,09	2,92	3,15	3,04	3,04	3,04	98,4
Процентне співвідношення домогосподарств, що оцінюють якість ґрунту своїх земельних ділянок як							
хорошу	23,6	23,9	24,8	24,3	25,9	25,7	108,9
середню	72,4	70,7	70,9	72,3	71,1	71,5	98,8
погану	4	5,4	4,3	3,4	3	2,8	70,0
Процентне співвідношення домогосподарств, які очолюють							
чоловіки	49,6	49,2	50,1	50,5	48,7	49,1	99,0
жінки	50,4	50,8	49,9	49,5	51,3	50,9	101,0
Середній вік голів домогосподарств, років							
чоловіків	58	59	58	58	58	59	101,7
жінок	55	55	55	55	55	56	101,8
жінок	62	62	61	61	62	62	100,0
у т.ч. домогосподарства з площею землі більше 1,00 га							
Середній розмір площі землі домогосподарства, га	3,98	3,94	3,91	3,98	4,12	4,05	101,8
Частка земельних часток-паїв та орендованих ділянок у загальній площі землі домогосподарств, %	65,3	64,5	63,1	64,3	64,8	63,2	96,8
Середній загальний розмір земельних часток-паїв та орендованих ділянок, га	3,25	3,02	3,26	3,14	3,15	3,13	96,3

Складено автором з використанням [41]

Сільські домогосподарства з площею землі понад 1 га мали 63,2 % орендованих ділянок у загальній площі землі (на 2,1 в.п. менше, ніж у

2010 р.). При цьому, середній загальний розмір земельних часток-паїв та орендованих ділянок становив 3,04 га, що лише на 0,05 % менше, ніж у 2010 р. (3,13 га у домогосподарствах з площею понад 1,0 га). Відсоткове співвідношення домогосподарств, які очолюють чоловіки та жінки становить у 2016 р., відповідно, 49,1 % та 50,9 %. Середній вік голів домогосподарств складає у цьому ж році 56 років – для чоловіків та 62 рік – для жінок.

Таблиця 2.10

Розподіл сільських домогосподарств за площею землі України, вісотків

Показники	Роки				2016 до 2010, +,- в.п.
	2010	2014	2015	2016	
Кількість домогосподарств/					
Домогосподарства з площею землі, га					
до 0,50	50,9	52,6	51,1	50,6	-0,3
у тому числі					
до 0,25	25,2	26,6	24,3	24	-1,2
0,26–0,50	25,7	26	26,8	26,6	0,9
0,51–1,00	27,3	25,9	27,3	27,2	-0,1
більше 1,00	21,8	21,5	21,6	22,2	0,4
у тому числі					0
1,01–5,00	18,5	17,9	17,8	18,5	0
5,01–10,00	2	2,2	2,3	2,3	0,3
більше 10,00	1,3	1,4	1,5	1,4	0,1
Площа землі домогосподарств/					
Домогосподарства з площею землі, га					
до 0,50	11,5	12,3	11,7	11,4	-0,1
у тому числі					0
до 0,25	3,3	3,8	3,3	3,1	-0,2
0,26–0,50	8,2	8,5	8,4	8,3	0,1
0,51–1,00	16,2	15,6	15,8	15,6	-0,6
більше 1,00	72,3	72,1	72,5	73	0,7
у тому числі					0
1,01–5,00	30,4	30,2	29,7	30,2	-0,2
5,01–10,00	11,8	13,1	13,4	12,9	1,1
більше 10,00	30,1	28,8	29,4	29,9	-0,2

Джерело: Складено з використанням [41]

У 2016 році кількість домогосподарств з площею землі до 0,5га зменшились з 50,9 до 50,6 або на 0,3 в.п., кількість домогосподарств з площею землі більше 1 га збільшились з 21,8 до 22,2 або на 0,4 в.п. У 2016 році площа землі домогосподарств з площею землі до 0,5 га зменшились

з 11,5 до 11,4 або на 0,1 в.п., кількість домогосподарств з площею землі більше 1 га збільшились з 72,3 до 73,0 або на 0,7 в.п.

Важливим в діяльності суб'єктів економічної діяльності є здійснення окремих заходів щодо покращення ефективності ведення господарства. Дослідимо сучасний стан застосовуваних заходів на національному рівні.

Таблиця 2.11

Заходи ефективного ведення господарства сільськими домогосподарствами України, відсотків

Показники	Роки				2016 до 2010, +/- в.п.
	2010	2014	2015	2016	
Домогосподарства, що використовують					
безплужний обробіток землі	5,6	5,4	6,5	6,5	0,9
районовані сорти сільськогосподарських рослин	28,1	26,1	24,5	27,5	-0,6
вапнування ґрунтів	2,5	2,1	2,7	3,3	0,8
сівозміну	58,4	56,4	58,3	61,2	2,8
іригацію земель	4,5	4	3,6	3,6	-0,9
племінних плідників	15,7	11,7	11,1	11,2	-4,5
штучне запліднення тварин	15,3	16,4	16,4	16,8	1,5
ветеринарні перевірки	50	50,9	49,4	48,1	-1,9
санітарну обробку тваринницьких приміщень	58,7	59,3	57,6	55,2	-3,5
санітарний контроль якості молока	22,1	21,9	20,8	20,4	-1,7

Джерело: Складено автором з використанням [41]

Наведені дані за період 2010-2016 рр вказують на те, що все більша кількість домогосподарств в господарській діяльності дотримується сівозмін, застосовує вапнування ґрунтів, звертається за штучним заплідненням тварин. Проте негативними є тенденції щодо обробітку ґрунту (більша частка землі обробляється вручну), скоротився обсяг проведених ветеринарних перевірок та застосування санітарного обробткуприміщень.

Наступним кроком розглянемо динаміку виробництва за основними категоріями господарств області.

До основних видів культур відносять зернові, цукрові буряки, соняшник, картоплю, овочі, плоди та ягоди та виноград. Найпопулярнішою продукцією,

якій віддається пріоритет всіма категоріями господарств є зернові культури, динаміка виробництва яких щороку збільшується.

Таблиця 2.12

Виробництво сільськогосподарських культур в Миколаївській області за категоріями господарств, тис.т.

Культури	Рік				2016 р.у % до 2010р.
	2010	2014	2015	2016	
Сільськогосподарські підприємства					
Зернові культури	1408,9	1785,1	1797,9	1892,8	134,3
Цукрові буряки (фабричні)	18,5	146,3	65,6	85,4	461,6
Соняшник	439	781,6	624,1	729,5	166,2
Картопля	3	4,1	3,3	3,4	113,3
Овочі	156,2	208,5	277,4	252,5	161,7
Плоди та ягоди	12,6	13,2	7,6	10,3	81,7
Виноград	36,2	60,8	48,8	47,1	130,1
у тому числі фермерські господарства					
Зернові культури	334,4	463,1	489,6	472,7	141,4
Цукрові буряки (фабричні)	–	–	–	–	
Соняшник	114,3	203,1	149,8	212,2	185,7
Картопля	2,2	2,9	2	2,4	109,1
Овочі	16,9	24,1	25,1	30,3	179,3
Плоди та ягоди	0,6	1	0,5	0,4	66,7
Виноград	0,1	1,8	0,4	1	1000,0
Господарства населення					
Зернові культури	791,8	1018,7	1066,1	1003,6	126,7
Цукрові буряки (фабричні)	–	–	–	–	
Соняшник	147,1	158,3	103,7	209,2	142,2
Картопля	168	207,5	208,5	192,7	114,7
Овочі	197,9	254,7	214,8	230,5	116,5
Плоди та ягоди	25,1	34,7	24,7	25,3	100,8
Виноград	2,7	4,9	3	3,7	137,0

Джерело: Складено автором з використанням [37, 41]

Приведені дані дають можливість стверджувати, що господарства населення відіграють чималу роль в сільськогосподарському виробництві Миколаївської області. За досліджуваний період істотно збільшилися обсяги збору таких видів продукції, як цукрові буряки (за рахунок збільшення валових збоїв с.г. підприємствами), соняшнику, картоплі, овочів, винограду та інш. Причому маємо позитивну тенденцію як по сільськогосподарських

підприємствах, так і по господарствах населення. Також треба відмітити, що в досліджуваному періоді скоротилися збори плодів та ягід.

Дослідимо питому вагу виробництва різних видів продукції рослинництва в Миколаївській області в 2016 році.

Рис. 2.5. Структура виробництва основних видів рослинницької продукції за категоріями господарств, 2016 р., %

Джерело: Складено автором з використанням [41]

Так, безперечним є той факт, що вирощуванням цукрових буряків в промислових обсягах займаються лише сільськогосподарські підприємства (100%), крім того більшою є частка виробництва сільськогосподарськими підприємствами винограду (92,7%), соняшнику (77,7%) та зернових культур (65,4%).

В свою чергу на виробництві плодів, ягід, картоплі зосереджені більше господарства населення, що займає 71,1 та 98,3% відповідно.

Що стосується виробництва продукції тваринництва, тут також є свої особливості. Розглянемо динаміку поголів'я за категоріями господарств в Миколаївській області за 2005-2016 роки.

Проведені дослідження дають можливість стверджувати, що загальна кількість поголів'я в сільськогосподарських підприємствах в досліджуваному

періоді за всіма групами худоби істотно скоротилася. Лише кількість утримуваних населенням кіз і овець має тенденцію до збільшення. Все більшого значення в галузі тваринництва займають господарства населення, а також фермерські господарства, в яких сконцентрована переважаюча кількість тварин в області.

Таблиця 2.13

Поголів'я худоби та птиці Миколаївської області в розрізі категорій господарств, тис. гол.

Показники	Рік					2016 у % до	
	2005	2010	2014	2015	2016	2005	2010
Господарства всіх категорій							
Велика рогата худоба	180,6	141,4	154,5	132,4	135,1	74,8	95,5
у тому числі корови	115,1	92,4	90,1	82,3	79,9	69,4	86,5
Свині	140,2	166,9	147,1	129,1	114,6	81,7	68,7
Вівці та кози	41	48,7	54,7	52,9	54	131,7	110,9
у тому числі вівці	22,7	30,3	33,3	32,7	32,6	143,6	107,6
Птиця	3200	4198,1	4248,2	3133,5	2908,9	90,9	69,3
Сільськогосподарські підприємства							
Велика рогата худоба	37,5	21,9	20,5	19,2	17,9	47,7	81,7
у тому числі корови	13,7	8,7	8,5	7,9	7,4	54,0	85,1
Свині	68,3	68,7	55,1	51,4	47,4	69,4	69,0
Вівці та кози	9,3	13,5	8,9	8	6,6	71,0	48,9
у тому числі вівці	9,3	13,5	8,9	8	6,6	71,0	48,9
Птиця	926,2	2154,9	1846,3	903,6	729,8	78,8	33,9
у тому числі фермерські господарства							
Велика рогата худоба	0,9	1,2	1,9	1,7	1,5	166,7	125,0
у тому числі корови	0,4	0,5	0,8	0,8	0,8	200,0	160,0
Свині	3,7	2,8	4,5	3,7	3,6	97,3	128,6
Вівці та кози	0,6	2,8	2,4	2,5	1,7	283,3	60,7
у тому числі вівці	0,5	2,8	2,4	2,5	1,7	340,0	60,7
Птиця	31	11,3	12,1	11	10,8	34,8	95,6
Господарства населення							
Велика рогата худоба	143,1	119,5	134	113,2	117,2	81,9	98,1
у тому числі корови	101,4	83,7	81,6	74,4	72,5	71,5	86,6
Свині	71,9	98,2	92	77,7	67,2	93,5	68,4
Вівці та кози	31,7	35,2	45,8	44,9	47,4	149,5	134,7
у тому числі вівці	13,4	16,8	24,4	24,7	26	194,0	154,8
Птиця	2273,8	2043,2	2401,9	2229,9	2179,1	95,8	106,7

Джерело: Складено автором з використанням [37]

Розглянемо структуру поголів'я худоби і птиці в 2016 році за категоріями господарств.

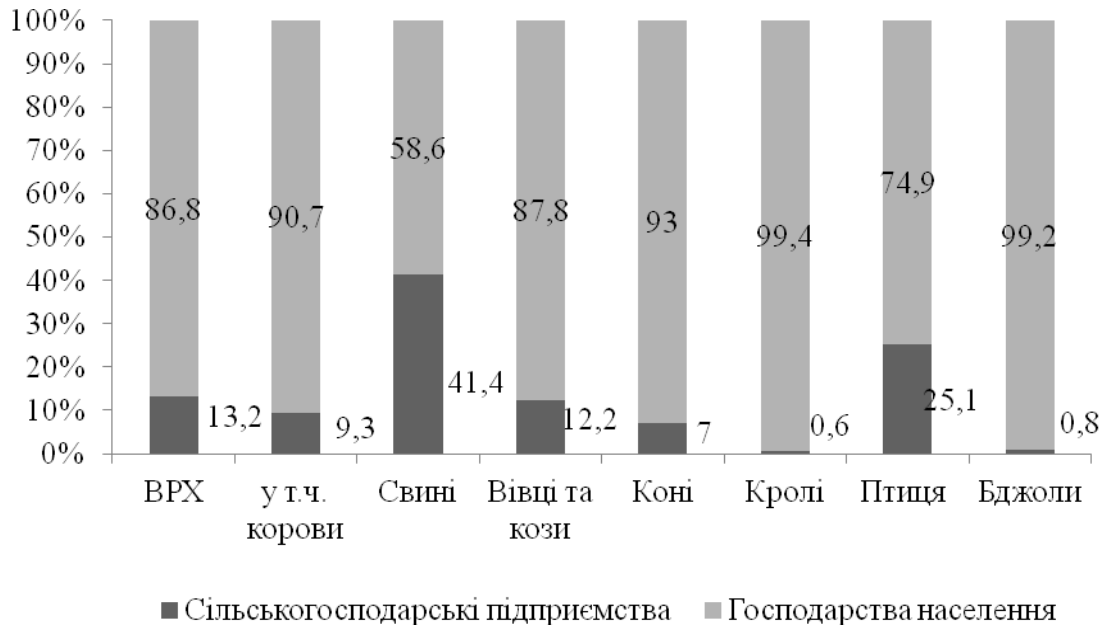

Рис. 2.6. Структура поголів'я худоби та птиці у районах Миколаївської області в розрізі категорій господарств, 2016р.

Джерело: Складено автором з використанням [37]

Відтак, у господарствах населення наразі утримується 86,8 % поголів'я великої рогатої худоби, 58,6 – свиней, 87,8 – овець та кіз, 96 – коней, 99,4 – кролів, 99,2 % бджолиних сімей, 74,9% птиці.

Дослідженнями встановлено, що у 2016 р. господарствами всіх категорій вирощено худоби та птиці живою вагою в розрахунку на 100 га сільгоспугідь – 1,8 ц, що на 31,5 % менше, ніж у 2000 р. (табл. 2.14).

Від реалізації на забій худоби і птиці в сільськогосподарських підприємствах одержано 0,2 тис. т м'яса (у забійній вазі), що на 60,9 % менше, ніж у 2000р. Виробництво молока за 2016 р. збільшено на 2,7% проти 2000 року, проте є меншим за попередній (на 1,5 %) і становило 19,3 тис. т. В звітному році яєць отримано 16,0 млн шт. (на 79,2% більше ніж в 2000 році), вовни настрижено 6,9 т. , що на 29,7% більше проти базового року. Таким чином за досліджуваний період спостерігаємо тенденцію до істотного

скорочення виробництва продуктів тваринництва всіх видів, окрім продукції птахівництва та її переробки (м'ясо птиці та яйця) як за господарствами, так і серед населення.

Таблиця 2.14

**Виробництво продуктів тваринництва в розрахунку на 100 га
сільськогосподарських угідь в Миколаївській області, ц**

Показники	Рік						2016р. до 2000 р., %
	2000	2005	2010	2014	2015	2016	
<i>Усі категорії господарств</i>							
М'ясо (у забійній масі), тис.т	2,7	1,5	1,6	1,8	2,0	1,8	68,5
у тому числі							
яловичина і телятина	1,3	0,8	0,7	0,7	0,8	0,7	53,9
свинина	1,1	0,4	0,4	0,5	0,6	0,7	60,8
м'ясо птиці	0,2	0,3	0,5	0,5	0,5	0,4	199,2
Молоко, тис.т	18,8	24,2	20,4	20,9	20,8	19,3	102,7
Яйця, млн.шт	8,9	17,6	32,1	16,9	28,2	16,0	179,2
Вовна, т	5,4	3,6	5,7	5,7	7,0	6,9	128,7
<i>Сільськогосподарські підприємства</i>							
М'ясо (у забійній масі), тис.т	0,8	0,3	0,3	0,3	0,3	0,2	30,9
у тому числі							
яловичина і телятина	0,5	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	11,5
свинина	0,2	0,1	0,2	0,1	0,1	0,1	77,0
м'ясо птиці	0,0	0,0	0,1	0,1	0,1	0,0	88,8
Молоко, тис.т	5,0	2,3	1,6	2,2	2,2	2,1	42,9
Яйця, млн.шт	2,8	8,2	24,5	9,0	20,2	8,0	287,6
Вовна, т	4,1	1,2	1,3	1,2	1,1	0,8	20,7

Джерело: Складено автором з використанням [37]

Що стосується обсягів реалізації основних видів продукції, то можемо зауважити, що в звітному 2016 році майже за всіма видами продукції рослинництва спостерігається тенденція до збільшення, окрім цукрових буряків та плодів і ягід, реалізація яких скоротилася проти 2000 року на 44,9 та 46,9% відповідно.

Найбільші зміни в обсягах реалізації продукції спостерігається по зернових культурах та винограду (збільшилась вдвічі проти 2005 року), соняшнику (збільшення в 4,7 разів), овочів (збільшення в 6,8 разів).

Досліджуючи реалізацію продукції тваринництва за період 2005-2016 роки можемо відмітити, що в даному періоді характерним є скорочення

обсягів реалізації яєць та вовни, проте на 26% збільшено реалізацію молока та на 11% тварин в живій вазі.

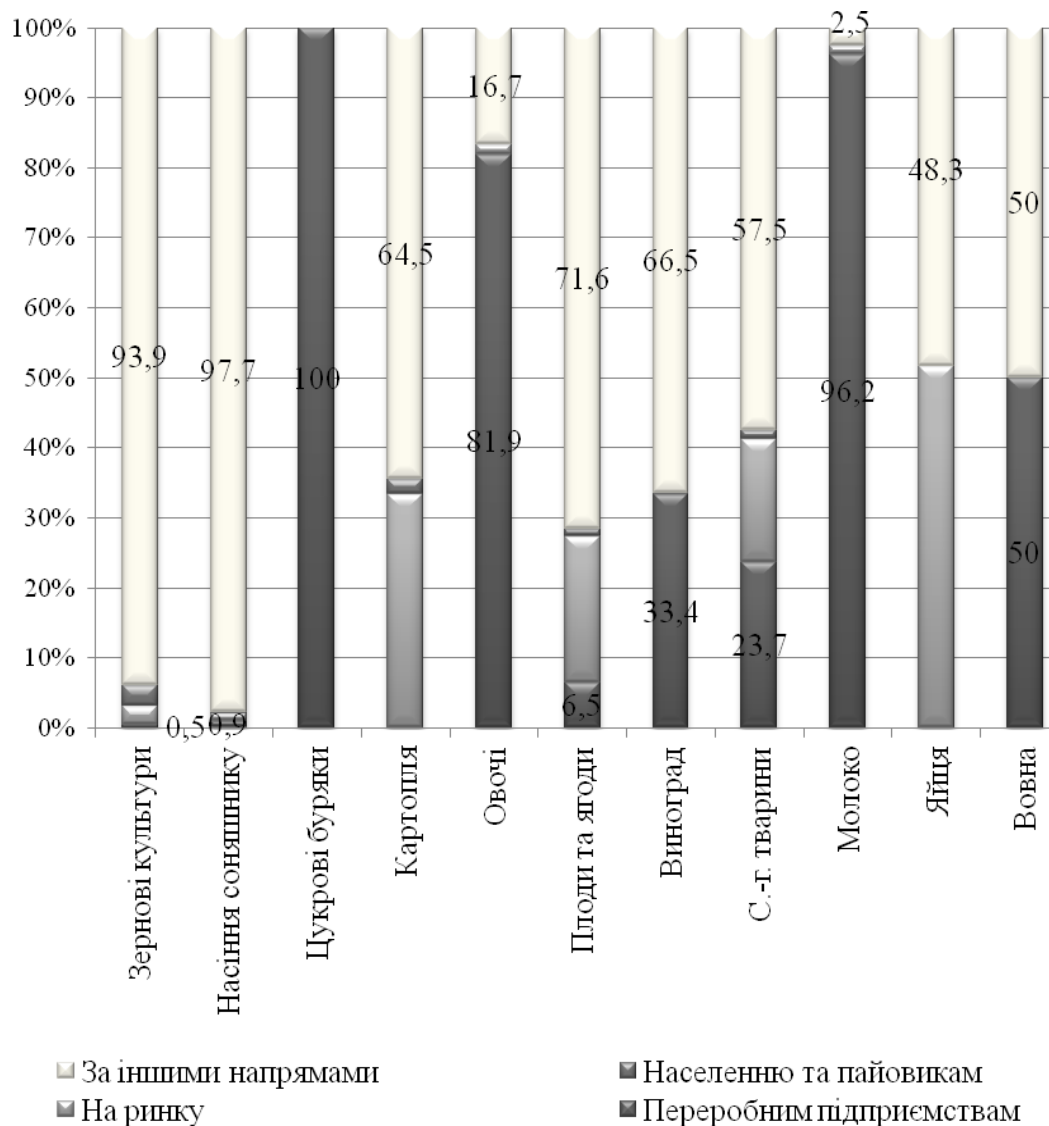

Рис. 2.7. Структура реалізації суб'єктами господарювання Миколаївської області основних видів сільськогосподарської продукції за напрямками, 2016 р., %

Джерело: Складено автором з використанням [37]

Канали реалізації є індивідуальними для різних видів сільськогосподарської продукції. Розглядаючи детальніше реалізацію продукції сільськогосподарського виробництва за напрямками в 2016 році можемо зауважити, що переробним підприємствам реалізуються цукрові буряки, молоко, овочі та вовна. На ринку реалізується переважна більшість

яєць, майже половина картоплі, плоди, ягоди та с.г. тварини. Інша продукція реалізується за іншими, не зазначеними напрямками та каналами.

Продукція сільського господарства є специфічною та потребує окремих підходів до зберігання, транспортування та переробки, що в свою чергу вимагає відповідних технічних засобів. Нині ситуація з технічним забезпеченням сільськогосподарських підприємств залишається украй складною. У розрахунку на 1 тис. га ріллі в середньому в Україні у 2016 р. припадало 68 тракторів, що на 56 одиниць менше, ніж у 2000 р., в Миколаївській області – 7 (на 2 одиниці менше, ніж у 2000 р.) (рис. 2.8).

Одиниць

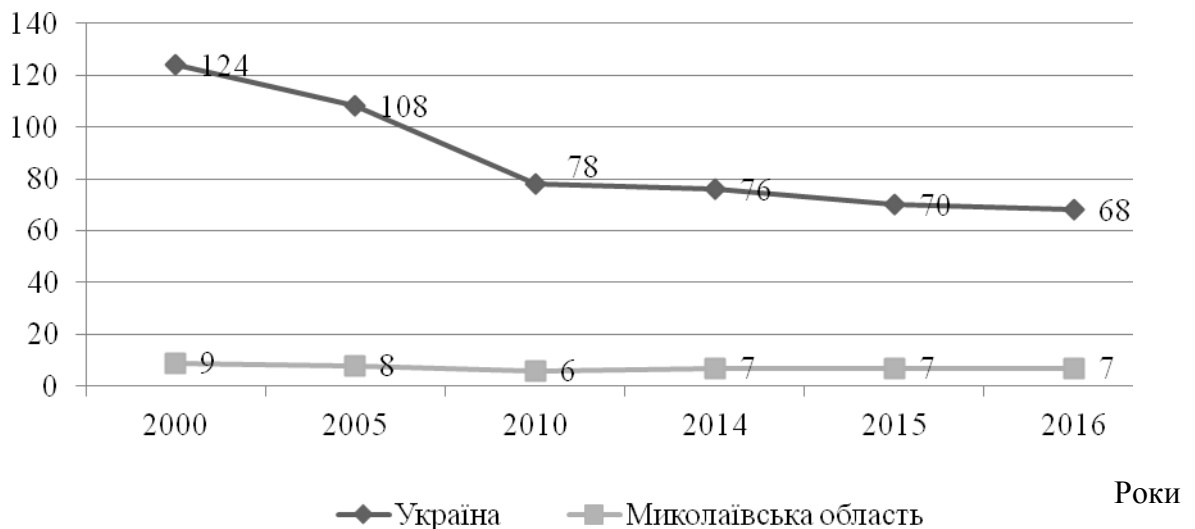

Рис. 2.8. Наявність тракторів у сільськогосподарських підприємствах (у розрахунку на 1 тис. га ріллі)

Джерело: Складено автором з використанням [37]

Зазначене свідчить про невпинне скорочення забезпеченості підприємств сільгосптехнікою, а відтак – звужує можливості їх ефективного функціонування. Крім того, переважна більшість наявної техніки відпрацювала більше нормативного строку експлуатації, значний рівень її зношеності унеможливають якісний поточний ремонт. Відтак, низький технічний стан впливає як на якість виконання робіт, так і якість вирощуваної сільгосппродукції. Для покращення ситуації з технічним

забезпеченням необхідні значні капіталовкладення, які окремі підприємства, не можуть собі дозволити.

Дослідженнями виявлено, що в Україні у 2016 р. частка суб'єктів господарювання, що мали техніку в користуванні, складала 14,8 %, що на 2,9 в.п. більше, ніж у 2005 р. У Миколаївській області цей показник становив 12,0 %. У розрізі видів сільгосптехніки видно, що найбільший відсоток господарств забезпечено плугами, найменший – комбайнами.

Нині сільська економіка потребує дієвої державної підтримки, передусім, у контексті направлення фінансових ресурсів на розвиток окремих видів сільськогосподарської діяльності на сільських територіях з огляду на її пріоритетність при обґрунтуванні перспектив сільського розвитку в Україні. Загальний обсяг капітальних інвестицій в сільське господарство Миколаївщини склав 1229, млн грн в 2016 році, що на 72,6 % більше проти 2015 року. Проте від загальної кількості капітальних інвестицій в економіку області 2016р. зайняло 20,5%, що більше на 10,8в.п. проти 2010 року.

Рис. 2.9. Розмір капітальних та прямих іноземних інвестицій в сільське господарство Миколаївщини, у відсотках до загального розміру

Джерело: побудовано автором за даними [37,41].

Що стосується інвестування сільськогосподарської діяльності області іноземними інвесторами, то їх частка в загальному обсязі інвестування економіки в 2016 році склала 2,4% що на 0,6 % більше, ніж у 2010 р.

Одже, сільське господарство залишається однією з найбільш пріоритетних галузей для інвестування. Стабілізація та стійкий ефективний розвиток сільськогосподарського виробництва можливі лише за умови постійного оновлення основних та регенерації спожитих у процесі виробництва засобів за рахунок надходження інвестиційних ресурсів у розвиток суб'єктів господарювання, у т.ч. й підприємницьких структур.

2.2. Вплив екологічного стану на регіональний сільський розвиток

Однією з важливих складових сільського розвитку є екологічний стан природнього середовища та рівень і ефективність використання природних ресурсів.

Важливою екологічною проблемою сільського розвитку в Україні слід вважати хімізацію сільського господарства з огляду на вкрай негативний вплив цього процесу на довкілля та здоров'я людини. І якщо в радянські часи перевагу віддавали хімізації, яка часто здійснювалася непродумано і не давала бажаного ефекту, а навпаки – лише отруювала довкілля й сільськогосподарську продукцію, то нині ринкові умови і вибір покупця – на боці екологічно чистої продукції. Попри це, проблема застосування необґрунтованих обсягів агрохімічних засобів сьогодні є гостро актуальною. Хвилює той факт, що якщо здійснення цього процесу в сільськогосподарських підприємствах можна промоніторити, то внесення засобів хімізації господарствами населення не є підконтрольним.

Дослідженнями встановлено, що сільськогосподарськими підприємствами Миколаївської області у 2016 р. внесено 49,7 тис. ц мінеральних добрив під посіви, що у 11,6 раза більше, ніж у 2000 р., та на 4,9 % – ніж у 2011 р. (табл. 2.15). Внесення органічних добрив, на жаль, має

тенденцію скорочення як в Україні, так й Миколаївській області. Протягом 2000–2016 рр. застосування цього виду добрив зменшено в Україні у 3 рази, Миколаївській області – у 1,5 рази.

Таблиця 2.15

**Обсяги внесення мінеральних та органічних добрив
сільськогосподарськими підприємствами Миколаївської області**

Показник	Рік					2016 р. у % до	
	2000	2010	2014	2015	2016	2000р.	2010р.
<i>Частка удобрених добривами площ, %</i>							
<i>мінеральними добривами</i>							
Миколаївська область	8	71	74	75	76	68,0	-3,0
Україна	12,2	38,9	41,9	40,3	39,7	27,5	-11,4
<i>органічними добривами</i>							
Миколаївська область	0,6	0,4	0,7	1	0,5	-0,1	-0,5
Україна	1,8	1,1	1,1	1,1	1,1	-0,7	-1,8
<i>Внесено добрив, всього</i>							
<i>мінеральних, тис. т</i>							
Миколаївська область	4,3	47,4	47,7	50,4	49,7	1159,2	104,8
Україна	281,9	1266,9	1493,8	1471,6	1415,0	502,0	111,7
<i>органічних, тис. т</i>							
Миколаївська область	16,3	10,2	12,6	14,2	11,2	68,7	109,2
Україна	28964,1	9954,2	9652,9	9898,4	9662,7	33,4	97,1
<i>У розрахунку на 1 га посівної площі</i>							
<i>мінеральних, кг д. р.</i>							
Миколаївська область	4	49	50	55	55	1375,0	112,2
Україна	7,3	34,7	40,9	40,3	38,8	531,5	111,8
<i>органічних, т</i>							
Миколаївська область	0,2	0,1	0,1	0,2	0,1	50,0	100,0
Україна	754,3	272,7	264,5	271,2	264,7	35,1	97,1

Джерело: розраховано за даними [37].

У 2016 р. на 1 га посіву сільськогосподарськими підприємствами Миколаївщини внесено лише 0,1 т органічних добрив, що не відповідає жодним науково обґрунтованим нормам. Проте, внесення мінеральних добрив на 1 га посівної площі сільгосптоваровиробниками Миколаївщини збільшено у 13,8 разів протягом 2000–2016 рр. та на 12,2 %, порівняно з 2010 р. (55 кг д.р. у 2016 р.). Щодо частки удобреної мінеральними добривами посівної площі, то як в Україні, так й Миколаївській області вона щорічно зростає й у 2016 р. в Україні в середньому складала 39,7 %,

Миколаївській області – 76 % (рис. 2.10). Натомість, органічними відповідно 1,1 та 0,5 %.

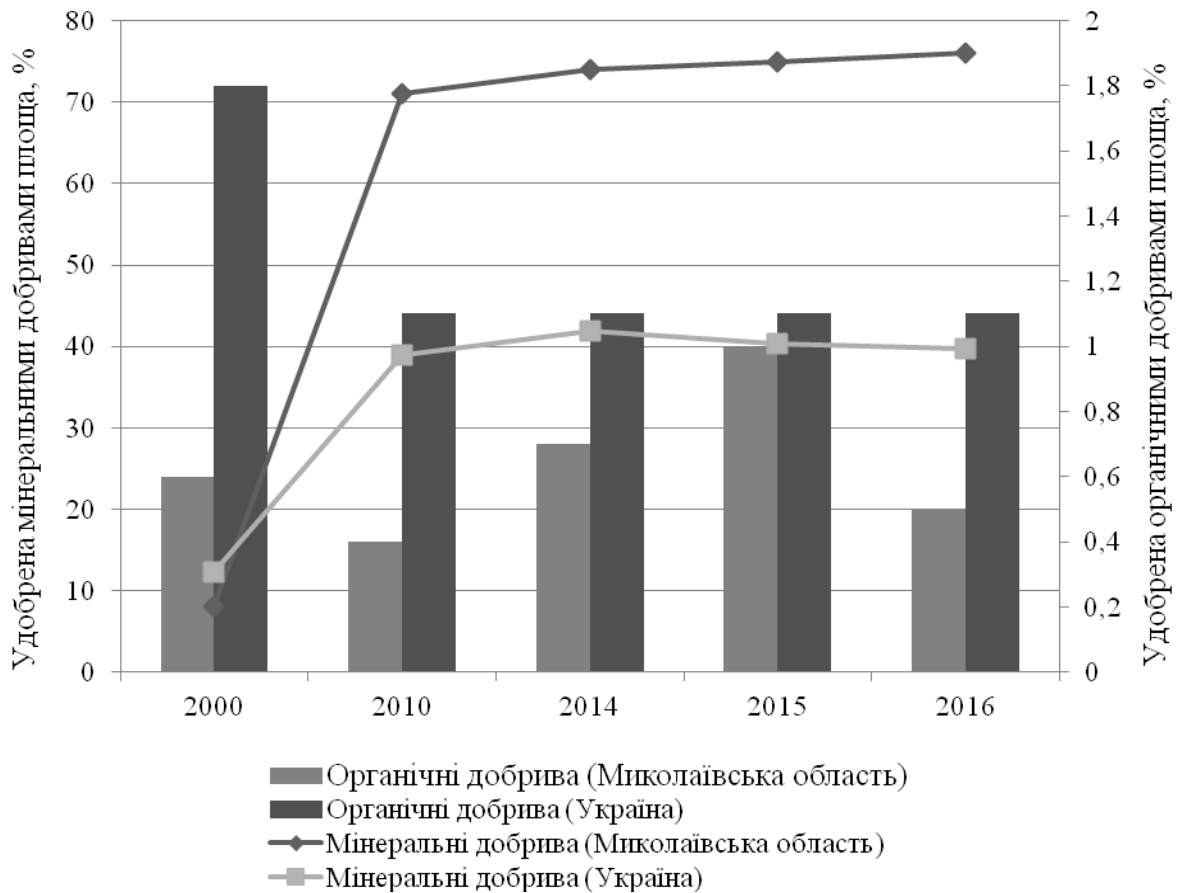

Рис. 2.10. Динаміка частки удобреної посівної площі сільгосп підприємствами України та Миколаївської області*

* Примітка: у % до загальної посівної площі.

Джерело: Складено автором з використанням [37, 41]

В результаті господарської діяльності підприємств, організацій та населення в атмосферу здійснюється викид великої кількості забруднюючих речовин. Особливого навантаження на атмосферу завдає промисловість та викиди, що виникають в результаті експлуатації транспортних засобів, опаленні та спалюванні інших видів палива. Найбільше навантаження на атмосферу чинять регіони з потужною промисловістю, до яких можна віднести і Миколаївську, хоча за рівнем забруднення вона не увійшла до рейтингу «передових областей», через відсутність підприємств вугільної та хімічної промисловості. Миколаївська область за рівнем техногенного навантаження на навколишнє середовище знаходиться серед регіонів на

гарних позиціях. В розрахунку на 1 км² території області 2016 року припадало 2,6 т забруднюючих речовин, які були викинуті в атмосферу, коли середньо державний показник становив 4,9 т.

Досліджуючи стан повітряного басейну Миколаївської області можна відмітити, що він є відносно стабільним. Протягом 2016 року в атмосферне повітря регіону було скинуто 63,5 тис.т забруднюючих речовин, що менше порівняно з 2015 роком на 8,9%)(табл. 2.1.).

Таблиця 2.16

**Викиди забруднюючих речовин
в атмосферне повітря Миколаївської області**

Показник	Рік						2016 р. до 2010 р., %
	2010	2011	2012	2014	2015	2016	
Викиди забруднюючих речовин, всього, тис. т	83,2	89,9	87,1	82,9	69,7	63,5	76,3
на 1 км ² , т	3,4	3,7	3,5	3,4	2,8	2,6	76,5
на 1 особу, кг	69,7	76,3	72,8	70,8	59,6	54,7	78,4
стаціонарними джерелами забруднення всього, тис. т	21,5	25,693	25,1	20,4	15,9	15,8	73,6
на 1 км ² , т	0,9	1,0	1,0	0,8	0,6	0,6	73,5
на 1 особу, кг	18	21,8	21	17,4	13,6	13,6	75,6
рухомими джерелами забруднення, всього, тис. т	61,7	64,2	62	62,5	53,8	47,7	77,3
на 1 км ² , т	4,3	2,7	2,5	2,6	2,2	2,0	46,5
на 1 особу, кг	51,7	54,5	51,8	53,4	46,0	41,1	79,4
<i>Викиди забруднюючих речовин у сільській місцевості, всього, тис. т</i>	58,1	55,6	54,8	52,8	45,6	39,8	68,5
<i>на 1 км², т</i>	2,4	2,3	2,2	2,2	1,8	1,6	66,7
<i>на 1 сільського жителя, кг</i>	144,8	139,3	138,3	134,0	116,5	102,5	70,8

Джерело: розраховано за даними [89].

Вцілому за період 2010-2016 р.р. спостерігається зменшення кількості викидів забруднюючих речовин в 2016 році. Від рухомих джерел забруднення зменшилися на 22,7 % порівняно із 2010 р., а від стаціонарних - на 26,4 % менше, ніж у 2010 р. Проте, слід зазначити, що більша частина викидів здійснюється в містах (обласному та районних центрах). В сільській місцевості обсяги викидів є істотно меншими. Але маємо відмітити, що розміри викидів в розрахунку на 1 жителя в середньому по області були вдвічі меншими, ніж припадало на жителя сільської місцевості.

За результатами 389 звітів підприємств та організацій регіону в 2016 році на 42% було збільшено обсяг викидів забруднюючих речовин стаціонарними джерелами, порівняно з попереднімзвітним періодом.

За даними ГУ статистики в Миколаївській області серед забруднюючих речовин від стаціонарних джерел найбільшу кількість мали викиди метану 36,0% (5,666 тис.т), тверді речовини 27,3% (4,319 тис.т) та сполуки азоту 16,0% (2,533 тис.т).

За секторами виробничих та технологічних процесів 2016 року найбільше викинуто забруднюючих речовин підприємствами видобутку та розподілу палива та геотермальної енергії – 5,919 тис.т (37,7%). (табл. 2.17).

Таблиця 2.17

Атмосферні викиди забруднюючих речовин за секторами виробничих та технологічних процесів, 2016 р.

Сектор виробничих і технологічних процесів	Обсяг викидів			Викинуто в середньому одним підприємством, т
	т	% до 2015р.	% до підсумку	
Україна				
<i>Усього</i>	2857376,8	89,6	100	252,8
у т. ч. енергетика	1581585,4	87,9	55,4	174,1
виробничі процеси	707921,5	93,2	27,7	171,6
видобуток і розподіл палива та геотермальної енергії	453233,2	87,5	15,9	187,6
використання розчинників та інших продуктів	12590,5	86,8	0,4	6,8
обробка та видалення відходів	34050,7	98,6	1,2	88,9
сільське і лісове господарство, землекористування та зміна лісової біомаси	67995,4	104,9	2,4	83,9
Миколаївська область				
<i>Усього</i>	15794,2	99,3	100	40,6
у т. ч. енергетика	5118,8	108,4	32,6	15,1
виробничі процеси	4010,2	105,9	25,2	27,1
видобуток і розподіл палива та геотермальної енергії	5918,6	90,6	37,7	57,5
використання розчинників та інших продуктів	145,2	99,4	0,7	1,9
обробка та видалення відходів	182,8	98,9	1,1	10,8
сільське і лісове господарство, землекористування та зміна лісової біомаси	418,6	78,6	2,7	10,5

Джерело: розраховано за даними [89].

Дещо іншою є ситуація вцілому по Україні: найбільшу кількість викидів у атмосферу здійснюють підприємства енергетики (55,4%). Крім того

можемо відмітити, що порівняно з 2015 роком в цілому по Україні маємо скорочення викидів на 1,4%, а по Миколаївській області лише на 0,7%

На наступному етапі дослідження увагу акцентовано саме на викидах забруднюючих речовин у сільській місцевості Миколаївської області. Встановлено, що у 2016 р. обсяги таких викидів склали 39,8 тис. т, що на 31,5 % менше, ніж у 2010 р. У розрахунку на 1 км² сільської площі викиди забруднюючих речовин становили у 2016р. 1,6 т, що на 33,3 %, менше ніж у 2010 р.

Викиди забруднюючих речовин на одного сільського жителя у 2016 р. склали 102,5 кг, що на 29,2 % менше, ніж у 2010 р., але на майже вдвічі більше, ніж у 2000р. (рис. 2.11).

Рис. 2.11. Викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря від стаціонарних та пересувних джерел у сільській місцевості Миколаївської області (кг на 1 сільського жителя)

Джерело: побудовано за даними [41, 89].

Слід зазначити, що порівняно із усередненими показниками викидів шкідливих речовин на одну особу по області, викиди у розрахунку на одного

сільського жителя є значно вищими. Якщо, наприклад, у 2000 р. Різниця була не істотною (41,9 та 52 кг в розрахунку на 1 особу відповідно), то за період 2010–2016 рр. Спостерігаємо істотну різницю за цими показниками. Причому найбільша кількість шкідливих речовин в розрахунку на 1 особу спостерігалася в 2010 році: – 69,7 та 144,8 кг відповідно; 2016 р. – відповідно 54,7 та 102,5 кг. Попри скорочення загальних обсягів викидів шкідливих речовин у сільській місцевості протягом 2010–2016рр. (від 58,1 до 39,8 тис. т). Причиною цьому є постійне скорочення чисельності населення на сільських територіях.

Досліджуючи розмір викидів в атмосферу в розрахунку на душу населення в розрізі районів, можна відмітити що найсуттєвішого антропогенного навантаження зазнала атмосфера Миколаївського та Вознесенського районів, де спостерігається перевищення даного показника середньообласний рівень в 5,8 та 3,8 разів відповідно. (рис. 2.12).

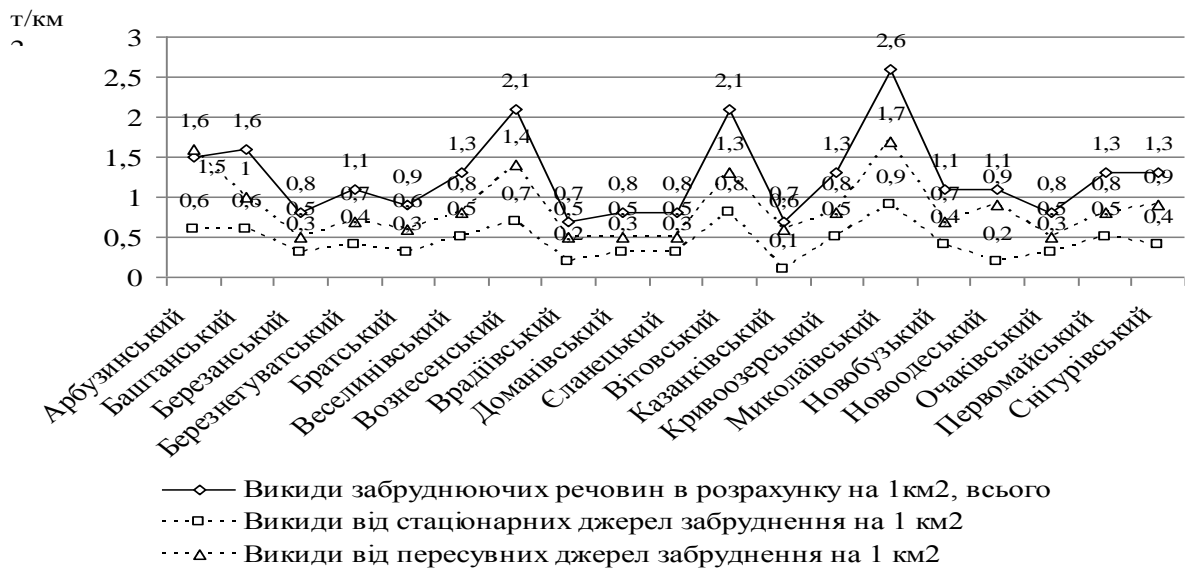

Рис. 2.12. Обсяг викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря у розрізі сільських населених пунктів Миколаївської області, 2016р.

Джерело: побудовано за даними [37].

Встановлено, що у розрізі сільських населених пунктів Миколаївської області має місце суттєва відмінність в обсягах викидів шкідливих речовин

у розрахунку на 1 км², Найбільша кількість викидів в розрахунку на 1 км² припадає у Миколаївському (2,6 т/км²), Вознесенському (2,1 т/км²) та Вітовському (2,1т/км²) районах, де сконцентрована найбільша кількість підприємств – забруднювачів.

За даними ГУ статистики в Миколаївській області протягом 2016 року підприємствами регіону було проведено 15 заходів з охорони атмосферного повітря що менше за попередній звітний період на 3 заходи (табл. 2.18).

Таблиця 2.18

**Упровадження повітроохоронних заходів у Миколаївській області,
2016 р.**

Показник	К-ть заходів	Витрати за кошторисною вартістю, млн грн	Фактично витрачено, млн грн	Зменшення викидів після упровадження заходів, т	
				очікуване	фактичне
Усього	15	5338,9	5340,2	29,2	29
Удосконалення технологічних процесів (включаючи перехід на інші види палива)	1	93,9	93,9	28,2	28,2
Будівництво і введення в дію нових газоочисних установок і споруд	1	43	38,5	0,3	0,3
Підвищення ефективності роботи існуючих очисних установок (уключаючи їх модернізацію, реконструкцію, ремонт)	8	5126,8	5129,6	0,6	0,4
Інші заходи	5	75,2	78,2	0,1	0,1

Джерело: розраховано за даними [37http://www.menr.gov.ua/docs/activity-dopovidi/regionalni/rehionalni-dopovidi-u-2015-rotsi/Mikolaevska_2015.pdf].

Найбільші підприємства-забруднювачі атмосферного повітря за рахунок власних коштів реалізовували заходи, що сприяли зменшенню викидів в атмосферу від стаціонарних джерел забруднення. Протягом 2016 року на ПАТ «Югцемент» реалізовано заходи зі встановлення нових рукавних фільтрів із струменевою імпульсною регенерацією на холодильних печах № 1 та № 2 (джерела викидів №№ 35, 36) та ремонту електрофільтру ЭГУ-2-93-23-10-5WS640-400-4 печі № 2 (джерело викидів № 34) на загальну суму 16 627,694 тис.грн. 2016 року ТОВ «Миколаївський глиноземний завод»

виконано такі повітроохоронні заходи: проведено монтаж електрофільтру Г-3 на печі випалу вапняку № 3 та пуско-налагоджувальні роботи на загальну суму 16 140 тис.грн; здійснено заходи з реконструкції шламосховища № 1 з можливою технічною рекультивацією карти «Б»: виконано стабілізацію та укриття супіском 14,2 га чаші «Б» шламосховища № 1 на суму 21 420 тис.грн. Зауважимо, що зазначені екологічні заходи реалізовувалися в містах.

Що стосується забезпеченості річним стоком, то в розрахунку на 1 мешканця Миколаївська область знаходиться у списку малозабезпечених регіонів країни. Водні ресурси надходять переважно із межуючих регіонів.

Нерівномірним є і використання підземних вод в різних районах області (табл. 2.19).

Таблиця 2.19

**Використання прогнозних ресурсів підземних вод (ПРПВ) в
Миколаївській області в 2016 році**

№ з/п	Назва адміністративного району	ПРПВ, тис. м3/добу	Водовідбір, тис.м3/добу		Освоєння в 2015 р, %	Освоєння в 2016 р, %
			2015 рік	2016 рік		
1	Арбузинський	4,8	2,6	0,6	53	12
2	Баштанський	16,7	3,9	0,6	23	3
3	Березанський	6,7	7,5	2,5	112	38
4	Березнегуватський	10,2	1,7	0,6	17	6
5	Братський	5,0	0,5	0,6	11	13
6	Веселинівський	10,6	3,2	1,6	30	15
7	Вознесенський	53,9	8,4	6,5	16	12
8	Врадівський	20,2	1,6	0,7	8	3
9	Доманівський	27,6	4,0	1,0	15	4
10	Сланецький	20,9	0,2	0,0	1	0
11	Вітовський + м.Миколаїв	35,6	14,3	6,6	40	19
12	Казанківський	19,6	3,3	0,4	17	2
13	Кривоозерський	11,1	1,3	0,4	12	4
14	Миколаївський + сел.Варварівка	50,5	14,7	3,4	29	7
15	Новобузький	13,3	1,7	0,3	13	3
16	Новодеський	58,3	5,8	0,8	10	1
17	Очаківський	12,4	6,9	3,1	56	25
18	Первомайський	8,0	4,8	1,1	60	14
19	Снігурівський	56,2	5,6	3,2	10	6
	УСЬОГО:	441,6	92,0	34,4	21	8

Джерело: розраховано за даними[37]

Водоспоживання для задоволення виробничих потреб за період 2010 - 2015 роки в цілому має тенденцію до збільшення. Лише в звітний 2016 рік показники споживання і використання води скоротилися проти рівня 2015 р.

Обсяг використання підземних вод в 2016 році становив 98,1 млн.м³, що на 6,% менше проти 2015 р. Оскільки південний регіон характеризується посушливим літнім періодом, за досліджуваний період спостерігаємо динаміку щодо збільшення обсягів використання води для зрошення сільгоспугідь: в 2016 році було використано 41,4 млн.м³, що на 3,7 млн.м³ (9,8%) більше порівняно з 2015 роком. (табл. 2.20).

Таблиця 2.20

**Основні показники водопостачання і водовідведення
у Миколаївській області, млн м³**

Показники	Роки						2016р. у % до 2010 р.
	2010	2012	2013	2014	2015	2016	
Забрано води з природних водних об'єктів-всього	216,5	226,4	267,6	268,5	289,5	233,4	107,8
Спожито свіжої води (включаючи морську) з неї на:	183,8	188,6	218,0	213,6	217,8	172,0	93,6
виробничі потреби	103,5	95,5	101,2	90,2	104,6	98,1	94,8
господарсько-питні потреби	48,7	47,4	44,1	41,2	36,3	32,2	66,1
зрошення	24,7	33,3	47,4	46,6	37,7	41,4	167,4
сільськогосподарські потреби	3,0	2,4	2,2	2,1	2,1	0,3	8,6
ставково-рибне господарство	3,8	10,1	23,1	33,5	34,4	0,0	0,0
Втрати води при транспортуванні	63,8	76,2	86,7	83,4	90,7	77,8	122,0
Загальне водовідведення, з нього:	91,7	77,3	108,6 ¹	122,6 ²	131,4 ³	77,2	84,2
у поверхневі водні об'єкти	88,0	74,0	105,2 ¹	119,3 ²	128,4 ³	74,0	84,1
у тому числі:							
забруднених зворотних вод	28,6	25,7	25,6	25,2	24,1	21,0	73,3
нормативно очищених	1,4	1,1	1,1	1,0	4,0	0,9	62,9
нормативно чистих без очистки	58,0	47,2	78,5 ¹	93,1 ²	100,3 ³	52,2	89,9
Обсяг оборотної, повторної та послідовно використаної води	3557,0	3482,0	3228,0	2842,0	3687,0	3141,0	88,3
Потужність очисних споруд	117,1	111,3	114,2	117,8	117,9	67,4	57,5

Складено автором з використанням [37]

Для Миколаївської області гостро стоїть проблема забруднення водних ресурсів, що спричинено скидом стічних вод. Крім того область не може похвалитися мережами централізованого водовідведення та системами якісної очистки стоків.

Половина від загального обсягу скиду нормативно чистих без очищення зворотних вод в області здійснюється ВП «Южно-Українська АЕС» (37,8млн.м³). Підприємства комунальної сфери здійснюють скид зворотніх вод з перевищенням встановлених нормативів.

Очистку стоків перед скидом до поверхневих водойм в регіоні здійснюють 8 комунальних підприємств, які знаходяться у містах Миколаїв (2), Вознесенськ, Баштанка, Первомайськ, Южноукраїнськ, Очаків, Нова Одеса. За даним моніторингу стану роботи обласних очисних каналізаційних споруд, стоки відносять до категорії недостатньо очищених. МКП «Миколаївводоканал» м. Миколаєва є головним забруднювачем водних ресурсів регіону, 90% скиду забруднених стічних вод області здійснюється даним підприємством (табл. 2.21).

Таблиця 2.21

Скидання забруднених зворотних вод в Миколаївській області

Показники	Роки						2016р. У % до 2000 р.
	2000	2005	2010	2014	2015	2016	
Відведено (скинуто) зворотних вод всього, млн.м ³	130	93	92	123	129	77	59,2
в т.ч. в містах	125	89	86	88	91	73	58,4
сільська місцевість	5	4	6	35	38	4	80,0
Скидання забруднених зворотних вод у природні поверхневі водні об'єкти, всього млн.м ³	98	35	29	25	24	21	21,4
в т.ч. в містах	97	35	28	25	23	20	20,6
сільська місцевість	1	0	1	0	1	1	100,0

Складено автором з використанням [37]

Надзвичайно гострою проблемою сільського розвитку, яка потребує негайного вирішення, є утилізації, зберігання і переробка промислових і побутових відходів, у т. ч. твердих.

Загальні обсяги утворених та накопичених у сховищах сільськогосподарських товаровиробників токсичних відходів за останні роки суттєво збільшилися (табл. 2.22).

Таблиця 2.22

Основні показники поводження з відходами у Миколаївській області¹, тис. т

Показники	Роки							2015 р. у % до 2000 р.
	2000	2005	2010	2015		2016		
				I–IV класів небез- пеки	у т.ч. I– III класів небез- пеки	I–IV класів небез- пеки	у т.ч. I– III класів небез- пеки	
Утворення відходів ²	455,2	197,3	3126,9	2328,6	106,2	2306,1	62,6	5,6 раз
Отримано зі сторони	1,3	0,8	593,9	576,5	3	980,4	5,3	75415,4
Утилізовано, оброблено (перероблено)	265,8	216,8	118,8	78,5	36,2	77	39,2	29,0
Спалено	0	0	3,1	26,9	0	26	0	
Передано на сторону	94,4	23,5	1644,1	756,3	29	823,4	31,3	872,2
Видалено у спеціально відведені місця чи об'єкти	91,8	45,7	2026	1680,6	0,8	1949,6	1,4	2123,7
Видалено у місця неорганізованого зберігання	...	0	3,5	0,8	0,0	0,7	0,0	
Втрачено (випаровування, витікання, пожежі тощо)	–	253	84,1	0	–	–	–	
Наявність відходів на кінець року ⁴	1933,8	679,8	41147,8	47158,4	243,5	49087,5	154,9	2538,4
у розрахунку на на 1 км ² , т	78,7	27,7	1673,7	1918,2	9,9	1996,6	6,3	2537,0

Примітка:¹ У 2000р. та 2005р. наведено дані по відходах I–III класів небезпеки, з 2010р. – по відходах I–IV класів небезпеки.

² До 2014р. наведено дані від економічної діяльності підприємств та організацій, з 2014р. – з урахуванням відходів утворених у домогосподарствах.

Джерело: Складено та розраховано автором з використанням [37]

Відтак, протягом досліджуваного періоду мають місце суттєві відмінності у обсягах утворення та утилізації відходів, а саме – значне їх збільшення. У 2016 р. утворено 2306,1 тис. т відходів (у т. ч. відходи І–ІІІ класів небезпеки складають 2,7 %), що на 26,2 % менше, ніж у 2010 р. Але у в 5,1 разів більше, ніж у 2000 р. З них утилізовано 77 тис. т, тобто лише 3,3 % (у т. ч. відходи І–ІІІ класів небезпеки складають 50,1 % від утилізованих), що на 35,2% менше, ніж у 2010 р.; спалено – 26 тис. т, що більше в 8,4 разів проти 2010 року; видалено в спеціально відведені місця та об'єкти – 1949,6 тис. т.

Гострота проблем складування й утилізації ТПВ у сільській місцевості також не має тенденції до спаду. Переважна більшість звалищ, полігонів твердих побутових відходів вичерпала свій потенціал й часто-густо експлуатується за відсутності проектної документації, а також відповідних рішень, що забезпечують їх експлуатаційну надійність; без виконання інженерних заходів, що забезпечують стійкість полігонів, їх довговічність і безпеку для навколишнього природного середовища.

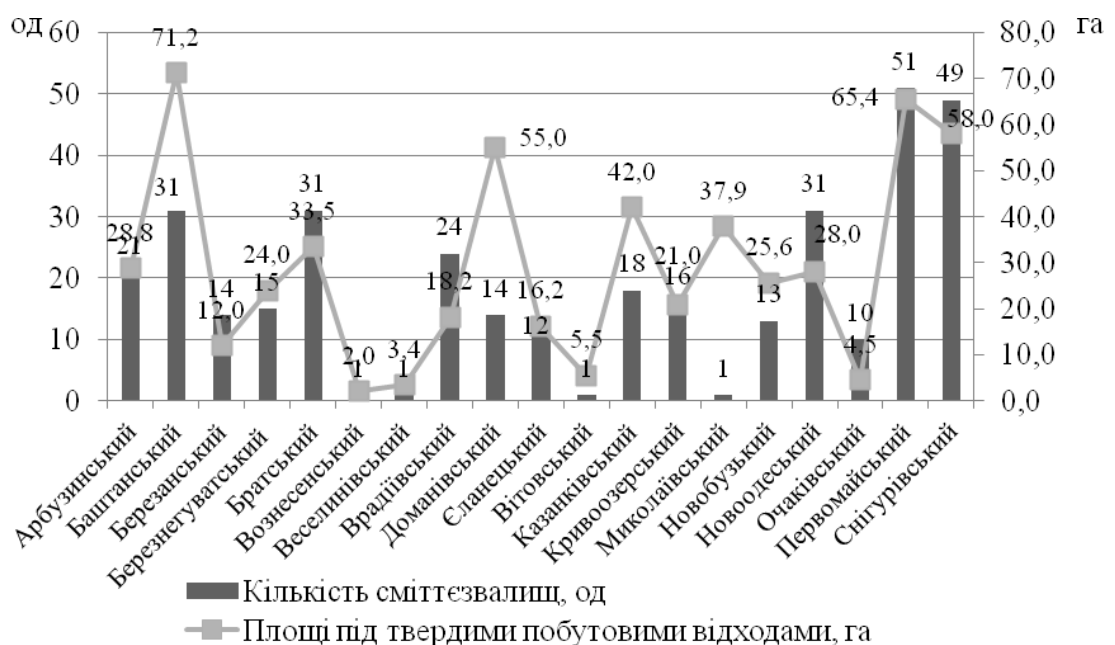

Рис.2.13. Кількість та потужність сміттєзвалищ у сільській місцевості Миколаївської області, 2016р.

Складено автором з використанням [37]

Досліджуючи кількість сміттєзвалищ та їх площ в розрізі районів (рис. 2.25) можемо відмітити, що передовими районами по кількості сміттєзвалищ є Первомайський (51), Снігурівський (49), Баштанський (31), Братський (31), Новоодеський (31)/ На території області за статистичними даними розташовано більше 350 сміттєзвалищ площею яких в загальному обсязі перевищує 577 га (табл. 2.23).

Таблиця 2.23

Інформація про кількість сміттєзвалищ (полігонів) Миколаївської області за станом на 01.01.2017 року

Назва одиниці адміністративно-територіального устрою регіону	Кількість)	Площі під твердими побутовими відходами, га	Зміни площі (+/-) у відношенні до попереднього року
Сміттєзвалища			
м. Миколаїв	1	37,9	
м. Вознесенськ	1	12,8	
м. Очаків	1	4,5	0,3
м. Первомайськ	1	3,6	-4,8
м. Южноукраїнськ	1	4,1	-0,03
Арбузинський р-н	21	28,8	4,6
Баштанський р-н	31	71,2	-1,0
Березанський р-н	14	12,0	
у т.ч. КП ДООЗ «Причорномор'є»	1	4,0	
Березнегуватський р-н	15	24,0	2,3
Братський р-н	31	33,5	17,4
Вознесенський р-н	1	2,0	
Веселинівський р-н	1	3,4	-2,6
Врадіївський р-н	24	18,2	11,3
Доманівський р-н	14	55,0	
Єланецький р-н	12	16,2	4,3
Вітовський р-н	1	5,5	-33,1
Казанківський р-н	18	42,0	14,9
Кривоозерський р-н	16	21,0	-0,3
Миколаївський р-н (полігон ТПВ м.Миколаєва)			
Новобузький р-н	13	25,6	-0,1
Новоодеський р-н	31	28,0	7,6
Очаківський р-н	10	4,5	-0,2
Первомайський р-н	51	65,4	-28,3
Снігурівський р-н	49	58,0	31,3
Всього	358	577,3	23,5

Складено автором з використанням [37]

Найбільші сміттєзвалища розташовані у містах обласного підпорядкування - Миколаєві, Вознесенську, Первомайську, Южноукраїнську, Новій Одесі, а також в смт Врадіївка, Веселинове, Братське.

На сміттєзвалище обласного центру м.Миколаєва, розташоване біля с.Велика Корениха, щороку вивозиться близько 800 тис.км³ побутових відходів. Зазначене сміттєзвалище площею 37,93 га проектною потужністю 50 млн.м³, має рівень заповнення, який становить 70 відсотків. Полігон оснащений трьома бульдозерами та одним екскаватором. Експлуатацію полігону забезпечує комунальне підприємство «Миколаївкомунтранс».

В Миколаївській області на виконання низки законів України затверджено Програму Поводження з твердими побутовими відходами в Миколаївській області на період до 2020 року, яка передбачає виконання першочергових та перспективних заходів у 2 етапи: перший етап - 2008-2014 роки, другий - 2015-2020 роки. Для виконання програми необхідно забезпечити фінансування в розмірі 2143,1 млн.грн. шляхом використання коштів державного та місцевих бюджетів, а також залучення не бюджетних коштів (інвестиції, кредитування та ін.)

Протягом 2016 року Центром надання адміністративних послуг передано до управління 557 декларацій про утворення відходів, затверджено 810 технічних паспортів відходів 57 підприємств. Сформовано реєстр об'єктів утворення відходів (168 підприємства) та реєстр об'єктів оброблення, утилізації відходів (6 підприємств).

Очевидним є те, що негативні зміни екологічної ситуації зумовлюють необхідність здійснення органами державної влади ряду природоохоронних заходів, які передбачають значний обсяг капітальних інвестицій та поточних витрат.

Встановлено, що протягом 2010–2016 рр. величина капітальних інвестицій та поточних витрат на охорону довкілля Миколаївщини зросли на в 2,8 разів до рівня 1600,7 млн грн. витрат у 2016 р. (з яких лише 6,1%

направлені на капітальні заходи), у т.ч. капітальні інвестиції зросли в 3,1 рази%, поточні – в 2,8 разів (табл. 2.24).

Таблиця 2.24

**Капітальні інвестиції та поточні витрати на охорону довкілля у
Миколаївській області, тис.грн**

Показник	Рік					2016 р. до 2010р., %
	2010	2013	2014	2015	2016	
Капітальні інвестиції та поточні витрати, млн грн	578004,3	295443,6	325615,9	800106,7	1600686,8	276,9
Капітальні інвестиції на охорону та раціональне використання природних ресурсів	31259,1	62984,4	33438,9	51838,3	98168,4	314,0
в т.ч. за рахунок власних коштів	31063,3	62984,4	32768,2	51785,9	93065,8	299,6
Інвестиції в капітальний ремонт основних засобів природоохоронного призначення	10436,7	37,0	1083,5	7283,8	2906,0	27,8
в т.ч. за рахунок власних коштів	10316,1	37,0	416,8	7283,8	276,0	2,7
Поточні витрати на охорону та раціональне використання природних ресурсів	546745,2	232459,2	292177,0	748268,4	1502518,4	274,8
в т.ч. за рахунок власних коштів	537987,2	222313,6	282804,9	739589,5	1488119,2	276,6
Індекси витрат на охорону навколишнього природного середовища, % до попереднього року	320,0	51,1	110,2	245,7	200,1	-119,9в.п.

Джерело: побудовано за даними [37]

У структурі поточних витрат на охорону довкілля найбільшу частку протягом 2010–2016 рр. мали витрати на поводження з відходами (табл. 2.25), величина яких протягом досліджуваного періоду коливається у межах 6,4-86,1%. Друге місце посідає в структурі витрат – очищення зворотніх вод: в 2015 році 10,1% від загальної суми коштів. Проте за даним напрямом протягом досліджуваного періоду спостерігається тенденція до зменшення.

В 2010 році найбільшу питому вагу коштів було направлено на радіаційну безпеку (72,3%), проте в наступні роки коштів за даним напрямом не виділялося. Крім того, не виділялося коштів жодного року з досліджуваного періоду на зниження шумового та вібраційного впливу.

Таблиця 2.25

Структура поточних витрат на охорону довкілля Миколаївської області

Стаття витрат	Рік					2016 р. до 2005 р., +/- в.п.
	2005	2010	2014	2015	2016	
Усього	100	100	100	100	100	х
У т.ч. на:						
охорону атмосферного повітря і клімату	5,5	1,7	2,2	1,6	0,5	-5
очищення зворотних вод	34,71	14,2	39,4	16,6	10,1	-24,61
поводження з відходами	56	6,4	45,8	76,6	86,1	30,1
захист та реабілітація ґрунту, підземних і поверхневих вод	0,4	1	6,4	2,8	1,4	1
збереження біорізноманіття	–	2,6	4,7	1,8	1,4	1,4
радіаційну безпеку	...	72,3	0	–	–	
науково-дослідні роботи природоохоронного спрямування	...	0,3	0,4	0,1	0,2	0,2
інші напрями природоохоронної діяльності	3,4	1,5	1,1	0,5	0,3	-3,1

Джерело: побудовано за даними [37].

Фінансування природоохоронних заходів здійснюється переважно за рахунок фондів охорони навколишнього природного середовища, які формуються шляхом акумулювання коштів у вигляді зборів за забруднення довкілля та власних коштів суб'єктів господарювання, передусім за рахунок здійснення останніми екологічних платежів (табл. 2.26).

Таблиця 2.26

Екологічні платежі у Миколаївській області, тис. грн

Показник	Рік					2016р. до 2010 р., %
	2010	2013	2014	2015	2016	
Пред'явлено екологічного податку за	15805,4	13525,2	19847,2	24823,2	27875	176,4
викиди в атмосферне повітря забруднюючих речовин	3740,3	4586,6	5237,6	6310	8116,5	217,0
Стаціонарними джерелами забруднення	1496,1	1948,5	5227,2	6298,7	8110,9	542,1
Пересувними джерелами забруднення	2244,2	2638,1	10,4	11,3	5,6	0,2

Таблиця 2.26

скиди забруднюючих речовин у водні об'єкти	2697,4	1219,2	778	920,7	922	34,2
розміщення відходів у спеціально відведених місцях	9367,7	7719,4	13831,6	17592,5	18836,5	201,1
Частка фактично сплаченого екологічного податку до загальної суми пред'явленого, %	114,6	93,3	86,8	89,2	108	94,2

Джерело: побудовано за даними [37]

Сума пред'явлено екологічного податку в 2016 році склала 27875 тис грн., що майже вдвічі більше ніж у базовому періоді. Проте частка фактично сплаченого екологічного податку суб'єктами господарювання до загальної суми пред'явленого складала у 2016 р. 108 % за рахунок погашення сум, передбачених штрафними санкціями.

Негативні зміни екологічної ситуації зумовлюють необхідність здійснення органами державної влади ряду природоохоронних заходів, оскільки для Миколаївської області залишається не вирішеною низка екологічних проблем: забруднення навколишнього середовища отруйним пилом червоного шламу, стічними водами та хімічними відходами - річок регіону, несправність каналізаційної мережі та очисних споруд; наявність в регіоні невикористаних заборонених агрохімікатів та пестицидів; малий відсоток заповідного фонду регіону; частіші випадки негативних природних явищ та процесів (підтоплення, зсуви, знесення гірських порід та руйнування берегів).

2.3. Дослідження інституціональних аспектів регіонального сільського розвитку

Серед пріоритетних напрямів сільського розвитку в нашій державі відповідно до затвердженої Єдиної комплексної стратегії розвитку сільського господарства та сільських територій на 2015-2020 рр. є формування

необхідної інституціональної, правової та стратегічної бази розвитку сільського господарства та сільських територій для управління та підтримки впровадження реалізації політики розвитку сільських територій.

Формування розвиненого інституціонального забезпечення набуває надзвичайної важливості для розвитку як сільських територій, так і усієї національної макросистеми. Для сільських мешканців це життєво важливо з позицій забезпечення трудової зайнятості, підвищення рівня добробуту і якості життя, відновлення і розвитку соціально-культурної сфери [74].

Інструментом реалізації концепції сільського розвитку, на нашу думку є інститути та інституції. Оскільки тлумачень і наукових думок з приводу розуміння інститутів і інституцій дуже багато і всі вони мають суб'єктивний відбиток науковців, вважаємо за доцільне наголосити, що в переважній більшості найчастіше інституції розглядають як звичаї та порядки, встановлені в суспільстві самі собою. Поняття ж інститутів розглядається як структур, які слугують забезпеченням становлення норм та правил поведінки, упорядковують відносини різних суб'єктів, регулюють процеси їх функціонування та діяльності.

На нашу думку, в основі інституціонального забезпечення сільського розвитку є сукупність правових норм, які визначені на рівні держави, низка програм, розроблених відповідно до обраної концепції на державному, регіональному та місцевому рівні, а також установи, організації, та інші суб'єкти сільського розвитку, включаючи громади та населення, що беруть участь в реалізації даних програм.

Виходячи з ключових елементів, що складають поняття «сільський розвиток», обов'язковими рисами інститутів та інституцій сільського розвитку є: сільський контекст, економічна спрямованість, екологічна безпека, соціальна спрямованість та орієнтація на розвиток. Тому вважаємо за доцільне розглянути особливості інституційного забезпечення сільського розвитку, навести основні результати діяльності в даному напрямі.

Отже першочерговим документом держави щодо сільського розвитку, на нашу думку, є вже згадана Єдина комплексна стратегія [51]. При розробці Стратегії застосовувався підхід, при якому для кожного пріоритетного стратегічного напрямку визначались основні проблеми та обґрунтування їх вибору, мета для напрямку, пріоритетні заходи, очікувані результати, ризики впровадження та заходи пом'якшення ризиків, індикатори реалізації. Загалом застосування такого підходу у розробці документу є позитивним прикладом, адже дозволяє простежити логіку планування та реалізації стратегії. На жаль, у представленій Стратегії є прогалини у цілісності та відповідності обраних пріоритетних проблем, поставлених завдань, запланованих активностей та індикаторів. Загалом у Стратегії основні елементи для кожної виокремленої проблеми (обґрунтування, мета, пріоритетні заходи, очікувані результати, ризики та заходи їх пом'якшення, індикатори) подані в описовій формі. Для деяких визначених в стратегії проблем відсутні індикатори успішності їх вирішення. Необхідно привести цілі, заходи, очікувані результати, ризики та засоби їх пом'якшення, індикатори для кожної виокремленої проблеми до цілісного вигляду.

У вересні 2015 р. Кабінет Міністрів України схвалив Концепцію розвитку сільських територій. У Концепції розвитку сільських територій закладено комплексний підхід до розв'язання проблем сільських територій та принципи сталого розвитку. Протягом 2016 року Мінагрополітики планувало розробити План заходів з реалізації Концепції розвитку сільських територій. На жаль, під час ознайомлення з проектом документу стало очевидним, що він не узгоджений із Стратегією та не містить її напрацювань, так саме як і засад Концепції розвитку сільських територій. Також урядом було прийнято Концепцію Державної цільової програми розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 р. [117]. Розпорядження Кабінету міністрів України від 30.12.2015 р. зобов'язало Мінагрополітики розробити повний текст документу, оскільки Мінекономрозвитку є головним органом у системі

центральных органів виконавчої влади, що забезпечує: формування та реалізує державну політику економічного, соціального розвитку і торгівлі, державну промислову політику, державну інвестиційну політику, державну зовнішньоекономічну політику, державну політику у сфері технічного регулювання, стандартизації, метрології та метрологічної діяльності, управління об'єктами державної власності, розвитку підприємництва, державно-приватного партнерства, інтелектуальної власності, туризму та курортів (крім здійснення державного нагляду (контролю) у сфері туризму та курортів), державних та публічних закупівель, а також державного замовлення на підготовку фахівців, наукових, науково-педагогічних та робітничих кадрів, підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів [104]. Політика аграрного напрямлення та продовольчої безпеки повинна реалізовуватись Міністерством агрополітики та продовольства України [122].

Звернення та запити до Мінагрополітики не дали повної картини, хто відповідає за виконання Стратегій. Таким чином можемо дійти висновку, що прописані дані документи мають переважно декларативний характер, відсутній комплексний підхід до вирішення проблеми розвитку на селі.

В 2014 році також була затверджена Стратегія регіонального розвитку на період до 2020 року [116], відповідно до якої переважно і здійснюється формування і затвердження програм регіонального значення. Дана стратегія передбачає має більш вузький спектр пріоритетів розвитку, та визначає наступні цілі: підвищення рівня конкурентоспроможності регіонів, територіальна соціально-економічна інтеграція і просторовий розвиток; ефективне державне управління у сфері регіонального розвитку. В Стратегії наводиться не тільки план заходів інструменти їх реалізації, а виокремлені і індикатори, на досягнення прогнозованих значень яких спрямована Стратегія. Основні інституційні партнери реалізації даної стратегії наведені на рисунку 2.14. Акцентуємо увагу на даній стратегії, оскільки саме вона лежить в основі більшості програм регіонального рівня.

Стратегія реалізується двома етапами. Перший етап – 2014-2016 роки, другий – 2017-2020 роки. Результати виконання першого етапу станом на 01.07.2017 відсутні. На офіційному сайті Мінрегіону приведені Звіти за результатами реалізації державної регіональної політики в Україні у 2015 та 2016 роки, складені в довільній формі, не даючи відповідь, чи досягнені рівні визначених в стратегії індикаторів.

Рис.2.14. Основні інституційні партнери реалізації Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року

Джерело: складено автором з використанням [116]

Що стосується інституційного забезпечення сільського розвитку на регіональному та місцевому рівні, то досліджуючи ситуацію в Миколаївській області можемо відмітити, що на контролі у обласної ради станом на квітень 2017 року знаходиться 47 програм, затверджених облрадою, 12 з яких були прийняті на період до 2015 року, проте їх дія продовжена до прийняття

наступних програм, Фактично набуття чинності даних програм було до моменту затвердження як Єдиної комплексної стратегії, так і Концепції розвитку сільських територій.

Наведемо зведені дані з програм розвитку Миколаївської області за відповідними напрямками (рис. 2.15).

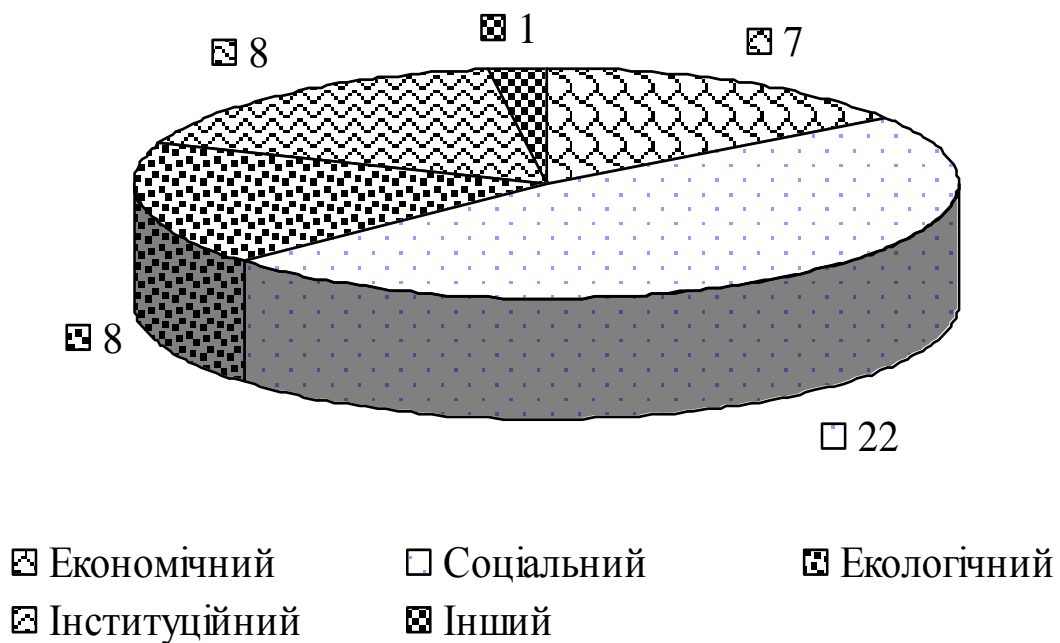

Рис. 2.15. Групування діючих програм, затверджених на рівні Миколаївської облради за основними напрямками розвитку, од.

Джерело: авторська розробка

До економічної групи програм нами віднесено програми з розвитку енергетики, промисловості, торгівлі, сільського господарства, туризму; до соціальної групи програм віднесено програми з розвитку освіти, науки, інфраструктури, здоров'я та іншого соціального та культурного розвитку; до інституційного – програми регіонального значення щодо забезпечення виконання функцій певних органів та структур.

Провівши дослідження особливостей складення програм на районному рівні можемо зауважити, що переважна більшість районних адміністрацій затверджує програми розвитку в рамках програм, затверджених облрадою.

На рівні області основними програмними документами можна вважати Стратегію розвитку Миколаївської області до 2020 року та План заходів щодо її реалізації на період 2015-2017 років, які розроблені відповідно до Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 р., а також Програму економічного і соціального розвитку Миколаївської області на 2015-2017 роки «Миколаївщина – 2017». Окремої програми щодо сільського розвитку або розвитку сільських територій не затверджувалося. Основні напрями сільського розвитку (економічний, соціальний, екологічний) розкриваються під час реалізації основних регіональних програм, проте в досить в обмеженій кількості.

Оскільки основним плановим документом на Миколаївщині є Стратегія її розвитку до 2020 року, з врахуванням якої формується перелік заходів як обласного рівня, так і на місцях, вважаємо за доцільне привести основні цілі стратегії (рис. 2.16). В рамках окреслених цілей сформований План заходів з реалізації даної Стратегії на період 2015-2017 роки, виконання яких висвітлюється в звітах про хід виконання запланованих заходів за календарний рік.

Що стосується програми «Миколаївщина 2017», то вона фактично є більш деталізованою програмою до Стратегії в соціально-економічному напрямі.

Метою сільського розвитку Миколаївської області є створення успішного, конкурентоспроможного регіону з європейською якістю життя та безпечним довкіллям. Досягнення даної мети вбачається з врахуванням таких пріоритетів, як стійке економічне зростання на основі інноваційного розвитку багатогалузевої економіки, висока якість життя людини,

збереження та розвиток територій, які виокремлені і в Стратегії розвитку Миколаївщини 2020.

Рис. 2.16. Стратегічні та операційні цілі Стратегії розвитку Миколаївщини на період до 2020 р.

Джерело: авторська розробка

Одже, вважаємо за доцільне навести основні результати виконання запланованих заходів за останній рік. За даними Миколаївської облдержадміністрації, 2016 року зусилля обласної державної адміністрації та інших місцевих органів виконавчої влади та органів самоврядування, суб'єктів господарювання та організацій були направлені на виконання стратегічних та операційних цілей Стратегії розвитку Миколаївської області на період до 2020 року за різними сферами діяльності та галузями економіки.

У звітньому періоді в області реалізовувалося 216 проектів, які увійшли до Плану заходів на загальну суму близько 2,25 млрд. гривень, у тому числі на реалізацію:

1-ї стратегічної цілі (програми) «Стійке економічне зростання інноваційного розвитку багатогалузевої економіки» затверджено 70 проектів на суму 1,14 млрд.грн., які повинні забезпечити розвиток економічного потенціалу регіону;

2-ї стратегічної цілі (програми) «Висока якість життя людини» 19 проектів на суму 856,4 тис.грн., які забезпечуватимуть розвиток людського капіталу;

3-ї стратегічної цілі (програми) «Збереження та розвиток територій» - 27 проектів на суму 258,3 тис.грн., які забезпечуватимуть комплексний розвиток територій, у тому числі сільських.

За 2 роки реалізації Стратегії 31 % проектів завершені, 47% проектів знаходиться в стадії реалізації, 22% - в стадії підготовки.

Джерелами фінансування заходів з реалізації Стратегії розвитку Миколаївської області визначено публічні фінанси, власні кошти підприємств, кредитні кошти, міжнародна технічна допомога, кошти вітчизняних та іноземних інвесторів.

Замовниками освоєно кошти у сумі 424,9 млн.грн., що становить 79,2% від запланованого на виконання робіт річного обсягу.

За рахунок бюджетних коштів 2016 року виконувались заходи з будівництва та реконструкції, а також ремонтів (як капітальних, так і

поточних) у закладах соціальної сфери (закладів охорони здоров'я, освіти, культури), фінансувалося освітлення вулиць багатьох сільських населених пунктів області, ремонт доріг, мереж водопостачання та водовідведення, соціального захисту населення, заходи з охорони навколишнього середовища, а також проведено капітальні ремонти та роботи із теплосанції приміщень та утеплення будівель (табл..2.27):

Таблиця 2.27

**Реалізація проектів відповідно до Стратегії розвитку Миколаївщини
у 2016 році**

Джерела та напрям фінансування	Кількість проектів, од	Кількість коштів, млн. грн
Кошти державного фонду регіонального розвитку	22	65,1
Субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на заходи щодо соціально-економічного розвитку окремих територій	268	109,7
Субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам: фінансування заходів соціально-економічної компенсації ризику населення	54	23,9
Бюджети на формування інфраструктури об'єднаних територіальних громад (Куцурубській об'єднаній сільській громаді)	22	5,09
Кошти бюджету розвитку обласного бюджету	20	50,7
Кошти обласного цільового фонду охорони навколишнього природного середовища	6	20,0
Фінансування заходів щодо розв'язання соціальних та екологічних проблем, пов'язаних із завершенням будівництва Ташлицької ГАЕС	1	0,3
Видатки обласного бюджету на проведення робіт пов'язаних із будівництвом, реконструкцією, ремонт та утримання доріг	x	56,4
Кошти місцевих бюджетів (сіл, селищ, міст та районів області) на виконання заходів, пов'язаних з виконання реконструкції, капітальних та поточних ремонтів об'єктів соціальної інфраструктури	x	197,4

Джерело: авторська розробка

– у 160 загальноосвітніх школах області на загальну суму майже 98 млн.грн.;

– в 63 дитячих навчальних закладах на загальну суму близько 30 млн.грн.;

– в 43 лікарняних закладах на загальну суму 35,3 млн.грн.;

- на 19 об'єктах спортивного призначення на загальну суму більше 25 млн.грн.;
- в 30 закладах культури на загальну суму 26,5 млн.грн.;
- виконано роботи з капітальних ремонтів системи опалення, водопостачання і водовідведення психоневрологічних інтернатів області;
- проведено роботи з реконструкції та ремонту вуличного освітлення сіл та селищ - 81 проект, водопостачання та водовідведення – 60 проектів у населених пунктах регіону.

Крупними підприємствами області в рамках угод про соціальне партнерство проводились заходи із створення сприятливих умов для проживання населення області шляхом реконструкції об'єктів соціальної сфери, культури та спорту. Обладнано 10 дитячих навчальних закладів Вітовського району автономними системами доочищення води, надавалась благодійна допомога за напрямками: здоров'я населення та здоровий спосіб життя, покращення екологічного благополуччя, підтримка талантів (утримання об'єктів спортивного комплексу «Олімп», палацу культури «Енергетик» (м. Южноукраїнськ); організація та проведення суспільно корисних робіт на території Миколаївського зоопарку, співфінансування постановок нових вистав та поліпшення матеріально-технічної бази Миколаївського академічного художнього російсько-драматичного театру; реставрація картин у Миколаївському художньому музеї ім. В.В. Верещагіна; проведення спартакіад серед учбових закладів Вітовського району; придбання медичного обладнання для медичних закладів міста та ін).

Розглянемо детальніше, які заходи реалізовані відповідно до цілей Стратегії протягом 2016 року саме в сільській місцевості.

В межах цілі 1 «Стійке економічне зростання на основі інноваційного розвитку багатогалузевої економіки» в області продовжується робота з будівництва нових тваринницьких та птахівничих комплексів, технічного та технологічного переоснащення існуючих тваринницьких об'єктів. СТОВ «Промінь» Арбузинського району впроваджено нову технологію доїння корів

з використанням доїльного обладнання «Карусель-80» та нову технологію утримання і годівлі свиней та завершено будівництво приміщення для зберігання та приготування кормів ВРХ та свиней.

Також збудовано та реконструйовано 4 тваринницьких об'єктів (ТОВ «Колос-2011» Очаківський р-н, ПСП «Кумари» Первомайський р-н, ТОВ «Баштанська птахофабрика»).

Для оновлення зрошуваної системи проведено реконструкцію та придбано 28 одиниць дощувальних машин, що дає змогу забезпечити полив на площі 2064 га. Для впровадження сучасного поливу сільськогосподарських культур, господарствами збільшено за останні роки площі краплинного зрошення, які в цілому по області становлять 8,3 тис. га.

В області впроваджуються заходи щодо сприяння розвитку альтернативної енергетики шляхом забезпечення промислового використання відновлюваних джерел енергії. Так у Очаківському районі завершено будівництво та введено в дію 6-у чергу Дмитрівського вітрополя Очаківської ВЕС у складі двох вітроенергетичних установок потужністю 2,5МВт кожна; передпроектні розробки по розміщенню 2 вітроелектростанцій на території Матіясівської та Лиманівської сільських рад проводить ТОВ «Вітряний парк Очаківський»; розпорядженням голови райдержадміністрації від 20.10.2010 № 803 надано дозвіл на проведення проектно-вишукувальних робіт ТОВ «Вітряний парк «Березанський» на території Тузлівської та Ташинської сільських рад; здійснює розробку проекту з будівництва вітрових електростанцій ТОВ «Тилігульська ВЕС». Виконано будівництво фундаментів, на яких встановлено чотири метеорологічні вимірювальні мачти висотою до 80 метрів, на ці цілі направлено кошти в сумі 100 тис.грн.

Що стосується сонячної енергетики, то можна відмітити, що в Вознесенському районі ПАТ «Нептун Солар» реалізувало проект з будівництва сонячної електростанції.

Досліджуючи стан Біоенергетики, можемо зауважити, що в області

ведеться робота з переобладнання котелень на альтернативні види палива (49% котелень області все переобладнано). Активніша робота в даному напрямі в Первомайському районі, Баштанському та Вознесенському районах.

Агропромислова компанія «Евгройл» - підприємство, в основі діяльності якого лежить глибока переробка сировини, безвідходне виробництво, використання сучасних енергоефективних технологій і європейських стандартів. У планах компанії - розвиток енергогенеруючого комплексу та збільшення його потужностей до 10 МВт; постачання теплоносія міському житловому фонду; виробництво власного біоетанолу та інших видів біопалива; використання вітроенергетичних установок.

В Миколаївській області ведеться робота із відмови від газу та перехід до електричного опалення.

За станом на 01.01.2017 електричне опалення впроваджено на 517 об'єктах, у тому числі у 143 закладах освіти, 113 закладах охорони здоров'я та 259 інших закладах, а також у 1104 квартирах багатоповерхових житлових будинків та у 6103 індивідуальних будинках.

Для заміщення газоспоживання в комунальній теплоенергетиці та бюджетній сфері реалізовано 23 проекти (впровадження теплових джерел на альтернативному виді палива та електроенергії) на суму 30,6 млн. грн., що розрахунково дозволить замінити споживання 3,098 млн. куб. м. природного газу.

У 2016 році облдержадміністрація разом з зацікавленими підприємствами опрацювала та підготувала 53 інвестиційні пропозиції, які потребують залучення іноземного капіталу. Серед них – в галузі промисловості та інфраструктури - 17, сільському господарстві – 20, туризмі - 10, енергетиці - 6.

У 2016 році в області продовжили реалізацію 14 проектів міжнародної технічної допомоги (МТД), з яких у 6 бенефіціаром була облдержадміністрація:

Донор - Європейський Союз:- «Місцевий розвиток, орієнтований на громаду» - III фаза. Реципієнт – громади області. У 9 районах області реалізуються 41 мікропроект на суму 14,7 млн.грн., з них грант ЄС – 12,4 млн.грн. Проводяться заходи з енергозбереження в школах та дитсадках районів області, модернізація вуличного освітлення, водопостачання, придбання сільськогосподарської техніки.

З метою створення несільськогосподарського підприємництва у сільськогосподарських районах 2016 року було продовжено розвиток “зеленого туризму”. В області діють 74 об’єкти сільського (зеленого) туризму, що головним чином зосереджені у Березанському, Очаківському, Арбузинському, Веселинівському та Новодеському районах. В рамках проекту було проведено 2 семінари, спрямовані на вирішення соціально-економічних проблем місцевих громад шляхом розвитку зеленого туризму у Снігурівському, Березанському районах області. У семінарах взяли участь близько 100 осіб, а саме: працівники культури та суб’єкти підприємницької діяльності.

Створено туристично-інформаційні портали: «Миколаївщина туристична», «Подорожуй Миколаївщиною», «Карта туристичних об’єктів», «Інвестиційний туристичний портал», які вміщують повну корисну інформацію для гостей та жителів регіону про головні туристичні маршрути області, інфраструктуру, місця відпочинку, а також історичні та культурні пам’ятки. Робота порталів дасть змогу просувати туристичний продукт Миколаївщини на внутрішньому та міжнародному туристичних ринках, популяризувати в’їзний туризм, збільшити туристичний потік.

На території національного парку «Бузький Гард» створено та у червні 2016 року відкрито оглядовий майданчик «Родонове озеро», планується розробити туристичні маршрути, на яких буде розміщено автомобільну стоянку та кемпінгову зону, на цей час готові ескізні проекти.

В рамках стратегічної цілі 2 «Висока якість життя людини» лягли проекти, спрямовані на зростання рівня добробуту населення.

На реалізацію проектів Програми «Висока якість життя людини» 2016 року спрямовувались кошти державного і місцевих бюджетів, кошти підприємств, кредитні кошти та інші джерела фінансування.

Завдяки проведеному фінансуванню 2016 року реалізовані проекти з реконструкції і розвитку систем водопостачання населених пунктів області для забезпечення населення якісною питною водою, а саме: будівництво водопровідних мереж у Казанківському районі, Вознесенському районі; накопичувач води у м. Снігурівка; реконструкція мереж водопостачання населених пунктів Доманівського району; реконструкція насосної станції закладів освіти смт. Казанка; буріння експлуатаційної артезианської свердловини для водопостачання м. Нова Одеса; улаштування пункту доочищення та розливу питної води у Новоодеському районі.

Здійснено реконструкцію та капітальний ремонт систем водовідведення. Серед найважливіших об'єктів: будівництво очисних споруд Снігурівської районної лікарні; капітальний ремонт системи водоочищення каналізаційних стоків з використанням очисних споруд типу «Біотал» у м. Новий Буг; реконструкція каналізаційної насосної станції у закладах освіти смт. Казанка; реконструкція системи водовідведення у м. Очаків; реконструкція господарсько-побутової каналізації у смт. Доманівка та м. Снігурівка; реконструкція системи водовідведення у Вітовському районі.

Побудовано спортивний зал загальною площею 288 кв.м. з навчальними класами на 40 учнівських місць у с. Мішково-Погорілове Вітовського району.

Реконструйовано та побудовано 29 спортивних та дитячих майданчиків та 10 спортивних споруд у м. Миколаєві, Березанському, Веселинівському, Новоодеському, Вітовському, Кривоозерському районах.

Програма 3 «Збереження та розвиток територій» зосереджена на економічних, соціальних та інфраструктурних аспектах, які є важливими для поліпшення якості життя у сільській місцевості. Вона реалізовуватиметься через два відповідних напрями та 8 проектів. Ця Програма тісно пов'язана з

іншими програмами Плану реалізації «Стійке економічне зростання на основі інноваційного розвитку багатогалузевої економіки» та «Висока якість життя населення».

Результатом впровадження інвестиційних проектів, модернізації існуючих підприємств, проведенню заходів для стимулювання створення нових робочих у містах і районах області є створення понад 2,0 тисячі нових робочих місць.

З метою забезпечення зайнятості сільського населення та випуску продукції з високою часткою доданої вартості в Березнегуватському районі Миколаївської області побудовано будівлю та придбано обладнання для виробництва екологічно чистої рафінованої, гідратованої та дезодорованої олії (без застосування хімічних речовин) потужністю виробництва 100 тонн/добу та реалізація її населенню. Реалізація проекту продовживатиметься 2017 року (не встановлено лінію з пакування продукції).

За підтримки Проекту USAID/Партнерство заради інновацій «Розвиток сімейних ферм, об'єднаних в сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи» та Данон Екосистем Фонду (Франція), Хайфер Інтернешнл (США) і Департаменту закордонних справ, торгівлі та розвитку/SOCODEVI (Канада) на Миколаївщині створено 2 сільськогосподарських обслуговуючих кооперативи молочарського напрямку діяльності та 2 сімейні молочні ферми, ведеться робота з 4 особистими господарствами Снігурівського та Баштанського районів на подальшу співпрацю щодо створення молочних ферм сімейного типу. Також, проводяться підготовчі роботи до залучення ще 2 домогосподарств Снігурівського району щодо створення молочних ферм сімейного типу.

2016 року проведено реконструкцію та придбано 28 одиниць дощувальних машин, що дає змогу забезпечити полив на площі 2064 га. Для впровадження сучасного поливу сільськогосподарських культур, господарствами збільшено за останні роки площі краплинного зрошення, які в цілому по області становлять 8,3 тис. га.

Також проводиться консультивання переміщених осіб, щодо організації та ведення бізнесу. 2016 року спеціалістами Регіонального фонду підтримки підприємництва у Миколаївській області проведено перший етап дослідження (актуалізація даних) «Структура економіки Миколаївської області. Визначення «вільних» секторів підприємницької діяльності».

Розвиток Миколаївської області є нерівномірним. Основною причиною диференціації є неоднородність соціально-економічного простору області (суттєва різниця економічного потенціалу районів та міст, складу та обсягів природних ресурсів, рівня розвитку технічної бази виробництва, виробничої та іншої інфраструктури, стану основних фондів, рівня інвестицій, щільності населення та наявних трудових ресурсів, тощо).

В рамках Державної політики України у сфері місцевого самоврядування з 2014 року проводиться децентралізація влади, яка передбачає передачу повноважень, ресурсів та відповідальності від органів виконавчої влади органам місцевого самоврядування. В результаті даної реформи в Україні відбувається об'єднання територіальних громад (рис. 2.17).

До початку процесу децентралізації 2016 року в Миколаївській області кількість адміністративно-територіальних одиниць становила: 5 областних міст, 19 районів, до яких увійшли 4 міста-райцентри, 17 селищ міського типу, 19 районних рад, 9 міських рад, 17 селищних рад, 287 сільських рад, 911 населених пунктів, в т.ч. 26 міських, 885 сільських.

Для забезпечення вирівнювання диспропорцій розвитку територій та з метою реалізації Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» у Миколаївській області утворено 19 об'єднаних територіальних громад, до складу яких увійшли 1 міська рада, 6 селищних рад та 63 сільські ради.

Згідно з Перспективним планом формування територій громад Миколаївської області, в області передбачалось створення 32 спроможних територіальних громад. Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 08.09.2015 №1002-р цей план було затверджено (крім Вознесенського та

Новобузького районів, створення ОТГ в яких не відповідало вимогам Методики формування територіальних громад).

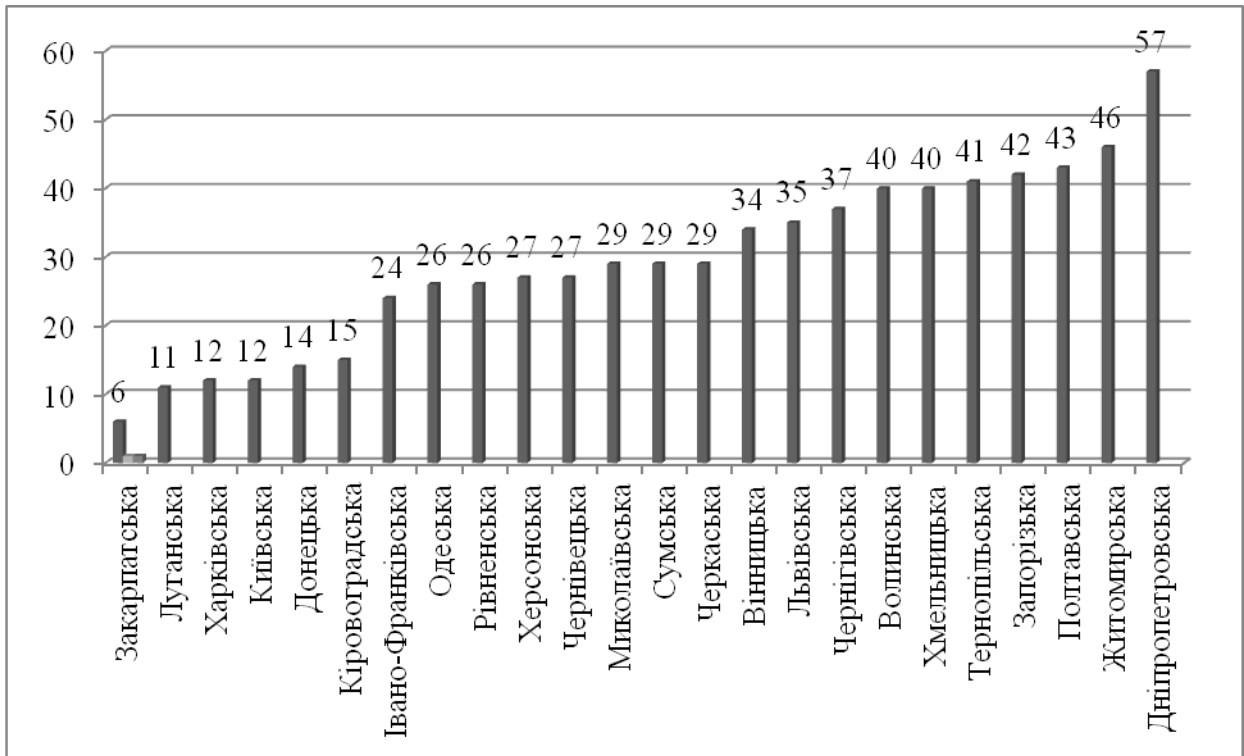

Рис. 2.17. Кількість ОТГ, сформованих за період 2015-2018 р.р., од
Джерело: побудовано за даними [43]

2015 року в Очаківському районі області створено Куцурубську ОТГ, в якій 25 жовтня 2015 року відбулись перші вибори. Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 13.01.2016 №8-р Перспективний план області затверджено у новій редакції.

До питань утворення об'єднаних територіальних громад активно залучались громадські організації області (Фонд розвитку міста Миколаєва; Миколаївське регіональне відділення асоціації міст України; Миколаївський регіональний підрозділ Установи «Центр розвитку місцевого самоврядування» та ін), якими велась робота щодо залучення мешканців сіл та міст до формування та комплексного розвитку спроможних громад.

Протягом 2016 року в області прийнято рішення про утворення 21 об'єднаної територіальної громади.

У 19 ОТГ у грудні 2016 року проведено перші місцеві вибори, рішення

про об'єднання прийнято 74 сільськими, селищними, міськими громадами з 313 наявних в області до часу проведення реформи (153,5 тис. жителів з 375 тис., що проживають у сільській місцевості).

За перспективним планом формування територій громад Миколаївської області передбачалося створення 32 спроможних територіальних громад, по закінченні 2018 року об'єднано 29 громад (рис. 2.18).

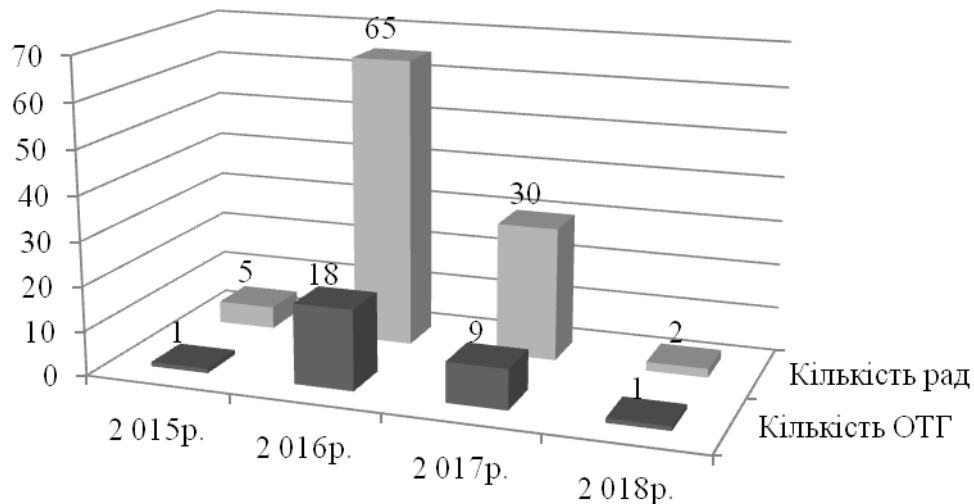

Рис. 2.18 - Об'єднання громад Миколаївської області в 2015-2018 р.р.

Джерело: побудовано за даними [43]

За динамікою створення 2016 року область увійшла у першу п'ятірку в Україні (друга після Житомирської області).

У 2016 році державною надавалась фінансова підтримка новоствореним об'єднаним громадам на розвиток їх інфраструктури.

Постановою Кабінету Міністрів України від 16.03.2016 № 200 передбачалось 5,09 млн.грн. коштів субвенції з державного бюджету на здійснення заходів щодо формування інфраструктури Куцурубської об'єднаної територіальної громади.

Фактично використано 4,9 млн.грн. За кошти субвенції виконувались роботи з ремонту доріг в селах Яселка, Куцуруб, Іванівка та водопровідних

мереж в с.Іванівка.

Задоволення соціальних потреб населення (поліпшення доступу населення до соціальних, освітніх, медичних та інших об'єктів), може бути забезпечено шляхом будівництва та відновлення пошкодженої інфраструктури та ремонтів автомобільних доріг.

Також 2016 року в області продовжувалась діяльність щодо запровадження в області Програми розвитку ООН (ПРООН) «Місцевий розвиток, орієнтований на громаду». За рахунок цих коштів громадам вдалося реалізувати проекти з енергозбереження та енергоефективності, у тому числі: вуличне освітлення Вітовського району: смт.Первомайське - 41 світлоточка, с.Михайло-Ларине - 17 світлоточок, встановлення котла в амбулаторії с.Котляреве потужністю 29 кВт.

Також за рахунок коштів ПРООН зроблено капітальний ремонт водонапірної башти в с.Воскресенське Вітовського району Миколаївської області.

Для забезпечення сталого розвитку новоутворених територій громад необхідною умовою є розроблення містобудівної документації, як інструменту регулювання планування територій, вимоги якої будуть враховані під час складання програм розвитку громад та населених пунктів.

Рішенням Микоблрадів 2016 році затверджено обласну Комплексну програму з розроблення (оновлення) містобудівної документації території та створення (функціонування) служби містобудівного кадастру Миколаївської області на 2016-2020 роки/ Розробником вищевказаної містобудівної документації визначено ДП «Український державний науково-дослідний інститут проектування міст ДІПРОМІСТО». З вищевказаним проектним інститутом укладено договір на виконання робіт, сформовано завдання на проектування. Наразі сформовано перелік вихідних даних, запроваджено їх збір та аналіз, проведено аналіз сучасного стану розвитку області. Також створено актуалізовану топографічну основу, виконано оцифровку

ортофотопланів, проаналізовано дані топографічної основи. Підготовлено проекти:

- плану розміщення об'єктів культурної спадщини;
- інвестиційної привабливості території.

Ведеться робота з підготовки проекту плану оцінки природних умов і ресурсів області та розрахунку демографічного прогнозу розвитку області.

Завершення робіт з реалізації проекту продовжується в 2017 році.

Для досягнення успіху в реалізації проектів необхідне створення критичної маси з усіх зацікавлених сторін, а саме: участь громадськості та інвесторів, представників громадських та неурядових організацій, місцевих, районних та обласних органів влади, наукових інститутів та навчальних закладів, кооперативів та комунальних підприємств.

Інституційне забезпечення сільського розвитку характеризується такими недоліками:

1. Неповнота та непослідовність законодавчої бази у сфері регулювання сільського розвитку;
2. Недостатня інституційна спроможність та низька ефективність програмних документів сільського розвитку;
3. Нерозвиненість і занедбаність об'єктів соціально-економічної інфраструктури на селі;
4. Ресурсно-функціональна обмеженість органів місцевого самоврядування та низька інституційна спроможність територіальних громад на сільських територіях;
5. Деструктивний вплив інституційно-психологічних чинників на сільський розвиток;
6. Відсутність ефективно діючих інституцій становлення та розвитку інтеграційних відносин між суб'єктами підприємницької діяльності;
7. Нерозвиненість мережі агенцій регіонального розвитку.

З огляду на визначені проблеми, стратегічними пріоритетами державної політики покращення інституційного забезпечення сільського розвитку

України в цілому та Миколаївської області зокрема мають стати:

1. Удосконалення інституційно-правового забезпечення сільського розвитку, наближення його до вимог і стандартів країн ЄС, підвищення ефективності реалізації положень програмних документів стимулювання їх соціо-еколого-економічного розвитку.

2. Розробка механізмів модернізації інфраструктурного забезпечення сільського розвитку, покращення дорожньо-транспортної доступності сільських територій та розбудова інформаційно-комунікаційного сполучення.

3. Підвищення ресурсно-функціональної спроможності органів місцевого самоврядування та створення сприятливого середовища для розвитку інституту територіальних громад на сільських територіях.

4. Формування позитивного інституційно-психологічного базису сільського розвитку на базовому рівні, підвищення привабливості та популяризація проживання в сільській місцевості.

5. Покращення бізнес-середовища формування та розвитку інтегрованих підприємницьких структур, створення міжрегіональних аграрно-індустріальних кластерів та реалізації соціально-економічних проектів на сільських територіях.

Інституційне забезпечення сільського розвитку України не позбавлене недоліків, проте має суттєвий потенціал, щоб забезпечити узгодження державних, регіональних та місцевих ініціатив з інтересами приватного сектору в межах окремої території. З огляду на це, основне завдання інституцій сільського розвитку на сучасному етапі - формування взаємодовіри між усіма учасниками сільського розвитку, виявлення їх інтересів, потреб, пріоритетів й на цій основі - вибір найефективніших інструментів покращення суспільного добробуту.

Висновки до розділу 2:

1. Дослідженнями соціально-економічної складової сільського розвитку України за 64 показниками у 12 напрямках за період 2015-2017р.р.

виявлено, що у рейтингу областей України найкраща ситуація за розрахованими даними у м. Київ, Харківській, Рівненській, Дніпропетровській областях. Найгірша ситуація - у Луганській та Донецькій областях (дослідження проводилися по даним підконтрольних територій).

2. Миколаївська область за даними моніторингу соціально-економічного розвитку у 2015 році посідала 22 місце, в 2016 – 19, а в 2017 – 23 серед 24 областей та м. Київ. Найкращі позиції у 2017 році Миколаївщина має за напрямом «відновлювальна енергетика та енергоефективність» (6 місце в рейтингу регіонів), а також «економічна та соціальна згуртованість» (13 місце).

3. Встановлено, що характерним для регіону є процес неухильного скорочення чисельності населення (на 14% за останні 22 роки), нерівномірний розподіл населення за територіями (містами та районами), 31% населення проживає, а 42% суб'єктів господарювання функціонує в сільській місцевості; із загальної кількості підприємств 35% сільськогосподарське товаровиробництво мають за основний вид діяльності; в користуванні господарств населення знаходиться 44% земельних угідь, зайнято понад 70% усіх працівників сільської місцевості. Найбільш рентабельними культурами визначено соняшник (більше 70%) і плоди та ягоди (66% рентабельності), галузь тваринництва є майже не прибутковою. Екологічний стан області можна схарактеризувати як не задовільний (за показником раціонального природокористування та якісного довкілля Миколаївщина на 21 позиції в рейтингу регіонів).

4. Результати проведеного аналізу показників ефективності виробництва сільськогосподарської продукції в аграрних підприємствах Миколаївської області дають підстави стверджувати про поступове відродження у них галузей рослинництва та тваринництва, що суттєво впливає на підвищення ефективності сільської економіки та сільського розвитку у контексті його економічної, соціальної та екологічної складових.

5. Негативні зміни екологічної ситуації зумовлюють необхідність

здійснення органами державної влади ряду природоохоронних заходів, оскільки для Миколаївської області залишається не вирішеною низка екологічних проблем: забруднення навколишнього середовища отруйним пилом червоного шламу, стічними водами та хімічними відходами - річок регіону, несправність каналізаційної мережі та очисних споруд; наявність в регіоні невикористаних заборонених агрохімікатів та пестицидів; малий відсоток заповідного фонду регіону; частіші випадки негативних природних явищ та процесів (підтоплення, зсуви, знесення гірських порід та руйнування берегів).

6. Встановлено, серед пріоритетних напрямів сільського розвитку в Україні є формування необхідної інституціональної, правової та стратегічної бази розвитку сільського господарства та сільських територій. Для сільських мешканців це життєво важливо з позицій забезпечення трудової зайнятості, підвищення рівня добробуту і якості життя, відновлення і розвитку соціально-культурної сфери.

7. Інструментом реалізації концепції сільського розвитку, на нашу думку є інститути та інституції, а в основі інституціонального забезпечення сільського розвитку є сукупність правових норм, визначених на рівні держави, низка програм, розроблених відповідно до концепції на державному, регіональному та місцевому рівні, а також установи та організації, інші суб'єкти сільського розвитку, включаючи громади та населення, що беруть участь в реалізації даних програм.

8. Зазначено, що обов'язковими рисами інститутів та інституцій сільського розвитку повинні бути: сільський контекст, економічна спрямованість, екологічна безпека, соціальна спрямованість та орієнтація на розвиток.

9. Встановлено, що першочерговим документом держави щодо сільського розвитку є Єдина комплексна стратегія, а в основі більшості програм регіонального рівня лежить Стратегія регіонального розвитку на період до 2020 року.

10. Що стосується інституційного забезпечення сільського розвитку на регіональному та місцевому рівні, то досліджуючи ситуацію в Миколаївській області можемо відмітити, що на контролі в обласній раді станом на грудень 2017 року знаходиться 47 програм, затверджених облрадою, 12 з яких були прийняті на період до 2015 року, проте їх дія продовжена до прийняття наступних програм. Фактично набуття чинності даних програм було до моменту затвердження як Єдиної комплексної стратегії, так і Концепції розвитку сільських територій.

11. Було встановлено, що серед Програм розвитку Миколаївської області розроблено та є чинними: економічного спрямування 7 програм, соціального - 22, екологічного – 8, інституційного – 8.

12. Визначено, що метою соціально-економічного розвитку Миколаївської області є створення успішного, конкурентоспроможного регіону з європейською якістю життя та безпечним довкіллям. Досягнення даної мети вбачається з врахуванням таких пріоритетів, як стійке економічне зростання на основі інноваційного розвитку багатогалузевої економіки, висока якість життя людини, збереження та розвиток територій, які виокремлені і в Стратегії розвитку Миколаївщини 2020.

13. Встановлено, що розвиток Миколаївської області є нерівномірним. Основною причиною диференціації є неоднорідність соціально-економічного простору області (суттєва різниця економічного потенціалу районів та міст, складу та обсягів природних ресурсів, рівня розвитку технічної бази виробництва, виробничої та іншої інфраструктури, стану основних фондів, рівня інвестицій, щільності населення та наявних трудових ресурсів, тощо).

14. До початку процесу децентралізації 2016 року в області кількість адміністративно-територіальних одиниць становила: 19 районів, 5 міст обласного значення, 4 міста районного значення, 17 селищ міського типу, 19 районних рад, 9 міських рад, 17 селищних рад, 287 сільських рад, 911 населених пунктів, в т.ч. 26 міських, 885 сільських. За перспективним планом формування територій громад Миколаївської області передбачалося

створення 32 спроможних територіальних громад, по закінченні 2018 року об'єднано 29 громад.

15. Задоволення соціальних потреб населення на регіональному рівні (поліпшення доступу населення до соціальних, освітніх, медичних та інших об'єктів), може бути забезпечено шляхом будівництва та відновлення пошкодженої інфраструктури та ремонтів автомобільних доріг. Досягнення успіху в реалізації проектів можливе за умов створення критичної маси з усіх зацікавлених сторін, а саме: участь громадськості та інвесторів, представників громадських та неурядових організацій, місцевих, районних та обласних органів влади, наукових інститутів та навчальних закладів, кооперативів та комунальних підприємств.

16. Доведено, що інституційне забезпечення сільського розвитку регіонів України не позбавлене недоліків, проте має суттєвий потенціал, щоб забезпечити узгодження державних, регіональних та місцевих ініціатив з інтересами приватного сектору в межах окремої території. З огляду на це, основне завдання інституцій сільського розвитку на сучасному етапі - формування взаємодовіри між усіма учасниками сільського розвитку, виявлення їх інтересів, потреб, пріоритетів й на цій основі -- вибір найефективніших інструментів покращення суспільного добробуту.

Праці дисертанта за розділом 2 [14, 15, 18, 22, 27]

РОЗДІЛ 3

СТРАТЕГІЧНІ ОРІЄНТИРИ СУЧАСНОЇ ПАРАДИГМИ РЕГІОНАЛЬНОГО СІЛЬСЬКОГО РОЗВИТКУ

3.1. Концепція регіонального сільського розвитку та джерела його фінансування

Розвиток є достатньо тривалим процесом переходу складних об'єктів від одного стану до іншого, більш досконалого. Розвиток території — це кількісні та якісні зміни, що відбуваються в різних сферах її життєдіяльності й призводять до оновлення територіальної системи через внутрішні структурні та функціональні зміни. Економічне зростання, реструктуризація економіки, активізація інвестиційно-інноваційної діяльності дозволяють говорити про економічний розвиток; розширення інфраструктури та відтворення соціального життя (демографічні, освітні, оздоровчі, медичні, культурні та інші аспекти) — про соціальний розвиток. Поєднання зазначених напрямів розвитку формує основу соціально-економічного розвитку. Проте, в сучасних умовах господарювання обов'язковою умовою будь-якого розвитку є збереження, підтримка та покращення екологічних умов і чинників, що в свою чергу повинно бути враховано при формуванні як стратегічних пріоритетів та напрямів розвитку будь-якого суб'єкта діяльності. Крім того, формування сучасної концепції сільського розвитку обов'язково повинно мати відповідне інституціональне забезпечення (законодавчо-нормативні акти, програми, проекти, ресурси). Тому вважаємо, що доцільно виділити чотири основних взаємопов'язаних складових сільського розвитку: економічну, соціальну, екологічну та інституційну.

Розвиток економіки та соціуму супроводжується споживанням природних ресурсів із завданням шкоди навколишньому природному середовищу, зокрема його забрудненням, що негативно впливає на стан здоров'я людей, є загрозою для життєдіяльності території в цілому. Тому

загальна мета такого розвитку— досягнення екологічної рівноваги — має два компоненти: встановлення балансу між економікою, соціумом і екологією (тобто узгодженість економічних і екологічних інтересів, їх гармонія із соціальним розвитком) при домінанті в певних умовах екологічного фактору над економічною вигодою та забезпечення екологічної безпеки населення від техногенного (антропогенного) впливу забрудненого навколишнього природного середовища.

У 80-тих роках ХХ ст. комісією ООН з питань суспільного розвитку було сформульовано поняття «сталого розвитку», яке набуло значного поширення у світі. Це поняття містить у собі дві ключові концепції: концепцію потреб населення та ідею державних обмежень на діяльність технологічних і соціальних організацій, які використовують потенціал довкілля і водночас мають забезпечити його збереження. За даного трактування сталий розвиток розглядається як тривалий економічний розвиток, який повинен забезпечувати потреби жителів території чи регіону та міг би бути вимірним та порівняним з певними нормативами.

Розглянуті підходи до розуміння економічного розвитку загалом та сталого розвитку зокрема покладено в основу сучасного розуміння концепції сільського розвитку. Сьогодні дослідники у сфері сільського розвитку оперують цілою низкою визначень цього поняття, серед яких можна виділити такі:

- збалансована діяльність місцевої (сільської) громади та влади спрямована на створення нових та вдосконалення існуючих конкурентних переваг та формування сприятливих умов для місцевої економіки, гарантування просторового та екологічного порядку;

- процес, основним завданням якого є максимально ефективно використання людських і природних ресурсів відповідної місцевості для створення потрібної кількості робочих місць та забезпечення належного рівня добробуту в цій місцевості;

- процес зміцнення конкурентної позиції села (громади), підвищення добробуту, подолання безробіття, забезпечення фінансування розвитку та підвищення якості життя для кожної громади та її мешканців.

Водночас саме сільський розвиток є фундаментом економічного розвитку як такого, адже саме на цьому рівні формуються первинні ресурсні та фінансові потоки, закладаються основи регіонального поділу праці та виробничої кооперації, утворюються стабільні зв'язки та взаємозалежності різноманітних видів відтворювальних циклів та соціально-економічних процесів. Отже, саме сільський розвиток відтворює зв'язки, на основі яких формуються внутрішні регіональні та національний ринки, а також відбувається формування національної економіки загалом.

При реалізації різноманітних проектів та ініціатив з метою стимулювання сільського розвитку міжнародні організації розробили власні визначення цього терміну. Так, Світовий банк пропонує таке визначення: "Сільський розвиток — це процес, в якому громадськість, бізнес та партнери з неурядового сектору працюють колективно над формуванням кращих умов для економічного зростання і створення робочих місць; метою сільського розвитку є покращення якості життя для всіх".

У документах Програми ООН з населених пунктів (ООН-Хабітат) використовується таке визначення: «Сільський розвиток являє собою процес співпраці місцевої громади з усіма секторами, метою якої є стимулювання місцевої підприємницької ініціативи для забезпечення життєздатності та сталості сільської економіки; це інструмент сприяння створенню нових робочих місць і покращенню якості життя всіх, у т. ч. бідних і маргінальних верств населення».

У наведених визначеннях акцентується на окремих цілях сільського розвитку, однак спільним для усіх них є те, що індикатором сільського розвитку є зростання добробуту населення та найповніше задоволення його потреб, а суб'єктом сільського розвитку виступає вся територіальна громада (в особі бізнесу, влади, громадських організацій тощо). Цілі сільського

розвитку досягаються внаслідок підтримки або створення сприятливих умов для розвитку підприємницької діяльності чи створення умов для підтримки існуючого зростання. Визначальною особливістю регіонального сільського розвитку є використання наявного в регіоні фінансового, інституційного потенціалу, людських та природних ресурсів, їх зосередженні на підтримці місцевих ініціативу процесі розвитку з метою розширення сфери зайнятості та стимулювання підвищеної економічної активності.

Розробка політики сільського розвитку ґрунтується на певних теоретичних і практичних концепціях, що сформувались у різних країнах світу починаючи з другої половини 70-х років ХХ ст. Основні з цих концепцій представлено в таблиці 3.1.

Серед різноманітних концепцій сільського розвитку найбільшої популярності останнім часом набувають концепції, зорієнтовані на використання людського потенціалу, збереження навколишнього природного середовища, вирішення актуальних соціальних проблем. На нашу думку, сільський розвиток необхідно розглядати комплексно (додаток К).

Сучасні вимоги до процесу управління сільським розвитком передбачають, що він: спирається на стратегічне планування; намагається охопити всі ресурси територіальної громади і забезпечити ефективне їх виконання; спрямований на реалізацію наявного потенціалу територіальної громади для найповнішого задоволення потреб громадян.

Останнім часом все більшої уваги приділяють сталості розвитку, тобто такому, що має задовольнити потреби нинішнього покоління без шкоди для можливості майбутніх поколінь задовольняти свої власні потреби [6]. Цілі сталого розвитку в Україні становитимуть нову систему взаємоузгоджених управлінських заходів за економічним, соціальним та екологічним (природоохоронним) вимірами, спрямовану на формування суспільних відносин на засадах довіри, солідарності, рівності поколінь, безпечного навколишнього середовища. Основою сталого розвитку є невід'ємні права людини на життя та повноцінний розвиток [6].

Таблиця 3.1

Концепції сільського розвитку

Концепція	Особливості застосування концепції при розробці політики щодо сільського розвитку
Сільський розвиток як результат управління	Визначення пріоритетним у сільському розвитку суб'єктивних чинників – характеру, методів та особливостей розвитку як управління. При цьому найбільш ефективним у сучасних умовах є результат демократичний стиль управління, заснований на співпраці, тобто на управлінні рівноправних відносинах усіх суб'єктів економічного розвитку (влади, бізнесу, громади) задля досягнення спільно визначених цілей.
Сільський розвиток як процес сприяння підприємницьких активності	Роль бізнесу в сільському розвитку є визначальною серед органів управління й інших соціальних груп та інститутів. Проте, розвиток як саме місцеві органи влади, маючи на меті підтримку та розвиток процес сприяння підприємництва, можуть забезпечити умови для економічного підприємницькій зростання. Головними чинниками сільського розвитку вважаються капіталовкладення (інвестиції), недоторканість приватної власності, партнерство бізнесу і влади.
Сільський розвиток як економічне зростання	Економічний розвиток розглядається як система, що перетворює такі ресурси, як земля, робоча сила і капіталу валовий внутрішній продукт. Для розробки політики сільського розвитку економічне створюються стійкі коаліції місцевих органів влади з профспілками та зростання бізнес-структурами, ділові інтереси яких пов'язані з цією місцевістю. Завданням місцевого економічного розвитку за таких умов є якнайефективніше використання місцевих ресурсів.
Сільський розвиток як реалізація людського потенціалу	Головним завданням сільського розвитку є реалізація розвиток як людського потенціалу як найважливішого фактора економічного розвитку. Підкреслюється, що економіка — це, насамперед людського люди. У зв'язку з цим, питання соціальної політики, спрямовані на потенціалу забезпечення якісної освіти, професійної підготовки, підвищення якості робочих місць тощо, виходять на перший план.
Сільський розвиток як збереження природного і соціального середовища	Визначальним є право територіальної громади на власне середовище, яке має як соціальні, так і природні характеристики, що доповнюють одна одну. Пріоритет надається соціальній розвиток як відповідальності порівняно з економічною автономією, збереження децентралізованому демократичному управлінню порівняно з природного і ієрархічними структурами централізованого або корпоративного соціального управління. При плануванні сільського розвитку особлива увага приділяється не зовнішнім економічним стимулам, а місцевим інтересам і тим внутрішнім каталізаторам, які сприяють розвитку територіальної громади.
Сільський розвиток як спосіб досягнення соціальної справедливості	Соціальні цілі є домінуючими при розробці політики сільського розвитку. Досягнення соціальної справедливості доповнює і посилює інші уявлення про економічний розвиток, зокрема підкреслюючи важливість розвитку людських ресурсів, забезпечення соціального партнерства та широкої співпраці людей у громаді. Сільський розвиток розглядається як результат спільної діяльності всіх представлених у межах територіальної громади соціальних груп.

Джерело: авторська розробка

У будь-якого розвитку повинні бути цілі, критерії оцінки їх досягнення, а також сукупність показників, які відображають цей процес (табл. 3.2.).

Таблиця 3.2

Цілі, критерії та показники регіонального сільського розвитку

Цілі	Критерії	Основні показники
ЕКОНОМІЧНА СФЕРА		
1. Економічне зростання території	Структурна трансформація виробництва; Мережа підприємництва; Інвестиційна привабливість; Масштаби містобудування; Потенціал території.	Величина валового продукту відповідної трансформації території; Кількість робочих місць; Кількість суб'єктів господарювання за формами власності, видами економічної діяльності, розміром; Доходи місцевого бюджету; Кредитний та інвестиційний рейтинг території; Баланс матеріальних ресурсів території.
СОЦІАЛЬНА СФЕРА		
2. Підвищення рівня життя населення	Тривалість життя; Інтелектуальний потенціал; Доходи населення; Культурне життя; Соціальний захист; Соціальна інфраструктура.	Рівень освіти населення; Забезпеченість медичними установами; Рівень доходів населення; Забезпеченість сімей товарами тривалого вжитку; Рівень безробіття; Відвідування культурних закладів.
ДОВКІЛЛЯ		
3. Забезпечення екологічної безпеки населення. 4. Досягнення балансу між економікою, соціумом і екологією	Стан навколишнього природного середовища; Споживання природних ресурсів.	Викиди (скиди) забруднюючих речовин; Розміщення відходів у навколишньому природному середовищі; Надходження від зборів за спеціальне природокористування; Надходження від плати за забруднення навколишнього природного середовища.
ІНСТИТУТИ ТА ІНСТИТУЦІЇ		
5. Створення дієвих інститутів та інституцій, які сприятимуть сільському розвитку	Делегування повноважень місцевим органам самоврядування. Формування дієвих програм розвитку та їх моніторинг	Кількість затрачених коштів на передбачувані заходи, результат проведених заходів, кількість створених інституцій та оцінка діяльності їх роботи

Джерело: авторська розробка

На нашу думку, сільський розвиток повинен забезпечувати зазначені цілі цілком і повністю, але акцентувати увагу в першу чергу на проблемах сільського населення та сільських територій з урахуванням особливостей та

індивідуальних властивостей конкретного регіону та створених на його території об'єднаних територіальних громад (ОТГ).

Під цілями розуміється бажаний стан територіальної соціально-економічної системи в майбутньому, критерії — це ознаки, на основі яких формуються оцінки її стану, а показники — індикатори, за допомогою яких можна оцінити (кількісно або якісно) ступінь досягнення встановлених цілей.

Визначальна роль у загальному спрямуванні сільського розвитку, визначенні його цілей і завдань належить місцевим органам влади (органам місцевого самоврядування) як колективним представникам інтересів територіальної громади. Діяльність місцевих органів влади у контексті сільського розвитку повинна бути спрямована на досягнення таких цілей:

1) забезпечення конкурентоспроможності території для створення економічних гарантій збереження ринкових позицій вже існуючих підприємств і сприятливих умов діяльності та розвитку новостворених;

2) пошук інвесторів та заохочення їх до вкладання свого капіталу у відповідну територію з метою диверсифікації структури сільської економіки та створення більшої кількості робочих місць;

3) формування бачення розвитку території із залученням до цього процесу всіх зацікавлених сторін, спрямування зусиль територіальної громади на досягнення бажаних результатів розвитку території та стану сільської економіки;

4) вироблення стратегії розвитку території із визначенням основних цілей і завдань регіонального сільського розвитку із врахуванням екологічної та інституційної компоненти, пріоритетних сфер докладання зусиль та розробки проектів територіальної громади.

Основні завдання та функції місцевих органів влади при реалізації політики регіонального сільського розвитку наведено у табл. 3.3.

Отже, роль місцевих органів влади в управлінні регіональним сільським розвитком передбачає проведення системної роботи щодо створення економічно потужних громад, підвищення

конкурентоспроможності місцевої економіки, підвищення якості та рівня життя мешканців громади.

Таблиця 3.3

Завдання та функції місцевих органів влади у процесі сільського розвитку

Завдання	Функції
Підтримка місцевого бізнесу та розвиток підприємництва	<ul style="list-style-type: none"> • визначення секторальних можливостей для економічного розвитку; • сприяння формуванню та розвитку основних бізнес-кластерів; • створення інфраструктури для розвитку місцевого бізнесу (бізнес-центри та бізнес-інкубатори, фонди сприяння розвитку місцевого бізнесу); • допомога у складанні бізнес-планів, інвестиційних та інших проектів; • консультування з питань маркетингу, оподаткування та регуляторного середовища; • прогнозування ризиків, оцінювання видатків і надходжень; • збір інформації про сільський потенціал, перспективні бізнес-та інвестиційні проекти
Розвиток сільського трудового потенціалу	<ul style="list-style-type: none"> • дослідження стану і тенденцій розвитку трудових ресурсів; • підтримка ініціатив у сфері освіти, навчання та професійного розвитку; • підтримка ініціативу сфері залучення та відтворення трудових ресурсів; • стимулювання створення нових підприємств та робочих місць; • забезпечення соціального діалогу між місцевою владою, бізнесом та громадою; • забезпечення контролю за умовами та безпекою праці
Залучення коштів у місцеву економіку	<ul style="list-style-type: none"> • аналіз можливостей залучення публічних та приватних ресурсів для потреб сільського розвитку; • представлення інтересів місцевого бізнесу потенційним інвесторам; • запровадження механізмів участі у фінансуванні проектів сільського розвитку (компенсація відсотків за кредитами, у місцеву державно-приватне партнерство); • надання супровідних послуг для місцевого бізнесу та інвесторів (консультування, проведення досліджень, маркетинг); • розробка пропозицій (проектів) щодо залучення фінансових ресурсів для проектів сільського розвитку на відповідній території чи для відповідної громади

Джерело: авторська розробка

Успіх економічного, соціального і культурного розвитку громади значною мірою залежить від спроможності місцевих органів влади втілювати ефективну політику місцевого економічного розвитку, а зокрема від здатності залучати необхідні ресурси в достатньому обсязі та раціонально їх використовувати для забезпечення життєдіяльності громади, від відповідної інституційної підтримки усіх перетворень, що відбуваються всередині громади.

Регіональний сільський розвиток завжди починається з планування — формування стратегій. Стратегії сільського розвитку є найважливішим компонентом процесу планування розвитку будь-якої громади. В ідеалі стратегії регіонально-сільського розвитку повинні стати складовою частиною більш широкого стратегічного плану розвитку громади, з наголосом на зміцненні місцевої економіки. Часовий горизонт для стратегій сільського розвитку, як правило, — від п'яти до десяти — п'ятнадцяти років з визначенням відповідних коротко-, середньо- і довгострокових результатів.

Слід відзначити, що не існує обов'язкових усталених стандартів у розробці стратегій сільського розвитку. Так само немає єдиної програми або моделі для його успішного здійснення, оскільки різні громади відрізняються географічними, культурними, соціальними та економічними особливостями, організацією місцевої влади та балансів інтересів. Тому кожна громада має власні проблеми, обмеження та можливості економічного розвитку, відповідно кожна стратегія сільського розвитку унікальна, універсальними є лише механізми та методи здійснення певних видів діяльності, що є складовими процесу розвитку як такого.

Як б концепція регіонального сільського розвитку не була в основі дослідження, , всі вони різняться багатьма деталями, спільним для всіх концепцій є планування, яке лежить в основі будь-якого процесу.

Виходячи з концепції сільського розвитку, що була розглянута раніше, у якості джерел фінансування регіонального сільського розвитку можна розглядати ресурси всіх економічних агентів, які можуть бути спрямовані на

забезпечення економічних потреб території, зокрема, фінансові ресурси місцевих та центральних органів влади, приватних суб'єктів господарювання, неурядових організацій, фізичних осіб, міжнародних організацій та інших держав. Такі джерела фінансування регіонального сільського розвитку можна класифікувати за різними критеріями (див. табл. 3.4).

Таблиця 3.4

Класифікація джерел фінансування регіонального сільського розвитку

Критерії класифікації	Види джерел фінансування сільського розвитку
Територіальне походження	<ul style="list-style-type: none"> • внутрішні (передбачають залучення ресурсів, наявних у громаді); • зовнішні (передбачають залучення ресурсів ззовні).
Регулярність використання	<ul style="list-style-type: none"> • регулярні (податки, орендна плата, лізингові платежі); • нерегулярні (міжнародна технічна допомога, гранти, кредити); • разові (продаж землі, приватизація комунального майна).
Економічний зміст	<ul style="list-style-type: none"> • надання коштів; • передача майна і майнових прав; • здійснення діяльності.
Спосіб залучення	<ul style="list-style-type: none"> • бюджетні; • інвестиційні; • кредитні; • грантові.

Джерело: авторська розробка

Більшість джерел фінансування регіонального сільського розвитку має внутрішнє походження. Деякі джерела (інвестиції, благодійна допомога) можуть бути і водночас і внутрішніми, і зовнішніми. Досить довго для місцевих громад з-поміж зовнішніх джерел практично були доступні хіба що трансферти з державного бюджету. Однак тепер місцеві органи влади дедалі частіше одержують доступ до і інших зовнішніх джерел. Передусім йдеться про інвестиційну та інноваційну діяльність, впровадження державних цільових програм тощо. У багатьох містах, де накопичено чимало невирішених проблем, тільки за рахунок внутрішніх джерел фінансування їх

вирішити неможливо, тому дедалі більше міст виходить на ринки позичень, а також залучає інвестиції та інші ресурси ззовні.

Регулярність також є важливою ознакою як доступності певного джерела фінансування сільського розвитку, так і зацікавленості місцевих органів влади в його застосуванні. Регулярність напряму пов'язана зі сталістю джерел фінансування, тобто можливістю їх врахування при здійсненні довгострокового планування та використання в майбутньому. Треба зазначити, що джерела фінансування сільського розвитку переважно використовуються багаторазово, до того ж чимала їх частина – регулярно. Разові джерела швидко вичерпуються і не забезпечують сталості фінансування потреб у сфері сільського розвитку.

Серед усіх видів джерел фінансування регіонального сільського розвитку за економічним змістом на практиці найчастіше вдаються до тих, з яких можна одержати певні кошти. Набагато рідше йдеться про надання майна чи майнових прав, або ж спільну діяльність місцевих органів влади та суб'єктів господарювання, серед них і приватних (державно-приватне партнерство, інвестиційні проекти, інноваційні науково-технічні програми тощо)(рис 3.1).

Рис. 3.1. Джерела фінансування регіонального сільського розвитку залежно від способу їх залучення*

Джерело: авторська розробка

Відмінністю останнього критерію класифікації джерел фінансування регіонального сільського розвитку — спосіб залучення — є його комплексність, поєднання в собі інших критеріїв. За цим критерієм виокремлюють такі джерела фінансування сільського розвитку: У якості бюджетних джерел розглядаються кошти бюджетів міст та бюджетів вищих рівнів, що спрямовуються на фінансування потреб регіонального сільського розвитку і не тягнуть за собою боргових зобов'язань. Бюджетні джерела можуть бути сформовані за рахунок ресурсів громади, а також шляхом залучення коштів ззовні.

Прикладами бюджетних ресурсів внутрішнього походження є надходження від податків та зборів, продажу та оренди об'єктів комунальної власності. Ці джерела фінансування сільського розвитку можуть носити як відновлювальний, так і не відновлювальний характер. Наприклад, надходження від оренди землі або нерухомості, що перебувають у комунальній власності, мають відновлювальний характер, оскільки вони не призводять до зміни права власності на актив і місто може отримувати їх регулярно. Натомість кошти від продажу землі або нерухомості є не відновлювальними, а отже, несталими. Одержуючи такі надходження, міська влада зазвичай істотно поповнює міський бюджет, зате втрачає право власності на актив і можливість надалі отримувати від нього дохід.

Поширеною практикою є використання певних видів внутрішніх бюджетних надходжень для фінансування окремих ініціатив з сільського розвитку (при цьому береться до уваги той факт, що успішний розвиток може призвести до підвищення внутрішніх бюджетних доходів). Прикладом такого підходу може бути використання доходів від здачі в оренду комунального майна для фінансування програм з підтримки підприємництва.

Зовнішніми джерелами бюджетних коштів є бюджети вищих рівнів. Зокрема, до бюджетних надходжень зовнішнього характеру можуть бути віднесені цільові субвенції з державного чи обласного бюджетів, у т. ч. в

рамках виконання державних або регіональних цільових програм, інвестиційних проектів (програм), а також угоди регіонального розвитку.

Інвестиційні джерела фінансування сільського розвитку охоплюють ресурси, залучені до місцевої економіки з метою створення нових активів. Особливістю інвестицій як джерела фінансування сільського розвитку є те, що вони спрямовуються на реалізацію певного проекту безпосередньо, а не через місцевий бюджет. Інвестиційні джерела можуть перебувати як у приватній власності, так і повністю або частково знаходитись у комунальній власності. У світовій практиці вироблено багато механізмів розподілу витрат і ризиків впровадження проектів у сфері сільського розвитку між публічним і приватним сектором, зокрема державно-приватне партнерство, податкові стимули для приватного сектору, концесія, місцеві гарантії тощо.

Для фінансування регіонального сільського розвитку місцеві органи влади також можуть залучати кредитні джерела, беручи на себе відповідні боргові зобов'язання на умовах строковості, платності та поворотності. При цьому кредитні кошти можуть залучати: органи місцевого самоврядування (залучені кошти спрямовуються до бюджету відповідного населеного пункту), комунальні та інші підприємства (отримують фінансові ресурси, розпоряджаються ними, здійснюють обслуговування та погашення боргу); приватні суб'єкти господарювання (місцева влада може давати гарантії за кредитами).

Кредитні джерела фінансування регіонального сільського розвитку мають багато потенційних переваг (можливість отримати значні за обсягами фінансові ресурси, які можна повертати поступово протягом тривалого терміну, прискорення розбудови сільської інфраструктури тощо), але й супроводжуються значними ризиками (можлива неуспішна реалізація проектів, збільшення боргового навантаження на місцевий бюджет тощо).

Окремим джерелом фінансування регіонального сільського розвитку є грантові кошти. Ідеться про ресурси, надані для фінансування потреб сільського розвитку у вигляді міжнародної технічної допомоги, грантів

міжнародних донорських організацій, благодійних внесків та пожертв. Грантовими також можна вважати кошти, спрямовані на розвиток місцевої економіки в рамках проектів корпоративної соціальної відповідальності, тобто ініціатив регіонального сільського розвитку, що підтримуються інституціями приватного сектору, які здійснюють свою діяльність на відповідній території.

Зазвичай грантові кошти становлять невелику частку фінансування потреб міст у економічно розвинутих країнах. Натомість в Україні, де доступ до інших джерел фінансування є вкрай обмеженим, саме грантові джерела часто мають вирішальне значення для фінансування різноманітних проектів у сфері сільського розвитку. Грантові кошти також нерідко виконують супровідну та підтримуючу функцію щодо інших джерел фінансування, зокрема інвестицій чи кредитів міжнародних фінансових організацій.

В українській практиці фінансування регіонального сільського розвитку найбільш поширеними є бюджетні механізми, насамперед оренда та продаж об'єктів комунальної власності. Натомість інвестиційні та кредитні механізми місцева влада використовує рідко, передусім через несприятливий інвестиційний клімат як на державному, так і місцевому рівнях, законодавчі обмеження, а також низьку кредитоспроможність переважної більшості українських сіл.

Орієнтація місцевої влади на залучення зовнішніх не бюджетних джерел для фінансування сільського розвитку зумовлює потребу в створенні позитивного іміджу території. Натомість у випадку переважання зовнішніх бюджетних джерел фінансування місцева влада передовсім намагається продемонструвати центральному уряду наявність на місцевому рівні гострих соціально-економічних проблем, які не в змозі вирішити самотійно (що, у свою чергу, знижує інвестиційну привабливість такої території).

Досить часто для фінансування масштабних економічних проектів українські села залучають кошти відразу із декількох джерел. Наприклад, селищна влада може використати бюджетні ресурси та кредит для

облаштування спеціальної промислової зони, щоб згодом отримати додаткові інвестиції в економіку села, або здійснити інвестиції в туристичну сферу і забезпечити надходження до бюджету у вигляді туристичного збору, завдяки яким село зможе залучити додаткові ресурси у вигляді сільських запозичень.

Загалом, досвід використання різних джерел фінансування сільського розвитку суттєво різниться в окремих країнах. Наприклад, для стимулювання розвитку сіл у Сполучених Штатах Америки застосовуються податкові кредити та податкові стимули для приватного сектору, тоді як Великобританія використовує грантову допомогу. Багато країн Європейського Союзу використовують систему місцевих гарантій для задоволення потреб малого бізнесу в кредитних коштах, а у США з цією ж метою діють регуляторні механізми. У деяких країнах для фінансування певних інфраструктурних проектів випускаються державні чи муніципальні облігації, тоді як в інших реалізація та фінансування таких проектів є прерогативою приватних фінансових інституцій.

Також існують суттєві відмінності між країнами у тому, як місцеві фінансові ресурси акумулюються та розподіляються — скільки податків збирається або витрачається на місцевому рівні і наскільки надалі місцеві органи влади залежать від трансфертів з бюджетів вищого рівня. У країнах з вищим рівнем оподаткування серед джерел фінансування сільського розвитку переважають бюджетні кошти, а в країнах з нижчим рівнем оподаткування ширше залучаються ресурси приватного сектора.

Спільною проблемою для багатьох країн є те, що часто на реалізацію ініціатив у сфері сільського розвитку не вдається залучити достатнього обсягу фінансових ресурсів не стільки через їх недоступність, скільки через неспроможність місцевих органів влади грамотно підготувати пакет документів та представити усім зацікавленим сторонам інвестиційні й інші проекти у сфері сільського розвитку. Проблема полягає в тому, що у представників місцевих органів влади часто немає потрібних навичок

проведення презентацій та ведення переговорів, а також знань у сфері організаційного та фінансового менеджменту.

Керівництво місцевих органів влади та потенційні інвестори й інші партнери часто мають проблеми з налагодженням ефективної комунікації між собою. Представники місцевих органів влади зосереджують свою увагу передовсім на вирішенні місцевих соціальних і політичних проблем, а вже в другу чергу опікуються потенційним прибутком чи іншими економічними вигодами, тоді як приватний сектор часто ігнорує позитиви довгострокового впливу, які може принести проект з невисокою нормою прибутку. Представники місцевих органів влади часто виявляються неспроможними бути лідерами у виборі найкращих методів фінансування сільського розвитку, зосереджуючись на пошуку нових джерел фінансових ресурсів, а не використанні вже наявних джерел, оскільки оцінюють їх як надто складні, ризикові або недостатньо випробувані. Розвиток навичок залучення фінансових ресурсів з усіх доступних джерел є ключовим фактором успіху в реалізації будь-яких ініціатив у сфері сільського розвитку.

Вважаємо, що до процесу розподілу та використання акумульованих в місцевий бюджет коштів необхідно залучати громадськість на основі партисипативного підходу, використовуючи досвід країн, в яких такий підхід має позитивний результат. Існують різні варіанти застосування партисипативного бюджетування, обирати найбільш доцільний для конкретної громади – вибір самої громади.

Партисипативне бюджетування – це можливість участі мешканців міста, села, територіальної громади в процесі управління коштами. Такий підхід поки що для України є новим, але перспективним. Вважаємо що для місцевих територіальних громад даний підхід є найбільш доцільний у застосуванні, коли мова йде про запровадження і реалізації соціальних проектів. бо учасники можуть побачити та відчувати результати такої співпраці.

В Україні люди потребують більшої участі в процесі прийняття рішень.

3.2. Механізми реалізації регіонального сільського розвитку

Ефективне управління регіональним сільським розвитком потребує розробки дієвого механізму, який має окреслювати принципи, методи, інструменти, моделі, що дадуть можливість реалізувати стратегічні напрями розвитку та досягти стійкості. Таким чином, організаційно-економічний механізм реалізації регіонального сільського розвитку - це сукупність принципів, методів, інструментів, моделей управління, що забезпечує досягнення стратегічних цілей.

Запропонований організаційно-економічний механізм управління регіональним сільським розвитком включає в свою структуру наступні елементи:

- принципи, суб'єкти, об'єкти, механізми, методи і модель управління сільським розвитком регіону;
- етапи процесу управління сільським розвитком;
- стратегічні напрями регіонального сільського розвитку (еколого-, економічно- і соціально-орієнтоване) і послідовність їх реалізації;
- підхід до управління регіональним сільським розвитком;
- напрями функціонування системи інформаційно-методичної підтримки управління регіональним сільським розвитком та ін.

На нашу думку, в основі побудови організаційно-економічного механізму управління регіональним сільським розвитком повинні бути:

забезпечення стійкого становища і розвитку територіальних громад регіону;

- облік стійких тенденцій розвитку, що сформовані на регіональному та державному рівні;
- забезпечення гарантій соціальної захищеності населення в регіоні;
- організація ефективних переробних виробництв екологічного та соціального спрямування на дійсній виробничій базі;

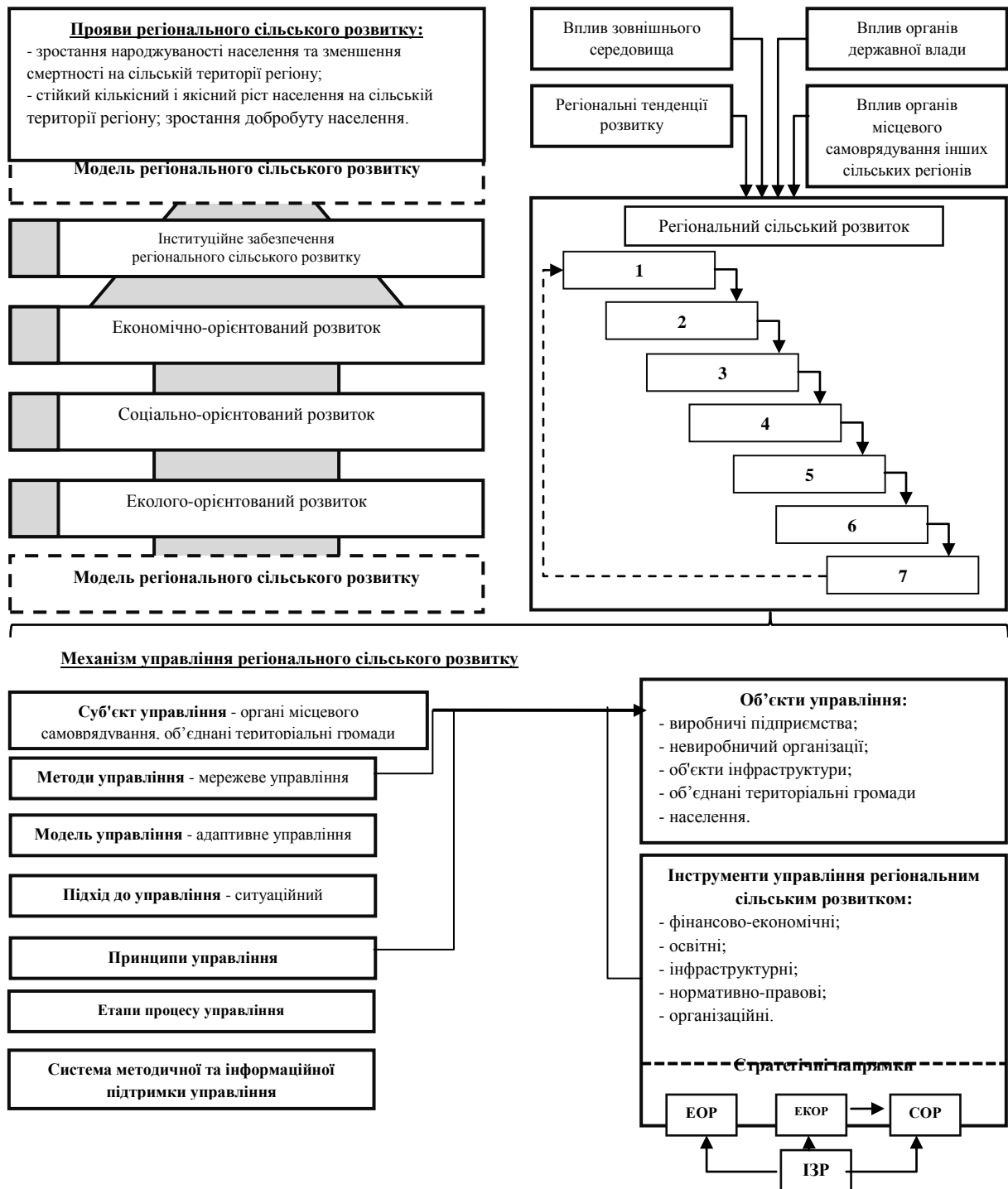
- реалізація типу сталого розвитку в регіоні та окремих ОТГ, для якого на території склалися реальні передумови;
- орієнтація на перехід до більш високого типу сталого сільського розвитку;
- пошук резервів для внутрішніх і зовнішніх інвестицій, робота з інвесторами;
- функціональна, товарна і територіальна диверсифікація економіки окремих ОТГ та регіону в цілому;
- раціоналізація організаційної структури виробництва і управління;
- узгодженість спільних дій суб'єктів, які забезпечують регіональний сільський розвиток;
- взаємна матеріальна, моральна зацікавленість і відповідальність учасників забезпечення регіонального сільського розвитку.

Метою регіонального сільського розвитку є забезпечення кількісного і якісного зростання населення в територіальних громадах. При цьому, регіональний сільський розвиток буде проявлятися в підвищенні рівня народжуваності населення на окремій території; в зменшенні його смертності; в стійкому кількісному й якісному зростанні населення.

Стратегічними орієнтирами регіонального сільського розвитку мають бути:

- еколого-орієнтований сільський розвиток;
- економічно-орієнтований сільський розвиток;
- соціально-орієнтований сільський розвиток;
- інституційне забезпечення регіонального сільського розвитку.

Дані орієнтири будуть формувати етапність регіонального сільського розвитку, їх послідовність буде визначати загальний вектор даного процесу. Пропонований організаційно-економічний механізм управління регіонального сільського розвитку, повинен враховувати соціально-економічні особливості розвитку територій регіону, тому складається з ряду етапів (рис. 3.2).

1 - формулювання проблем регіонального сільського розвитку за такими напрямками, як екологічний, економічний, соціальний;

2 - актуалізація та уточнення ресурсів, необхідних для динамічного розвитку ОТГ;

3 - оцінка можливості взаємодії з органами місцевого самоврядування, регіональними органами державної влади та органами управління підприємств і організацій з проблем забезпечення регіонального сільського розвитку;

4 - формування потенціалу регіонального сільського розвитку;

5 - створення нових комбінацій продуктивних сил і виробничих відносин для підвищення стійкості регіонального сільського розвитку;

6 - реалізація інноваційних рішень регіонального сільського розвитку;

7 - моніторинг розвитку ОТГ на території окремого регіону та держави вцілому.

ЕОР - еколого-орієнтований розвиток; ЕКОР - економічно-орієнтований розвиток; СОР - соціально-орієнтований розвиток, ІЗР – інституційне забезпечення сільського розвитку.

Рис. 3.2. Організаційно-економічний механізм регіонального сільського розвитку

Джерело: складено автором

Наведемо послідовність етапів регіонального сільського розвитку:

1) формулювання проблем регіонального сільського розвитку в контексті розвитку: екологічного, економічного і соціального. Реалізація даного етапу дозволить дослідити негативний вплив чинників, що протидіють підвищенню стійкості регіонального сільського розвитку;

2) актуалізація та уточнення ресурсів, які необхідні для регіонального сільського розвитку, дозволять визначити можливість переходу економіки сільських територій регіону до сталого розвитку, ґрунтуючись на ресурсній базі території (ресурси: трудові, інвестиційні, інноваційні, природні та інші), і необхідність в залученні зовнішніх ресурсів;

3) оцінка наявної та можливої взаємодії органів державної влади, місцевого самоврядування та управління підприємств і організацій з проблем забезпечення регіонального сільського розвитку. Забезпечення раціонального управління комплексом заходів, що активізують регіональний сільський розвиток на окремій території можливе за умов формування ефективної системи взаємодії органів місцевого самоврядування, ОТГ з органами місцевого самоврядування інших муніципальних утворень (найчастіше межують), регіональними органами державної влади та іншими суб'єктами управління;

4) формування потенціалу регіонального сільського розвитку. Проводиться виявлення та мобілізація наявних ресурсів, технологій, суб'єктів і зв'язків між ОТГ, необхідних для їх стійкого розвитку. Економіка сільських територій регіону та окремих ОТГ перш за все повинна орієнтуватися на власні трудові і природні ресурси, залучені - інвестиційні та інноваційні, а також створену систему зв'язків і відносин. Органи місцевого самоврядування повинні в першу чергу забезпечити трансформацію організаційно-інституційних зв'язків. У економічному плані необхідно сконцентрувати увагу на розвиток високотехнологічних обробних та переробних виробництв, а також на розвиток невиробничих, проте прибуткових видів діяльності (послуги, туризм і т.д.);

5) створення нових комбінацій продуктивних сил і виробничих взаємовідносин з метою підвищення стійкості регіонального сільського розвитку та окремих ОТГ є логічним продовженням попереднього етапу. Підвищення стійкості розвитку ОТГ передбачає всебічну активізацію інноваційних та інвестиційних процесів. Формування нових підприємств та модернізація існуючих на основі переробних виробництв є базисом перспективного стійкого розвитку територій;

6) реалізація інноваційних рішень регіонального сільського розвитку. Обґрунтування та впровадження рішень щодо підвищення стійкості регіонального сільського розвитку, які можуть бути забезпечені за умов системного підходу, всебічності та послідовності в реалізації даного процесу, що передбачає даний етап;

7) моніторинг регіонального сільського розвитку. Реалізація даного етапу передбачає створення системи інформаційно-методичної підтримки управління регіональним сільським розвитком.

Зупинимось на ньому докладніше. Вивчення досвіду роботи інформаційно-консультаційних систем в територіальних утвореннях (ОТГ) дозволяє зробити висновок про те, що в даний час головна увага приділяється вирішенню наступних завдань:

- інформаційне забезпечення товаровиробників сільських територій регіону та окремих ОТГ про ринки та інноваційні продукти, науково-технічні розробки та досягнення;
- допомога в поширенні успішного виробничого досвіду, інформації в області маркетингу, бізнес-плануванні;
- розширення інвестиційної привабливості окремих сільських територій;
- реалізація програми навчання кадрів з використанням дистанційної освіти та обміну досвідом керівників передових підприємств, фахівців різних галузей, підготовку старост ОТГ.

У Миколаївській області нами виділено ряд проблем, які визначили необхідність пропозиції авторської системи методичної та інформаційної підтримки регіонального сільського розвитку:

- відсутність достатньої кількості фахівців, що мають навички роботи з програмним забезпеченням;
- недостатній рівень інтелектуалізації в процесі прийняття рішень з питань регіонального сільського розвитку та розвитку ОТГ;
- відсутність системи експертної підтримки прийняття рішень з питань регіонального сільського розвитку;
- обмежений перелік завдань регіонального сільського розвитку, вирішення яких здійснюється органами місцевого самоврядування та ін.

Нами запропонована система методичної та інформаційної підтримки управління регіональним сільським розвитком, яка сприятиме вирішенню наступних завдань:

- визначити пріоритети методичного та інформаційного забезпечення регіонального сільського розвитку;
- сформулювати систему завдань регіонального сільського розвитку в процесі реалізації методичної та інформаційної підтримки;
- обґрунтувати зміст системи забезпечення регіонального сільського розвитку.

Її побудова повинна будуватися на наступних принципах:

- вирішення пріоритетних завдань регіонального сільського розвитку з використанням сучасних інформаційних технологій;
- зосередження уваги та наявних ресурсів на вирішенні найважливіших завдань регіонального сільського розвитку;
- реалізація комплексного підходу до регіонального сільського розвитку, забезпечення послідовності та узгодженості в реалізації проектів і програм наукового, економічного, екологічного та соціального розвитку;
- гармонізація нормативно-правової та методичної бази, яка регламентує процеси регіонального сільського розвитку та ін.

Блокова структура системи методичної та інформаційної підтримки управління регіонального сільського розвитку передбачає наявність ряду підсистем, спрямованих на рішення досить спеціалізованого переліку завдань - це організаційна та функціональна підсистеми. Організаційна підсистема представлена наступними організаційними складовими: управлінську інформаційну регіональну систему і регіональну систему управління базами даних і знань. Функціональна підсистема повинна стати ключовим елементом управління регіональним сільським розвитком на основі оцінки економічного, екологічного і соціального розвитку регіону та окремих ОТГ, який був би здатен систематизувати та надавати інформацію і знання, які потребують керівники та провідні спеціалісти та службовці в реальному часі. Елементами функціональної підсистеми, на нашу думку, повинні бути експертні системи, які доцільно формувати з метою забезпечення вирішення завдань управління регіонального сільського розвитку:

- консультування та навчання службовців місцевого самоврядування;
- поширення та використання позитивного досвіду управління регіональним сільським розвитком;
- автоматизація роботи експертів щодо прийняття рішення;
- оптимізація рішення проблем регіонального сільського розвитку, висунення і перевірка гіпотез. Для окремої ОТГ можна запропонувати використання однієї з трьох стратегій (або їх поєднання) розробки експертних систем (табл. 3.5):
 - широкий набір завдань регіонального сільського розвитку, орієнтованих на вузьку проблемну область;
 - концентрований набір завдань регіонального сільського розвитку, що визначає основні напрямки переходу до даного процесу;
 - комплексний набір завдань, що визначає весь набір рішень з питань регіонального сільського розвитку.

Таблиця 3.5

Стратегії розробки експертних систем методичної та інформаційної підтримки управління регіонального сільського розвитку

Стратегії	Призначення	Вимоги до розробників	Вартість	Ризики
Широке коло завдань	Автоматизація процесу регіонального сільського розвитку	Експерти-користувачі	Низька вартість	Диверсифікований
Концентрований набір завдань	Стандартизація, підвищення якості рішень щодо регіонального сільського розвитку	Команди фахівців-професіоналів	Висока	Концентрований
Комплексний набір завдань	Реорганізація процесу управління регіональним сільським розвитком	Міждисциплінарні команди	Висока	Концентрований

Джерело: авторська розробка

При цьому, здійснення моніторингу регіонального сільського розвитку буде припускати перехід на інший рівень: виявлення проблем сільського розвитку та реалізація першого етапу в поточному типі регіонального сільського розвитку; перехід до більш високого чи повернення до низького типу регіонального сільського розвитку.

В якості основного методу управління пропонуємо використовувати сітьове управління. За даного типу управління необхідно чітко і формально регламентувати склад та послідовність виконання певного комплексу заходів, спрямованих на досягнення сталості регіонального сільського розвитку. Для цього потрібно використовувати інструментарій управління, який передбачає різні підходи чіткої побудови і регламентації процесу управління. Для формалізації процесу управління можна використовувати такі методи, як штучні нечітка логіка, нейронні мережі, еволюційні обчислення, машинне навчання і генетичні алгоритми, які передбачають вирішення проблем регіонального сільського розвитку.

Вважаємо, що механізм управління регіональним сільським розвитком повинен реалізовуватись із застосуванням адаптивної моделі управління, сутність якої полягає у створенні системи управління, яка дасть можливість оперативного корегувати набір параметрів та їхні характеристики в залежності від зміни зовнішніх та внутрішніх факторів, що чинять вплив на сільську територію даного регіону, а також сприятиме відбудові економіки регіону та окремих ОТГ за рахунок їх саморозвитку.

Пріоритетним підходом до управління може стати ситуаційний підхід, за якого реалізація методів та інструментів управління буде визначатися конкретною ситуацією, що при реалізації програм регіонального сільського розвитку. Найбільш ефективним методом буде вважатись метод, який відповідатиме ситуації, яка склалася. Завдання даного підходу - знайти і зуміти реалізувати цей метод.

Здійснюючи управлінський вплив відповідно до реалізації стратегічних напрямів регіонального сільського розвитку необхідно прийняти широкий спектр інструментів, таких як: фінансово-економічні, освітні, інфраструктурні, організаційні, нормативно-правові.

Сукупність реалізованих інструментів управління сталим розвитком передбачає послідовну розробку стратегій і програм екологічного, виробничого і соціального розвитку території, які будуть деталізувати різні аспекти сталого розвитку ОТГ.

Реалізація організаційно-економічного механізму регіонального сільського розвитку повинна супроводжуватись виявленням набору чинників, що впливають на розвиток сільських територій регіону та сільських ОТГ, таких як: вплив органів державної влади та місцевого самоврядування, регіональні тенденції розвитку, що склалися історично та під впливом реформаційних заходів, а також вплив зовнішнього середовища. Факторами зовнішнього впливу є:

- глобалізаційні процеси в економіці;
- сформована структура конкуренції на українському і світовому ринку;

- залежність національної економіки від світових компаній;
- ступінь відкритості економіки країни;
- міжнародний поділ праці і наявність міграційних процесів;
- стратегії функціонування зовнішніх інвесторів і ін.

Дослідження організаційно-економічного механізму регіонального сільського розвитку дозволило сформулювати алгоритм оцінки і забезпечення ефективного регіонального сільського розвитку (рис. 3.3).

Він складається з двох функціонально залежних і взаємовизначальних частин (одинадцять етапів). I частина - оцінка ефективності регіонального сільського розвитку регіону, II частина - забезпечення ефективного регіонального сільського розвитку. Розглянемо дані етапи детальніше.

I частина складається з шести етапів.

1-й етап - аналіз системних обмежень при виборі підходу в оцінці економіки сільських територій регіону. На цьому етапі визначається доцільність застосування методів оцінки, формуються вимоги до початкових умов: час (день, місяць, рік), місце (геополітичне становище) з урахуванням стратегії сільського розвитку регіону.

2-й етап - аналіз елементів підсистем, що забезпечують регіональний сільський розвиток, з урахуванням рівня достатності (показники, які не досягли даного рівня, як правило, не роблять істотного впливу на якість оцінки). На даному етапі здійснюється ранжування показників за ступенем впливу на ефективність регіонального сільського розвитку.

3-й етап - вибір системоутворюючих показників і параметрів. Формується тривимірна площина достатніх показників.

4-й етап - виконується процес розрахунку показників на основі запропонованої методики оцінки ефективності регіонального сільського розвитку з урахуванням можливої оптимізації обчислень.

5-й етап - визначаються ефективність сільського розвитку регіону і циклічна систематизація показників з метою їх функціонального ранжирування

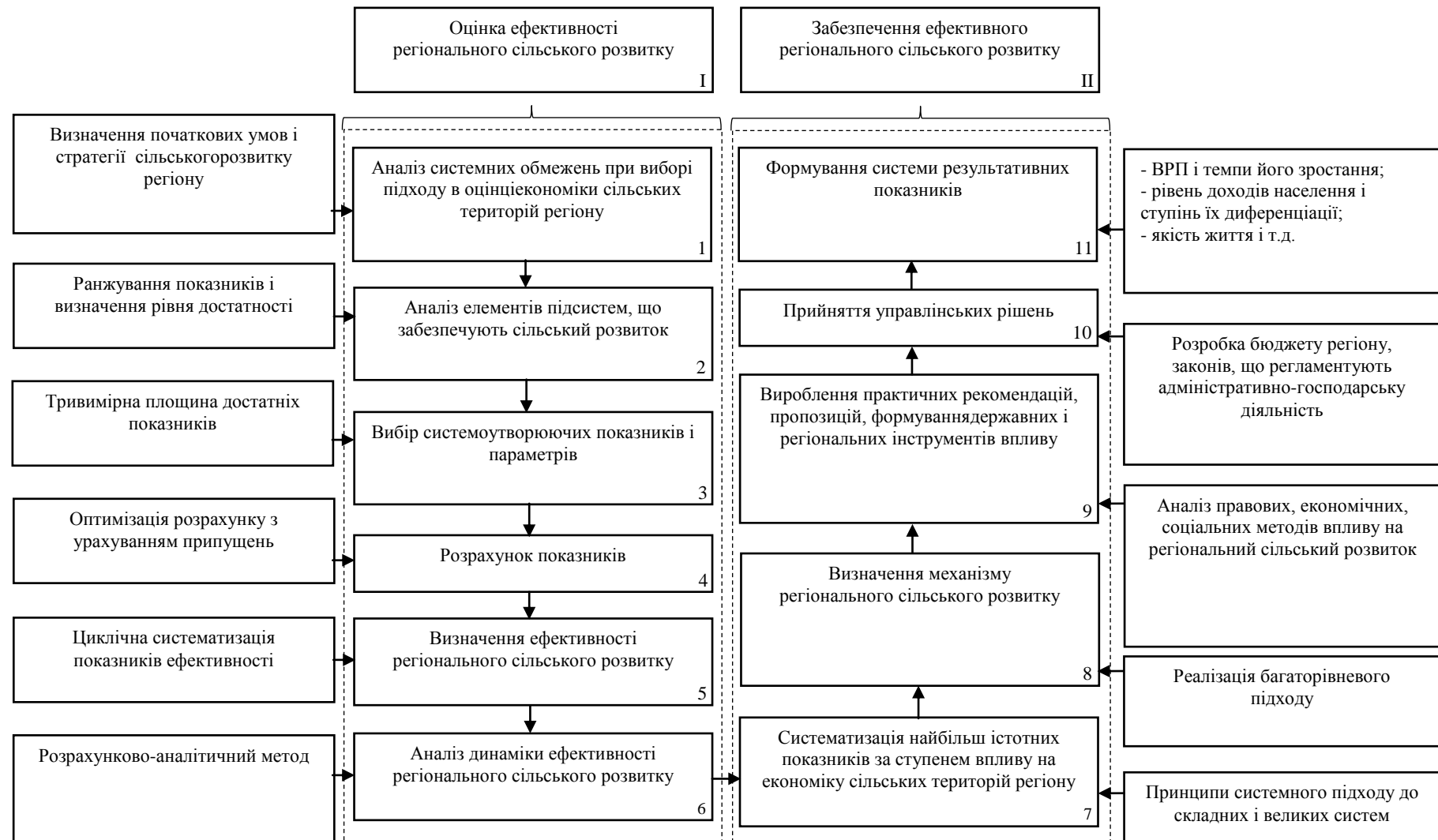

Рис. 3.3. Алгоритм оцінки і забезпечення ефективного регіонального сільського розвитку

Джерело: побудовано автором

6-й етап - з використанням розрахунково-аналітичного методу проводиться аналіз динаміки ефективності регіонального сільського розвитку для виявлення.

II частина складається з п'яти етапів.

7-й етап - проводиться систематизація найбільш істотних показників за ступенем впливу на економіку сільських територій регіону з урахуванням принципів системного підходу до складних і великих систем.

8-й етап - визначаються механізми і функціональні рівні (багаторівневий підхід) регіонального сільського розвитку.

9-й етап - здійснюється аналіз можливості правового, економічного, соціального методів впливу на регіональний сільський розвиток з метою вироблення практичних рекомендацій, пропозицій, формування державних і регіональних інструментів впливу для підвищення ефективності регіонального сільського розвитку.

10-й етап - приймаються управлінські рішення щодо підвищення ефективності регіонального сільського розвитку шляхом розробки параметрів бюджету суб'єкта, законів, що регламентують адміністративно-господарську діяльність.

11-й етап - формується система результативних показників ефективності регіонального сільського розвитку. Перелік показників, як правило, визначений сутністю регіональних процесів і включає в себе ВРП і темпи зростання показника, рівень доходів населення і ступінь їх диференціації, якість життя (її тривалість, рівень фізіологічного і психічного здоров'я людей і т. д.), Якість освіти, рівень споживання матеріальних благ і послуг, якість охорони здоров'я, стан навколишнього середовища.

Використовуючи розроблений алгоритм оцінки і забезпечення ефективного регіонального сільського розвитку, можна систематично проводити регіональний моніторинг соціально-економічних та екологічних процесів. При цьому регіональний моніторинг виступає як

специфічний інструмент в механізмі адміністративно-територіального управління, що забезпечує можливість стійкого сільського розвитку регіону й управління в критичних ситуаціях та є основою для виявлення причин відхилень від нормального перебігу подій.

Отже, в структурі моніторингу повинні бути виділені два основних напрямки: систематичне відстеження поточних процесів в економічній, соціальній і суспільно-політичній підсистемі суспільства, а також відстеження розвитку критичних ситуацій, які можуть привести негативних змін.

Таким чином, представлений організаційно-економічний механізм управління і комплекс рекомендацій стануть базисом для управління регіональним сільським розвитком на основі екологічності, інноваційності, конкурентоспроможності та соціальної відповідальності.

3.3. Формування блок-схеми моделі продукування позитивних ефектів регіонального сільського розвитку

Політика регіонального сільського розвитку, на наш погляд, повинна являти собою сукупність заходів органів державної влади, спрямованих на формування здатної до саморозвитку соціо-еколоого-економічної територіальної системи, що сприяють як реалізації сильних сторін і можливостей, так і усунення загроз функціонуванню сільських територій в короткостроковій і довгостроковій перспективі (рис. 3.4).

У зв'язку з цим проблема ув'язки цілей і завдань різного рівня з різнорідними характеристиками, параметрами, методиками діагностування та прогнозування, що виникають залежно від складності об'єкта впливу, досить успішно може бути вирішена відповідно до алгоритму програмно-цільового планування. Схема планування побудована за ітераційним принципом і містить ряд етапів, що спираються на чотири моделі, які дозволяють послідовно забезпечити дотримання умов досягнення пріоритетних цілей

функціонування системи за допомогою визначення та уточнення їх формулювань. Це досягається при реалізації концептуальної моделі.

Рис. 3.4. Основні складові політики регіонального сільського розвитку

Джерело: складено автором

Далі стратегічна модель передбачає планування показників за напрямками, які визначаються під час опису динаміки складових елементів стратегії. Динаміка властивостей сільської території визначається силами

саморозвитку і впливами з боку керуючої системи на певні властивості системи. Вплив обмежений ресурсами і часом. Програмна модель дозволяє вирішити проблему виходу на траєкторію сталого розвитку за допомогою оптимального управління ресурсами цільових програм за критерієм мінімізації сумарного відхилення цих програм від планових.

Сутність завдання управління стійкістю автори даного підходу вбачають у визначенні видів, числа і послідовності включених у програму проектів, що забезпечують вихід СТ на траєкторію збалансованого економічного зростання.

Вибір пріоритетних напрямів і заходів політики сталого сільського розвитку, заснований на результатах SWOT-аналізу стану всіх складових системи, являє собою досить складну задачу. Основу прийняття рішення про виділення коштів територіям є параметри їх соціально-економічної ефективності, в тому числі в масштабах області і країни в цілому. Пріоритет мають напрямки, які забезпечують максимальне охоплення населення, зниження поточних витрат в місцевих бюджетах сільських територій і розширення дохідної бази.

Спостереження показують потребу в дотриманні наступних основних принципів при наданні підтримки територіям з вкрай низьким рівнем розвитку: обґрунтованість вибору об'єкта допомоги, селективність (вибірковість) державної підтримки територій, адресність і локалізація допомоги, легітимність і контрольованість. Селективність державної підтримки територій пов'язана з безліччю сільських районів, які потребують підтримки, а також з недостатністю регіонального (місцевого) бюджету.

Для визначення пріоритетних напрямів регіональної політики сталого сільського розвитку був проведений SWOT-аналіз сучасного стану сільських територій Миколаївської області, який показав, що сьогодні досягнуто

певних успіхів і є певні передумови для економічного зростання на сільських територіях (рис. 3.5). У той же час за окремими соціально-економічними показниками спостерігаються негативні тенденції, для вирішення яких необхідне прискорене економічне зростання в традиційних галузях господарського комплексу сільських територій області, ефективне використання наявного виробничого і сировинного потенціалу та підвищення конкурентних переваг економіки, її структурна перебудова, з урахуванням відродження і збереження національних традицій.

Миколаївська область має вигідне економіко-географічне положення, через територію проходять три міжнародні транспортні коридори. В результаті чого набула розвитку відповідна транспортна інфраструктура і морегосподарський комплекс (наявність трьох морських портів і одного річкового порту, розгалуженої мережі автомобільних доріг, залізничного сполучення, міжнародного аеропорту).

На півдні області сформований потужний експортоорієнтований промисловий потенціал – наявність морських портів.

Крім того, для Миколаївської області характерні приємні умови для розвитку агропромислового комплексу, наявність атомної електростанції та значної кількості об'єктів альтернативної енергетики; високий науковий потенціал (три національних університета, велика кількість науково-дослідних і проектних організацій); унікальні природні ресурси: родючі чорноземи, родовища гранітів, сировина для цементної промисловості, інші нерудні корисні копалини; розвинена туристично-рекреаційна галузь - в області зосереджена велика кількість зон відпочинку на чорноморському узбережжі, великий потенціал для розвитку активного туризму в Гранітно-степовому Побужжі.

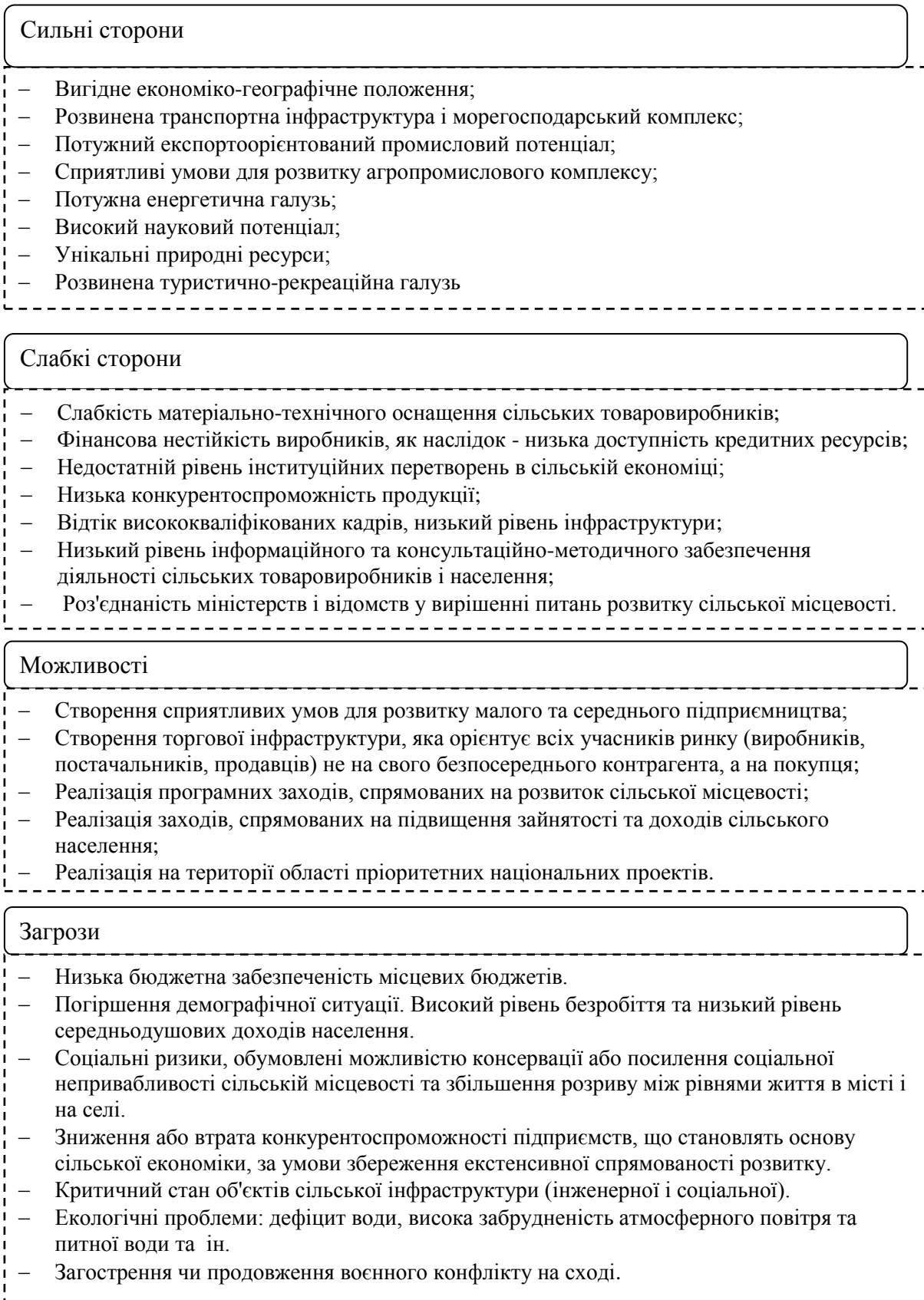

Рис.3.5 Сильні і слабкі сторони сільських територій Миколаївської області,
можливості розвитку і потенційні загрози

Джерело: побудовано автором

Необхідними умовами економічного зростання сільських територій області і стабілізації ситуації в соціальній сфері є вирішення низки завдань в пріоритетних напрямках (рис. 3.6).

Рис.3.6. Дерево цілей і завдань регіональної політики сільського розвитку

Джерело: побудовано автором

Основу сільської економіки становить сільське господарство, що є відкритою системою. Як будь-яка економічна система - це «складна динамічна система, в теорії управління вона змінюється в часі і просторі, в

ній відбуваються постійні переходи з одного стану в інший. Така система, щоб уникнути небажаного напрямку розвитку, з огляду на обмеженість ресурсів для кожного даного періоду, повинна бути керована, що забезпечить їй відносну стійкість.

У той же час, необхідно, щоб аграрна політика держави визначалася високим ступенем відповідальності суспільства по відношенню до землі, а не тільки можливістю її експлуатації: слід в найближчій перспективі забезпечити виконання землевласниками і землекористувачами комплексних заходів щодо екологізації землекористування, спрямованих на збереження і відновлення пасовищ і чорноземів, інших природних ресурсів (рис. 3.7).

Пріоритетні напрями аграрної політики Миколаївської області

- розвиток ринку землі;
- оптимізація змісту та механізмів реалізації кредитної політики по відношенню до сільськогосподарського сектору;
- розвиток національних інноваційних систем землекористування татваринництва;
- • освоєння сучасних методів просування продукції на рівні місцевому рівні сільських територій і області в цілому;
- розвиток підприємств харчової та переробної промисловості зарахунок зовнішніх і внутрішніх інвестицій (реконструкція, технічне переозброєння, модернізація) з метою освоєння і випуску конкурентоспроможної продукції;
- • Розробка та впровадження механізмів залучення в легальний ринковий оборот підсобних домашніх господарств (плавне зниження частки ОПГ, починаючи з середньострокової перспективи);
- • оптимізація системи ціноутворення на сільгосппродукцію і системи податкування сільського господарства;
- • соціальний розвиток села, впровадження соціальних стандартів, розширення джерел інвестицій в житлове будівництво за рахунок кредитів,
- розвиток системи іпотечного і споживчого кредитування на селі.

Рис.3.7. Пріоритетні напрями аграрної політики Миколаївської області

Джерело: побудовано автором <https://uteka.ua/ua/publication/Vmesto-specrezhima-po-NDS-%E2%80%93-byudzhethnaya-dotaciya>

Важливу роль в цьому відводиться фермерським господарствам та господарствам населення, на частку яких припадає понад 57 відсотків валової продукції сільського господарства Миколаївської області (13,2 та 44,1%

відповідно до загального обсягу сільськогосподарського виробництва Миколаївської області в 2015 році).

Менш спеціалізоване, в порівнянні з великими підприємствами, аграрне виробництво, широкий сектор вирощування сільськогосподарських культур і тварин вносять помітний внесок у збереження біорізноманіття, забезпечення їх стійкості, поліпшення екологічної ситуації в сільській місцевості.

Крім того, воно сприяє збереженню сільського розселення та сільського способу життя, народних традицій, культурного розмаїття республіки. Значна їх роль в трудовому вихованні молоді, збереження і передачі виробничого і соціального досвіду від старших поколінь молодшим.

Незважаючи на позитивну динаміку розвитку виробництва сільськогосподарської продукції в малих формах господарювання і вони відчують істотні труднощі, як у збереженні досягнутого рівня, так і в розширенні свого виробництва.

Незважаючи на те, що основною галуззю економіки сільських територій області є сільське господарство, з метою розширення можливостей працевлаштування і підвищення доходів сільського населення необхідно стимулювання розвитку несільськогосподарських видів економічної діяльності. Перш за все, це розвиток промислового виробництва і сфери послуг.

Регіональна політика повинна бути підпорядкована інтересам соціального розвитку сільських територій (табл. 3.6).

Важливим напрямком має стати розвиток транспортно-логістичного комплексу, головними факторами, які обґрунтовують його розвиток, є: великі відстані від районних центрів до адміністративного центру Миколаївської області, міста Миколаєва; перспективи розвитку основних кластерів економіки - промисловості, сільського господарства, туризму, що

вимагають забезпечення швидкого зв'язку віддалених районів з центром; сприятливі для розвитку природні і кліматичні умови.

Таблиця 3.6

Основні напрямки розвитку сільської економіки в рамках державної політики сталого сільського розвитку

Напрямок	Заходи
1	2
Розвиток галузей сільського господарства	<ul style="list-style-type: none"> - розвиток зернового виробництва; - вдосконалення видової і сортової структури кормових культур; - збільшення виробництва повноцінних кормів; - вдосконалення племінної роботи; - оновлення основних фондів і розширення лізингових операцій
Стимулювання створення і розвитку ефективних форм господарювання	<ul style="list-style-type: none"> - створення рівних умов для входу на ринок різними формами господарюючих суб'єктів; - розвиток ринкової інфраструктури, інформаційно-консультаційного забезпечення, функціонування системи підготовки та перепідготовки кадрів
Розвиток несільськогосподарських видів економічної діяльності	<ul style="list-style-type: none"> - сприяння розвитку місцевої промисловості, переробки, туризму і сфери послуг, відтворення традиційних виробництв, ремесел і промислів, відкриття, модернізації та реконструкції підприємств роздрібною торгівлі
Проведення ефективної земельної політики	<ul style="list-style-type: none"> - розробка і прийняття правил землекористування і забудови сільських місцевих територій; - прийняття положення про місцевий земельний контроль і громадський земельний контроль; - створення ефективної системи платного землекористування
Створення сприятливих умов для залучення інвестицій і розвитку інновацій	<ul style="list-style-type: none"> - введення податкових пільг для підприємств, що здійснюють інноваційну діяльність; - надання преференцій і зниження адміністративних бар'єрів при оформленні земельних ділянок, інфраструктурних об'єктів для інвестиційно-інноваційних проектів; - проведення активної інформаційної політики, спрямованої на підвищення престижу науково-технічної та інноваційної діяльності
Фінансове забезпечення місцевих бюджетів для здійснення політики в області розвитку сільських територій	<ul style="list-style-type: none"> - проведення заходів з виявлення власників земельних ділянок та іншого нерухомого майна та залучення їх до оподаткування; - сприяння в оформленні прав власності на земельні ділянки та майно фізичними особами; - оцінка ефективності податкових пільг з місцевих податків з урахуванням показників бюджетної та соціальної ефективності; - підвищення збирання державних, регіональних і місцевих

	податків; - вдосконалення міжбюджетних відносин
--	--

Джерело: авторська розробка

В якості альтернативного сільськогосподарського бізнесу в сільській місцевості є значні резерви для розвитку сільського туризму, торгівлі, народних промислів і ремесла, побутового і соціально-культурного обслуговування сільського населення (рис. 3.8).

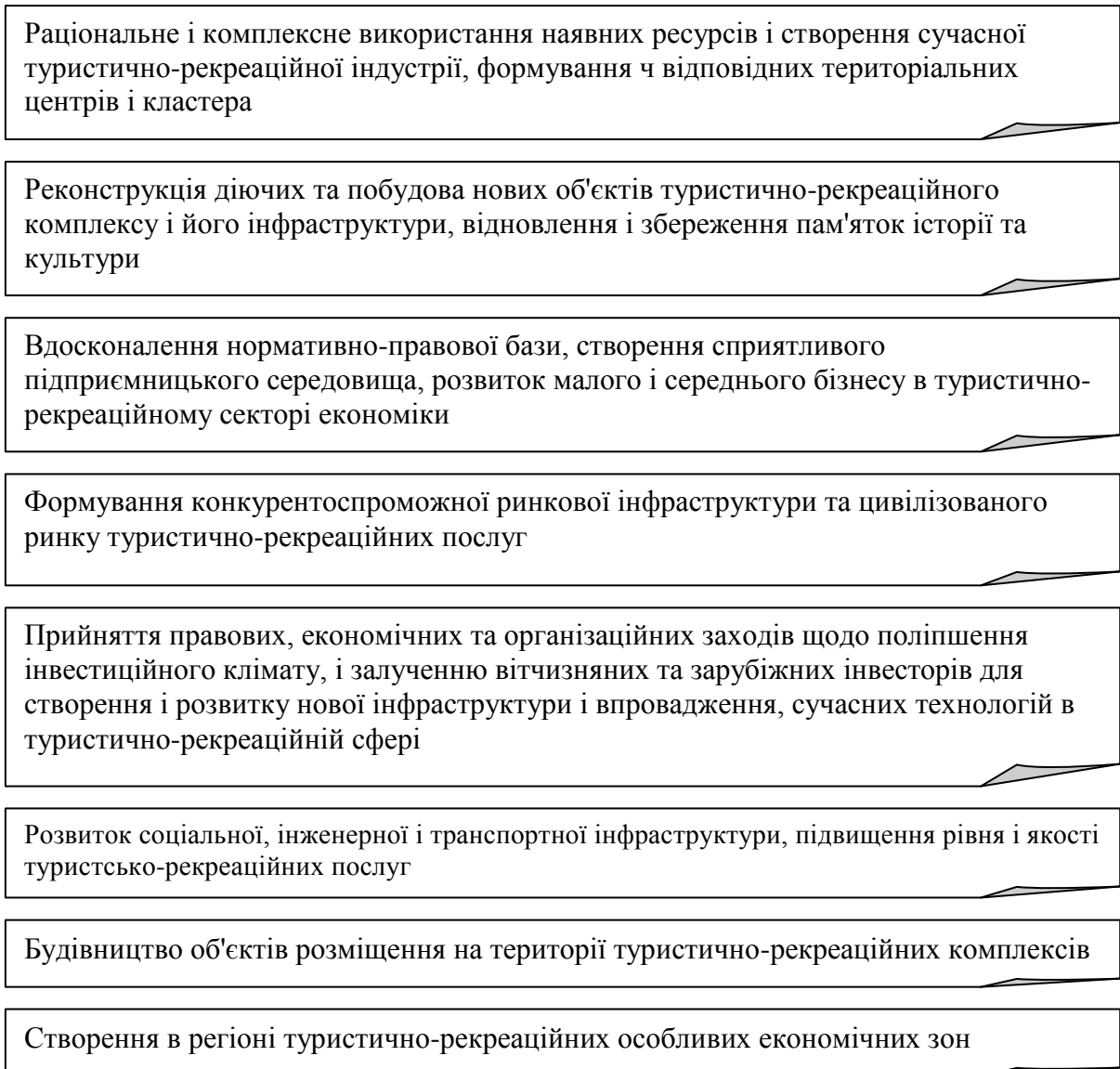

Рис.3.8 Основні заходи довгострокової туристичної стратегії

Джерело: побудовано автором

Основу і базу для визначення сфер діяльності становлять природні ресурси сільської території. Крім традиційних видів діяльності слід шукати

варіанти об'єднання природних можливостей з наявністю пам'яток історії. Природний потенціал сільської території виражається і в можливості організації відпочинку населення в сільській місцевості. Організація відвідування місць і об'єктів, пов'язаних з культурою і звичаями народів, проведення культурно-мистецьких заходів можуть забезпечити сільським жителям зайнятість і отримання додаткового доходу.

Основний ефект від розвитку альтернативної сільському господарству діяльності - забезпечення зайнятості сільського населення та суттєве нарощування товарного виробництва. У перспективі це визначить економічне зростання, розвиток інфраструктури і культури в сільській місцевості, піднесення добробуту громадян, що проживають в сільській місцевості.

Аналіз діючих програм в галузі сталого сільського розвитку, проведений в другому розділі даної роботи свідчить як про необхідність коригування існуючих програм, так і про необхідність прийняття нових. Так, зокрема, на регіональному рівні необхідно провести наступне коригування (табл. 3.7) програмного супроводу політики сталого сільського розвитку.

Таблиця 3.7

Пропозиції щодо вдосконалення політики регіонального сільського розвитку

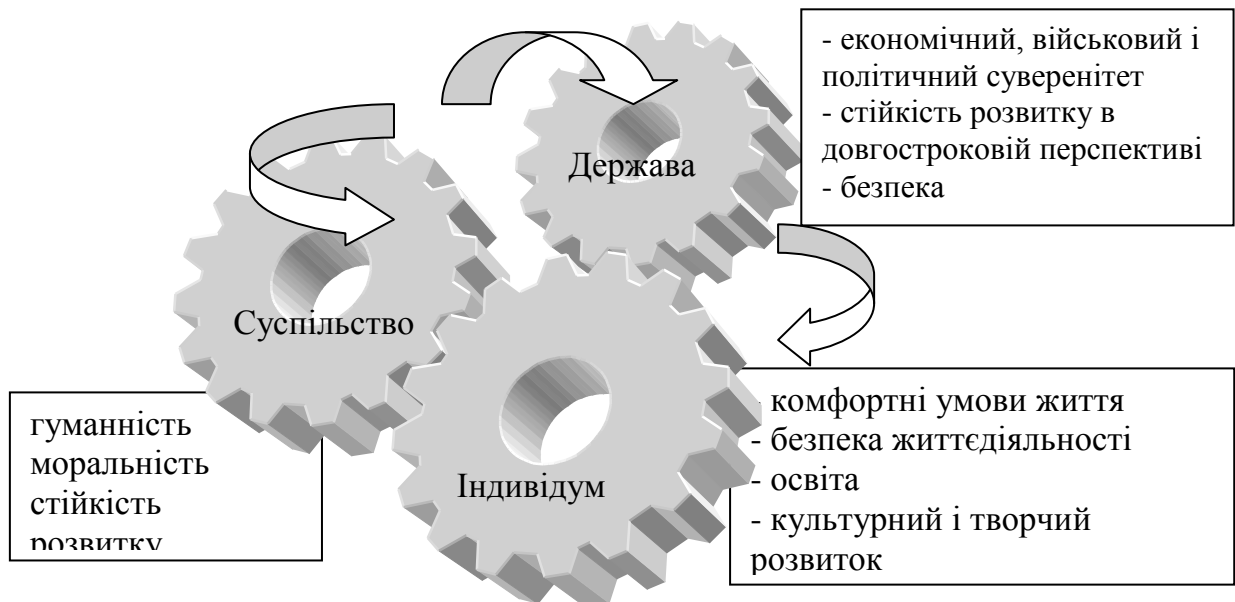
№ з/п	Підсистема	Пропозиції
1	Економіка	Необхідна розробка і реалізація програм з розвитку конкурентних переваг структурних елементів сільської економіки
2	Земля	Внесення змін до процесу адміністрування заходів з підтримки ґрунтової родючості земель сільськогосподарського призначення
3	Інфраструктура	Необхідне залучення позабюджетних джерел (участь сільських підприємців в програмах з розвитку сільської інфраструктури). Розробка і реалізація механізму ефективної системи платного землекористування.
4	Населення	Удосконалення і реалізація програмних заходів щодо Забезпечення зайнятості та підвищення доходів сільського населення, сприяння людському розвитку. Необхідна розробка відповідної програми і на

	державному рівні
--	------------------

Джерело: побудовано автором

Вимоги до складу заходів повинні посилюватися, звільняючись від позапрограмних надмірностей, зосереджуючи увагу на заходах, що дають найбільший мультиплікативний ефект для економіки регіону. Програма в процесі її розгортання повинна спонукати до саморозвитку та самофінансування, а заходи, що реалізуються, повинні мати швидку окупність та забезпечувати проведення та запровадження наступних програмних заходів.

При визначенні системи заходів і заходів політики сталого сільського розвитку необхідно враховувати інтереси всіх груп інтересів, яких безліч (рис. 3.9).

Розвиток сільських територій має здійснюватися як єдиної соціально-економічної територіальної одиниці:

- * збереження духовних, культурних історичних цінностей і традицій сільській місцевості
- * використання всіх видів ресурсів в сільській місцевості зі збереженням сприятливого навколишнього середовища та природно-ресурсного потенціалу
- * доступність і адресність державної підтримки
- * доступність інформації про стан державної політики
- * послідовність здійснення заходів політики сільського розвитку та її сталий розвиток
- * залучення місцевого населення до розвитку своєї території

Рис.3.9. Обов'язкові умови заходів політики регіонального сільського розвитку

Джерело: побудовано автором

Досягнення стійкості економічного розвитку сільських територій треба розуміти як забезпечення приросту обсягів виробництва, що не веде до деградації природного і людського середовища і забезпечує необхідний рівень доходів населення.

Крім того, формується самодостатній бюджет сільської території, збільшується обсяг власних інвестиційних ресурсів, достатніх для розширення виробництва, забезпечується репродукція і різноманітність природних ресурсів.

Для досягнення стійкого сільського розвитку необхідна детально пророблена регіональна стратегія, що відповідає умовам конкретного регіону. На основі,

якої і здійснюється розробка регіональної цільової програми сільського розвитку, що відповідає таким умовам:

- переважне фінансування (грантова форма) місцевих ініціатив громадян. Згадана цільова програма на етапі її розробки оснащується реєстром інвестиційних проектів, специфічним чином асоційованих з сільськими територіями регіону. У реєстрі інвестиційні проекти містяться в формі коштів програмної підтримки. Їх «прив'язка» до конкретних умов сільської території може бути здійснена підстановкою відповідних параметрів (параметри технічного проекту: обсяг випуску продукції, послуг, елементи витрат, структура капіталу, що інвестується, відсотки за позиковими коштами і ін.);
- створення елементів інноваційної інфраструктури: широкопasmовий Інтернет, служби консалтингу, послуги з оформлення земельних ділянок, оренди об'єктів нерухомості та ін. Формується нормативна база регіону, особливістю якої є використання частини податкових надходжень від інноваційної діяльності для фінансування вищезазначених цільових програм (одночасно).

В цьому випадку виникає ефект позитивного зворотного зв'язку (синергізм).

При розробці регіональної стратегії сталого розвитку сільських територій Міністерством аграрної політики та продовольства України та (або) іншим органом державної влади, що реалізує ці функції на місцях створюється робоча група, що складається з профільних фахівців, що мають компетенції в наступних областях знання: демографія і соціологія; економічна географія; місцева промисловість; дорожнє будівництво; водний і повітряний транспорт; зв'язок; економіка сільського та лісового господарства і АПК; меліорація і водне господарство, освіта, підготовка і перепідготовка кадрів; туризм; медицина; спорт; правознавство; земельне законодавство; фінанси; екологія і природокористування; мисливствознавство; культура. Цільові програми по позиціях розробляються профільними фахівцями у

відповідних предметних областях. Ці фахівці повинні мати високий рівень компетенцій і мислити креативно. До складу робочої групи запрошуються представники бізнес-спільноти, кооперативного руху, галузеві спілки та асоціації. Визначається регламент і план-графік роботи групи, призначається її керівник. Для визначення довгострокових цілей і завдань соціально-економічного розвитку суб'єктів України, узгоджених з пріоритетами і цілями соціально-економічного розвитку держави виконується різновид SWOT - аналізу, метою якого є побудова таблиці переваг і недоліків сучасного стану сільських територій регіону, що супроводжуються пропозиціями за варіантами використання перших і усунення других. Для цього розробляються релевантні цілям анкети, які заповнюються усіма членами робочої групи. Кожна пропозиція має супроводжуватися експертними оцінками часу реалізації і потрібних ресурсів (табл. 3.8).

Реалізація переваг сільської території і усунення (пом'якшення) її негативних властивостей викликає відгук у соціально-економічній системі сільських територій. Структура цього відгуку оцінюється змінами в індикаторах, зазначених у Єдиній комплексній стратегії розвитку сільського господарства та сільських територій на 2015-2020 роки, які можуть бути прийняті за основу з можливістю додавання узгоджених з членами робочої групи індикаторами, які відображають специфіку сільського розвитку конкретної сільської території.

Таблиця 3.8

Аналіз переваг і недоліків сільських територій регіону

Переваги сільській території	Варіанти використання	Час реалізації	Ресурси	Недоліки сільській території	Варіанти усунення	Час реалізації	Ресурси
1	2	3	4	5	6	7	8

Джерело: побудовано автором

Експертами дається бальна оцінка (5-ти бальна шкала) впливу кожного варіанту використання переваг та усунення недоліків на сформований набір індикаторів. Для спільної думки експертів необхідно скористатися математичними методами аналізу експертних оцінок. Результатом роботи такої процедури буде таблиця наступного вигляду (табл. 3.9).

Таблиця 3.9

Узгоджені експертні оцінки варіантів сільського розвитку

Варіанти використання переваг СТ	Бальні оцінки впливу варіантів використання переваг та усунення недоліків СТ на індикатори сільського розвитку			
	Інд 1	Інд 2	Інд N
.....				
.....				
.....				
Варіанти усунення недоліків СТ				
.....				
.....				
.....				

Джерело: побудовано автором

Наступним кроком буде визначення ранжованого списку варіантів впливу на сільську територію, в результаті якого у верхній частині списку будуть знаходитися варіанти, що викликають найбільший відгук в індикаторах сільського розвитку в поєднанні з малим часом і витратами ресурсів на їх реалізацію.

Для цього до таблиці 3.9 необхідно додати два стовпці з усередненими експертними оцінками часу і ресурсів. Після цього застосовується процедура ранжування.

Наукова новизна проекту полягає в застосуванні методів імітаційного моделювання для дослідження умов виникнення синергетичного ефекту. Блок схема такої моделі показана на рис.3.10. Імітаційна модель реалізується в середовищі MatLab Simulink.

Проведене дослідження підводить до висновків, що на сучасному етапі в державній політиці та регіональних програмах питання сільського розвитку окремо не розглядається. Акценти державної політики направлені на розвиток переважно сільського господарства або регіональному розвитку без поділу на сільську та міську складову. Результатом цього маємо дисбаланс у розвитку міста та сільських територій, особливо віддалених від обласних міст та райцентрів. В свою чергу таке становище призводить до занепаду та вимирання цілих сіл, соціальної нестабільності серед населення, відсутності фінансового забезпечення для розвитку та саморозвитку більшості сільських територій країни. В результаті територіального реформування маємо децентралізацію в управлінні та фінансуванні на базовому рівні, проте позитивних ефектів в розвитку окремих об'єднаних громад на сьогодні не багато. Рішення даних проблем можливе за умов активізації політики, направленої на комплексний взаємоузгоджений розвиток сільських територій, розробці програм регіонального значення, направлених на забезпечення сталого сільського розвитку.

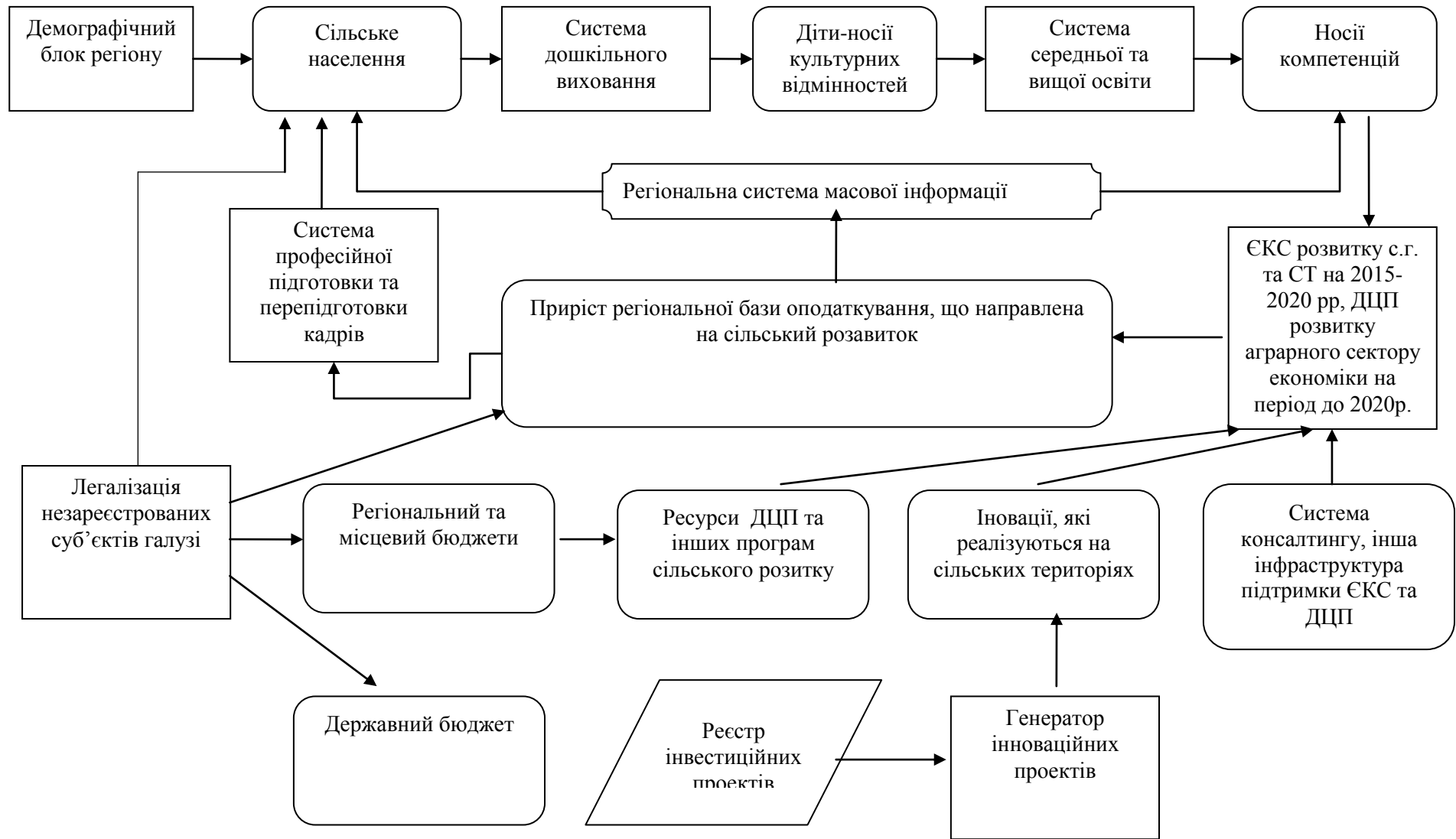

Рис.3.10. Блок-схема імітаційної моделі для дослідження синергетичних ефектів сільського розвитку
Джерело: побудовано автором

Висновки до розділу 3:

1. Доведено, що розвиток є достатньо тривалим процесом переходу складних об'єктів від одного стану до іншого, більш досконалого. Розвиток території — це кількісні та якісні зміни, що відбуваються в різних сферах її життєдіяльності й призводять до оновлення територіальної системи через внутрішні структурні та функціональні зміни. Економічне зростання, реструктуризація економіки, активізація інвестиційно-інноваційної діяльності в регіоні дозволяють говорити про економічний розвиток; розширення інфраструктури та відтворення соціального життя (демографічні, освітні, оздоровчі, медичні, культурні та інші аспекти) — про соціальний розвиток. Поєднання зазначених напрямів розвитку формує основу соціально-економічного розвитку. Проте, в сучасних умовах господарювання обов'язковою умовою регіонального розвитку є збереження, підтримка та покращення екологічних умов і чинників, що у свою чергу повинно бути враховано при формуванні стратегічних пріоритетів та напрямів розвитку будь-якого суб'єкта діяльності. Крім того, формування сучасної концепції регіонального сільського розвитку обов'язково повинно мати відповідне інституціональне забезпечення (законодавчо-нормативні акти, програми, проекти, ресурси). Тому вважаємо, що доцільно виділити чотири основних взаємопов'язаних складових регіонального сільського розвитку: економічну, соціальну, екологічну та інституційну.

2. Доведено, що визначальна особливість регіонального сільського розвитку полягає у використанні потенціалу місцевих людських, фінансових, інституційних та фізичних ресурсів, їх зосередженні на підтримці місцевих ініціатив у процесі розвитку з метою розширення сфери зайнятості та стимулювання підвищеної економічної активності.

3. Визначено, що розробка політики сільського розвитку ґрунтується на певних теоретичних і практичних концепціях, що сформувались у різних країнах світу починаючи з другої половини 70-х років ХХ ст. Проте

найбільшої популярності останнім часом набувають концепції, зорієнтовані на використання людського потенціалу, збереження навколишнього природного середовища, вирішення актуальних соціальних проблем.

4. На нашу думку, регіональний сільський розвиток повинен забезпечувати цілі сталого розвитку України цілком і повністю, але акцентувати увагу в першу чергу на проблемах сільського населення та сільських територій конкретного регіону.

5. Регіональна політика стійкого сільського розвитку, на наш погляд, повинна являти собою сукупність заходів органів державної влади, спрямованих на формування здатної до саморозвитку соціо-еколого-економічної територіальної системи, що сприяють як реалізації сильних сторін і можливостей, так і усунення загроз функціонуванню сільських територій в короткостроковій і довгостроковій перспективі.

6. Визначальна роль у загальному спрямуванні сільського розвитку, визначенні його цілей і завдань належить місцевим органам влади (органам місцевого самоврядування) як колективним представникам інтересів територіальної громади. Діяльність місцевих органів влади у контексті сільського розвитку повинна бути спрямована на досягнення таких цілей:

1) забезпечення конкурентоспроможності території для створення економічних гарантій збереження ринкових позицій вже наявних підприємств і сприятливих умов діяльності та розвитку новостворених;

2) пошук інвесторів та заохочення їх до вкладання свого капіталу у відповідну територію з метою диверсифікації структури сільської економіки та створення більшої кількості робочих місць;

3) формування бачення розвитку території із залученням до цього процесу всіх зацікавлених сторін, спрямування зусиль територіальної громади на досягнення бажаних результатів розвитку території та стану сільської економіки;

4) вироблення стратегії розвитку території із визначенням основних цілей і завдань соціального та економічного розвитку території із

врахуванням екологічної та інституційної компоненти, пріоритетних сфер докладання зусиль та розробки проектів територіальної громади.

7. Отже, роль місцевих органів влади в управлінні регіональним сільським розвитком передбачає проведення системної роботи щодо створення економічно потужних громад, підвищення конкурентоспроможності місцевої економіки, підвищення якості та рівня життя мешканців громади.

8. Орієнтація місцевої влади на залучення зовнішніх не бюджетних джерел для фінансування сільського розвитку зумовлює потребу в створенні позитивного іміджу території, що легко можна досягти, враховуючи те, що Миколаївський регіон має вигідне економіко-географічне положення, розвинуту транспортну інфраструктуру і морегосподарський комплекс, сформований потужний експортоорієнтований промисловий потенціал, характерні сприятливі умови для розвитку агропромислового комплексу, наявність атомної електростанції та значної кількості об'єктів альтернативної енергетики; високий науковий потенціал; унікальні природні ресурси; розвинену туристично-рекреаційна галузь, великий потенціал для розвитку активного туризму в Гранітно-степовому Побужжі.

9. Необхідними умовами економічного зростання сільських територій області й стабілізації ситуації в соціальній сфері є вирішення низки завдань в пріоритетних напрямках.

10. В якості альтернативного сільськогосподарського бізнесу в сільській місцевості є значні резерви для розвитку сільського туризму, торгівлі, народних промислів і ремесла, побутового і соціально-культурного обслуговування сільського населення.

11. Зазначено, що крім традиційних видів діяльності слід шукати варіанти об'єднання природних можливостей з наявністю пам'яток історії. Природний потенціал сільської території виражається і в можливості організації відпочинку населення в сільській місцевості. Що дасть

можливість забезпечити сільським жителям зайнятість і отримання додаткового доходу.

12. Вимоги до складу заходів повинні посилюватися, звільняючись від позапрограмних надмірностей, зосереджуючи увагу на заходах, що дають найбільший мультиплікативний ефект для економіки регіону. Програма в процесі її розгортання повинна переходити на режим самофінансування і саморозвитку, тобто реалізовані заходи (що мають швидку окупність витрат) повинні створювати засоби для подальших заходів програми.

13. При визначенні системи заходів і заходів політики стійкого сільського розвитку необхідно враховувати інтереси всіх груп інтересів, яких безліч.

14. Досягнення стійкості економічного розвитку сільських територій треба розуміти як забезпечення приросту обсягів виробництва, що не веде до деградації природного і людського середовища і забезпечує необхідний рівень доходів населення.

15. Крім того, формується самодостатній бюджет сільської території, збільшується обсяг власних інвестиційних ресурсів, достатніх для розширення виробництва, забезпечується репродукція і різноманітність природних ресурсів.

Праці дисертанта за розділом 3 [11, 12, 20, 21, 23, 26]

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі здійснено теоретичне узагальнення та запропоновано нове вирішення наукового завдання, що полягає в формуванні стратегічних напрямів регіонального сільського розвитку. На основі проведеного дослідження відповідно до поставленої мети сформовано висновки теоретичного, методичного та практичного характеру, а саме:

1. Встановлено, що сільська проблематика набуває нині актуальності, оскільки на сільських територіях реалізуються соціально-економічні й екологічні інтереси різних статево-вікових груп населення, відносини людини, суспільства і природи, задовольняються матеріальні та духовні потреби людей, забезпечуються належні умови життєдіяльності. Як самостійна система сільські території об'єднують сільську поселенську мережу, природні та людські ресурси, виробничу і соціальну інфраструктуру на селі, які сприяють добробуту населення, що в результаті впливає на забезпечення збалансованого сільського розвитку в цілому.

2. В ході дослідження було виявлено, що сферу сільського розвитку, розвитку сільських територій необхідно розглядати як системне явище, яке, крім території як такої, включає у свою орбіту все те, що на ній у тій чи іншій формі функціонує або є її складовою, зокрема мікро- (село, сільрада), мезо- (район) і макро- (регіон) території, яким властиві структурні, функціональні та інші характеристики. Поняття «сільська територія» сьогодні є одним із найбільш уживаних, коли йде мова про розвиток села, сільського господарства, агропромислового виробництва. Вживається воно в різних контекстах, причому дуже часто як синонім «сільського поселення», «сільської ради», «сільської громади», «сільської поселенської мережі» тощо.

3. На основі проведеного дослідження обґрунтовано місце і роль сільського розвитку в соціально-економічному зростанні регіону. Зазначене доцільно розглядати через важливі функції, що їх виконують сільські території, оскільки функціонування останніх як складного

поліфункціонального об'єкта розглядається у взаємозв'язку між його складовими в результаті вчинення певних дій. До основних функцій сільських територій слід віднести виробничо-господарську діяльність – сільськогосподарське і лісогосподарське виробництво, рекреаційно-туристичну діяльність.

4. Узагальнені теоретико-методичні положення і принципи дослідження факторів сільського розвитку, серед яких провідну роль відіграє розвиток сільських територій та функціонування сільського господарства, знаходять своє тактичне втілення в методології, методиці та методах досліджень. Процес дослідження сільського розвитку вимагає застосування адекватних методів його пізнання. При цьому фундаментальним принципом пізнання явищ і процесів досліджуваної проблематики є системний підхід до оцінки й аналізу еволюційного розвитку сільських територій як важливої складової сільського розвитку, який становить певну цілісність, що виявляється у взаємозалежності й взаємопов'язаності всіх її складових.

5. Обґрунтовано структурну схему дослідження категорії «сільський розвиток» за пріоритетними складовими його забезпечення. Запропоновано методику оцінки сільського розвитку, яка має комплексний характер і поєднує вплив різних факторів і відповідних показників з метою отримання узагальнюючих індикаторів на базі аналізу і порівняння окремих з них. Методика припускає щорічний моніторинг збалансованого сільського розвитку кожного району за відповідними складовими.

6. Запропоновано систему регулювання регіонального сільського розвитку, яка полягає у створенні самодостатніх інституційних та організаційних умов, які сприяють відродженню на селі підприємництва, самоорганізації сільських мешканців, де, важливою функцією є соціальний захист, відповідні стандарти та гарантії сільського населення, сприяння раціональному використанню ресурсів сільських територій, що у підсумку забезпечуватиме формування ефективних систем державного регіонального управління.

7. Визначено, що для реалізація програм та проектів у регіоні можлива за умов плідної співпраці та взаємоузгодженості дій усіх зацікавлених сторін (громада, держава, органи влади всіх рівнів, фінансові посередники, інвестори, кредитори та науково-дослідні установи).

8. Доведено, що інституційне забезпечення сільського розвитку регіонів України не позбавлене недоліків, проте має суттєвий потенціал, щоб забезпечити узгодження ініціатив різних рівнів (державних, регіональних, місцевих) з інтересами кінцевої ланки (виробників, підприємців та населення) в межах окремої території.

9. Реалізація переваг сільської території й усунення (пом'якшення) її негативних властивостей викликає зміни у соціально-економічній системі сільського регіону, та оцінюється індикаторами, передбаченими у Єдиній комплексній стратегії розвитку сільського господарства та сільських територій на 2015-2020 роки, які можуть бути прийняті за основу з можливістю додавання узгоджених з членами робочої групи індикаторами, що відбивають специфіку сільського розвитку конкретної сільської території.

10. З'ясовано, що цільову програму на етапі її розробки доцільно оснащувати реєстром інвестиційних проектів, специфічним чином асоційованих з сільськими територіями регіону. У реєстрі інвестиційні проекти містяться в формі коштів програмної підтримки. Їх «прив'язка» до конкретних умов сільської території може бути здійснена підсиленням відповідних параметрів (параметри технічного проекту: обсяг випуску продукції, послуг, елементи витрат, структура капіталу, що інвестується, відсотки за позиковими коштами й ін.).

11. Стратегічне перспективне планування сільського розвитку регіонів країни та галузей необхідно здійснювати на основі комплексу імітаційних моделей, що дозволяють розглядати соціально-еколого-економічну територіальну систему як цілісну систему, оцінювати синергетичний ефект від взаємодії різних її елементів і факторів, що впливають в умовах мінливої соціально-економічної ситуації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. 100 днів Уряду –5 Гучних Провалів та 11 Найбільших Успіхів [Електронний ресурс]. URL : <http://voxukraine.org/> (дата звернення 26.09.2017)
2. Butlin, John (1989-04-01). Our common future. By World commission on environment and development. (London, Oxford University Press, 1987, pp.383 £5.95.). Journal of International Development (en) 1 (2). С. 284–287.
3. Rural development in Europe. URL: <http://www.ec.europa.eu>. (дата звернення: 12.04.2017).
4. Situation and prospects for EU agriculture, December, 2010. European Commission Directorate-General For Agriculture And Rural Development. Directorate L. Economic analysis, perspectives and evaluations. URL : ec.europa.eu.
5. SWOT-аналіз – основа формування маркетингових стратегій: [навч. посібник] за ред. Л.В.Балабанової. 2-ге вид., випр. і доп. К.: Знання. 2005. 301 с.
6. What is Rural Development? - SOAS University of London. URL : http://www.soas.ac.uk/cedep-demos/000_P530_RD_K3736-Demo/unit1/page_08.htm. (дата звернення 29.09.2017)
7. Аспекти сільського розвитку. Вісник Інституту сільського розвитку. 2004. – № 1. С. 9.
8. Барановський М. Сільські території України: рівень розвитку, трансформаційні зміни концепції реформування. Науковий вісник Національного університету біо- ресурсів і природокористування України. Вип. 163. Ч. 1. Серія «Економіка, аграрний менеджмент, бізнес» : збірник наукових праць. К. : НУБІПУ 2011. С. 19-25.
9. Баутин В. М. Устойчивое развитие сельских территорий : сущность, термины и понятия. Агрожурнал Московского государственного агроинженерного университета. – 2006. – № 4. URL : <http://>

agromagazine.msau.ru/index.php/-4/46-2008-03-20-13-00-1/1061r.html (дата звернення: 12.04.2017).

10. Белехова Г., Калашников К., Шаров В. Об оценке социальной инфраструктуры сельских территорий. Проблемы развития территории. 2013. № 1(63). С. 72–84.

11. Боднар О.А. Роль громадськості в формуванні стратегії сільського розвитку базового рівня. Стан та перспективи розвитку бухгалтерського обліку, оподаткування, аналізу і аудиту в управлінні економічними процесами світової та національної економіки : матер. Всеукр. інтернет-конф.(м. Миколаїв, 17 травня 2017). Миколаїв: МНАУ, 2017. С. 85-87.

12. Боднар О.А. Децентралізація як основний чинник сільського розвитку. Вісник аграрної науки Причорномор'я. 2016. Вип. 1 (88). С. 42—51. URL: <http://visnyk.mnau.edu.ua/n88v1r2016bodnar/> (дата звернення 14.07.2017)

13. Боднар О.А. Еволюційні підходи в формуванні моделі сільського розвитку. Електронне наукове видання з економічних наук Modern Economics. 2017. №2. С. 257-260. http://modecon.mnau.edu.ua/evolutionary_approach_in_forming_a_model_rural_development/. (дата звернення 17.05.2017)

14. Боднар О.А. Залежність рівня життя сільського населення від соціально-економічного розвитку села в регіоні. Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Економічні науки. 2011. Випуск 4. С. 458—461.

15. Боднар О.А. Інституційне забезпечення сільського розвитку. Вісник аграрної науки Причорномор'я. 2016. Вип. 4. (92). С. 61 - 69. <http://visnyk.mnau.edu.ua/statti/2016/n92v4r2016bodnar.pdf> (дата звернення 20.10.2017)

16. Боднар О.А. Особливості нормативно-правового забезпечення державного управління розвитком сільських територій. Електронне наукове фахове видання «Глобальні та національні проблеми економіки».

2015. Випуск № 4. С.114-118. URL <http://global-national.in.ua/issue-4-2015/12-vipusk-4-berezen-2015-r/534-bodnar-o-a-osoblivosti-normativno-pravovogo-zabezpechennya-derzhavnogo-upravlinnya-rozvitkom-silskikh-teritorij> (дата звернення 17.02.2018) .

17. Боднар О.А. Особливості сталого розвитку сільських територій в розвинених європейських країнах. Сучасні проблеми і перспективи розвитку обліку, аналізу та контролю в умовах глобалізації економіки: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. молодих науковців, аспірантів, здобувачів і студентів (м. Луцьк, 26 квітня 2014 р). Ч. 1. Луцьк: РВВ ЛНТУ, 2014. С. 53-56.

18. Боднар О.А. Оцінка якості життя та добробуту населення на регіональному рівні. Екологічні та соціально-економічні аспекти розвитку економіки в умовах євроінтеграції: матер. V Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. (м. Миколаїв, 9-11 травня 2018). Миколаїв, 2018. С. 173-176.

19. Боднар О.А. Політика сільського розвитку в контексті євроінтеграційної перспективи. Аграрна наука, освіта, виробництво: європейський досвід для України: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м.Житомир, 17-18 листоп. 2015). Житомир: ЖНАЕУ, 2015. С. 789-794.

20. Боднар О.А. Пріоритетні напрями соціально-економічного розвитку сільських територій регіону. Облік, контроль та аналіз на підприємствах АПК: стан та перспективи розвитку : матер. II Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Вінниця, 27 вересня 2012р.). Вінниця: ФОП Рогальська І.О., 2012. С. 97-99.

21. Боднар О.А. Реформирование административно-территориального устройства как инновационный контекст в развитии сельских территорий. L'Association 1901 "SEPIKE": Social Edukational Prodject Of Improving Knowledge in Economics. 23.10.13. С. 166-169 (журнал представлено у міжнародній наукометричній базі даних IndexCopernicus).

22. Боднар О.А. Стратегическое планирование социально-экономического развития сельских территорий региона. Современное

сельское хозяйство - достижения и перспективы. (Молдова, 27 Сентября 2013). Chişinău : Centrul editorial UASM, 2013. С. 169-174.

23. Боднар О.А. Умови і чинники регулювання соціально-економічного розвитку. Збірник наукових праць. Економічні науки. Серія «Облік і фінанси». 2014. Випуск 11 (41). Ч.2. С.52-58.

24. Боднар О.А. Формирование стратегии развития сельских территорий региона. Аграрная наука – сельскому хозяйству: сборник статей: в 3 кн. Матер. VIII междун. Науч.- практ. конф. (г. Барнаул, 6-7 февраля 2013 г.). Кн. 1. Барнаул: РИО АГАУ, 2013. С. 245-247.

25. Боднар О.А. Формування моделі програмної реалізації стратегії соціально-економічного розвитку сільських територій регіону. Збірник наукових праць Подільського державного аграрно-технічного університету. 2012. Вип.20. Т.2. С. 74-77.

26. Боднар О.А. Формування системи виробничо-господарської діяльності сільських територій регіону як елемент поліпшення соціально-економічного стану. Збірник наукових праць Донецького державного університету «Управління економічним розвитком промислових підприємств регіону». Серія «Економіка». 2013. Т. XIV. Вип. 262. С. 45-50.

27. Боднар О.А. Розвиток соціальної інфраструктури в сільській місцевості Миколаївської області. Економічні науки. Серія «Облік і фінанси». Збірник наукових праць. Луцький національний технічний університет. 2012. Випуск 9 (33). Ч. 1. С. 86-91.

28. Бородіна О., Прокопа І. Сільський розвиток в Україні: проблеми становлення . Економіка України. 2009. № 4. С. 74-85.

29. Васильців Т.Г. Напрями покращення інституційного забезпечення соціально-економічного розвитку сільських територій західних регіонів України. URL: http://lv.niss.gov.ua/public/File/1/AZ_Boiko_Vasiltsiv_traven_2015.pdf (дата звернення 15.03.2018).

30. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. І допов) К. Ірпінь: ВТФ "Перун". 2005. 1728 с.

31. Вікіпедія [інтернет-портал]. URL: <https://uk.wikipedia.org> (дата звернення 14.10.2017)
32. Властивості навколишнього середовища (довкілля). URL: <http://studentam.net.ua/content/view/5794/129> (дата звернення 14.10.2017)
33. Всесвітній банк [Веб-сайт]. URL: <https://www.worldbank.org>. (дата звернення 17.08.2017)
34. Гаврилко П.П. Пріоритети збереження трудового потенціалу сільських територій .Ефективна економіка. 2012. № 5. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/> (дата звернення 28.10.2017)
35. Газуда С. М. Науково- теоретичні основи сутності сільського розвитку. URL : <https://elibrary.ru/item.asp?id=25620954> (дата звернення 14.10.2017).
36. Гоголь Т.В. Оцінка стану і результативності впливу органів державної влади на розвиток сільських територій. URL : <http://academy.gov.ua/ej/ej16/txts/12GTVRST.pdf>.(дата звернення 11.16.2017)
37. Головне управління статистики Миколаївської області: [Веб-сайт]. Миколаїв.. URL: <http://www.mk.ukrstat.gov.ua>. (дата звернення 19.12.2017)
38. Гончаренко Ф.В. Соціально-економічний розвиток сільських територій регіону: проблеми теорії і практики: Монографія. НН України. Інститут регіональних досліджень. Львів. 2009. 370 с.
39. Гончаренко І., Мороз Т. Соціально-економічний стан сільського населення Миколаївської області // Економіст. - 2012. - № 2. - С. 52-53. - URL:http://nbuv.gov.ua/UJRN/econ_2012_2_19 (дата звернення 17.09.2017)
40. Данильян О.Г.Філософія : загальні закони розвитку. URL : <http://pidruchniki.ws/1685030337597> (дата звернення 07.12.2017)
41. Державна служба статистики України: [Веб-сайт]. Київ,. URL: <http://ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 02.02.2018)
42. Децентралізація в Україні: [Веб-сайт]. URL : <https://decentralization.gov.ua> (дата звернення 18.03.2018).

43. Екологічна енциклопедія : У 3 т. К. : ТОВ „Центр екологічної освіти та інформації”. 2007. Т. 2: Є-Н. 416 с.
44. Екологічне управління : [підручник] К., Либідь. 2004. 432 с.
45. Економіка України: стратегія і політика довгострокового розвитку. К.: Ін-т екон. прогнозів.. Фенікс, 2003. 1008 с.
46. Економічна енциклопедія : [у 3 т.]. / редакційна рада : Гаврилишин Б. Д. (голова) [та ін.]. Т. 1. Київ : Видавничий центр «Академія». 2002. 864 с.
47. Економічна енциклопедія : [у 3 т.]. / редакційна рада : Гаврилишин Б. Д. (голова) [та ін.]. Т. 2.– Київ : Видавничий центр «Академія». 2002. 952 с.
48. Економічна енциклопедія : [у 3 т.]. / редакційна рада : Гаврилишин Б. Д. (голова) [та ін.]. Т. 3 . К. : Видавничий центр «Академія» 2002. 952 с.
49. Економічна оцінка впливу людини на природу. URL : <http://studopedia.com.ua>.
50. Економічна теорія: політекономія : [підручник]. За ред. В. Д. Базилевича К. : Знання, 2006. 631 с.
51. Єдина комплексна стратегія розвитку сільського господарства та сільських територій на 2015-2020: розпорядження Кабінету Міністрів № 995-р від 23.09.2015 року. URL: <http://minagro.gov.ua/node/16025> (дата звернення 06.11.2017)
52. Жеребин В. М., Романов А. Н. Уровень жизни населения : Основные категории, характеристики и методы оценки. – М. ЮНИТИ-ДАНА., 2002. 592 с.
53. Залізко В. Д. Сутність поняття «сільська територія»: визначення та основні функції. URL : http://journals.khnu.km.ua/vestnik/pdf/ekon/2011_6_1/194-198.pdf (дата звернення 16.11.2017)
54. Зельднер А.Г., Ваславская И.Ю. Трансформация роли государства

в условиях смешанной экономики. М.: Наука, 2006. 261 с.

55. Ігнатенко М. М. Моделі та стратегії розвитку сільських територій : автореф десерт. на здобуття наук. ступеня канд. екон наук . Біла церква. 2010. 20 с.

56. Інформаційні відомості Вільної енциклопедії. URL: <http://uk.wikipedia.org/wiki/> (дата звернення 02.09.2017)

57. Кіщак І.Т., Лагодієнко В.В., Огієнко А.В. Формування економічного потенціалу південного регіону України : монографія. Миколаїв: Гліон, 2014.

58. Класифікація видів економічної діяльності ДК009:2010. Національний класифікатор України. Держспоживстандарт України від 11.10.2010 № 457. URL: http://www.ubc.ua/Links/codes_ua2 (дата звернення 13.10.2017)

59. Клименко О. М., Прищепя А. М., Клименко Л. В. Особливості оцінки соціо-економіко-екологічного розвитку сільських населених пунктів URL: <http://eco.com.ua/content/osoblivosti-otsinki-sotsioekonomiko-ekologichnogorozvitkusilskih-naselenikh-punktiv> (дата звернення 02.09.2017)

60. Ключник А. В., Слюсаренко А. В. Особливості державного регулювання економічного розвитку аграрного сектору. URL : http://mdu.edu.ua/spaw2/uploads/files/4_16.pdf. (дата звернення 02.09.2017)

61. Ключник А.В. Зайнятість населення сільських територій: проблеми та стратегічні напрями їх вирішення. Регіональна економіка. 2011.№1. С. 134–139.

62. Ключник А.В. Формування та розвиток економічного потенціалу сільських територій України : Монографія. Миколаїв. 2011. 468 с.

63. Ключник А.В., Новіков О. Є. Економічний потенціал сільських територій: теоретичний аспект. Вісник аграрної науки Причорномор'я. 2015. Вип. 2 (83). Т.1. Ч. 1. С. 12-19.

64. Ковальчук В. В. Л. М. Моїсєєв. Основи наукових досліджень :

[навч. посіб.] 5-е вид. К. : «Видавничий дім «Професіонал». 2008. 240 с.

65. Колесников В. І. Світовий досвід розвитку сільських територій електронне наукове фахове видання "Ефективна Економіка" № 4, 2014. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua>.

66. Комплексне рейтингове оцінювання соціально-економічного розвитку регіонів. URL: <http://www.me.gov.ua/?lang=uk-UA>. (дата звернення 25.07.2017)

67. Коновалова О. Андрущакевич Т. SWOT-аналіз як основний інструмент стратегічного управління, його переваги і недоліки. URL: <http://www.rusnauka.com>. (дата звернення 25.07.2017)

68. Конституція України : Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення 11.07.2017).

69. Концепція збалансованого (сталого) розвитку агроєкосистем в Україні на період до 2025року. : Наказ Мінагрополітики України від 20.08.2003 № 280. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0280555-03>. (дата звернення 11.08.2017)

70. Концепція національної екологічної політики України на період до 2020р.: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17.10.2007 № 880-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/880-2007-%D1%80> (дата звернення 02.05.2017)

71. Концепція реформування і розвитку аграрної освіти та науки: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 06.04.2011 № 279-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/279-2011-%D1%80> (дата звернення 05.05.2017)

72. Корнієцький О. В., Орел А. М. Методологічні аспекти сучасних технологій публічного адміністрування: інноваційні інструменти. Галицький економічний вісник. Т. ТНТУ. 2016. № 2 (51). С. 45–51.

73. Кульганік О.М. Формування системи соціально-економічного

розвитку сільських територій : автореф. на здобуття наук ступеня канд. Екон наук: спец. 08.07.02 «економіка сільського господарства і АПК» К. 2010. 21 с.

74. Кучер Р.-Д.А. Розвиток інституційного забезпечення сільських територій. URL: [http://ird.gov.ua/sep/sep20136\(104\)/sep20136\(104\)_299_Kucher_R-DA.pdf](http://ird.gov.ua/sep/sep20136(104)/sep20136(104)_299_Kucher_R-DA.pdf). (дата звернення 02.05.2017)

75. Лагодієнко В.В., Боднар О.А. Вплив соціально-економічного розвитку села на рівень життя сільського населення регіону. Журнал «Економіст», 2012. №2. С. 50-51.

76. Лексин И. В., Грицюк Т. В., Лексин А. В. Регион как объект анализа государственного управления. Регион. экономика: теория и практика. 2005. № 4 (19). С. 20-26.

77. Леонтьева В. В. Статистическое исследование уровня развития сельских территорий : автореф. дис. канд. экон. Наук. Новосибирск. 2011. 16 с. URL: <http://www.dissercat.com/content/statisticheskoe-issledovanie-urovnya-razvitiya-selskikh-territorii>. (дата звернення 08.06.2017)

78. Лібанова Е. Єрмолаєв А. Майбутнє, якого ми прагнемо? URL: <http://gazeta.dt.ua/internal/maybutnye-yakogo-mi-pragnemo-.html> (дата звернення 02.06.2017)

79. Лісовий А. В. Сталий розвиток сільських територій . Економіка АПК. 2007. №4. С. 140-145.

80. Лісовий А. Методичні підходи до оцінювання сільської соціальної інфраструктури в Україні. Економіка України. 2007. № 5. С. 52-55.

81. Лісовий А. В. Методичні підходи до оцінювання сільських територій України. Економіка АПК. 2007. №8. С. 123.

82. Малік М. Й. Пулім В. А. Концептуальні засади розвитку сільських територій.– URL : <http://baitas.lzuu.lt/~mazylis /julram/8/156.pdf>. (дата звернення 11.05.2017)

83. Мельник С. Соціально-економічні проблеми відтворення та ефективного використання ресурсного потенціалу села . К. : ННЦ ІАЕ, 2004. – С. 342.

84. Меренкова И. Н. Устойчивое развитие сельских территорий: теоретико-методологические аспекты оценки. Региональная экономика: теория и практика. 2010. № 25 (160). С. 49-55.

85. Миколаївське регіональне управління водних ресурсів. URL: www.vodhoz.com.ua.

86. Мікула Н. Міжтериторіальне та транскордонне співробітництво: монографія. Львів. ІРД НАН України., 2004. 395 с.

87. Міністерство аграрної політики та продовольства України. Офіційний сайт. URL : <http://minagro.gov.ua/> (дата звернення 17.05.2017)

88. Міністерство агрополітики та продовольства України [Веб-сайт]. URL: <http://minagro.gov.ua/> (дата звернення 17.05.2017)

89. Міністерство екології та природних ресурсів. [Веб-сайт]. URL: <http://www.menr.gov.ua/> (дата звернення 17.05.2017)

90. Моніторинг. Порівняльний і комплексний моніторинг. URL : http://uk.wikipedia.org/wiki/Моніторинг_в_екон (дата звернення 26.05.2017)

91. Мошенський С.З. Олійник О. В. Економічний аналіз. 2-ге вид., доп. і перероб. Житомир. ПП «Рута». 2007. 704 с.

92. Муртазаева Р. Н., Зверева Г. Н., Буланова Д. А. Методические рекомендации по устойчивому развитию сельских территорий по почвенно-климатическим зонам Волгоградской области. URL:http://ksh.volganet.ru /folder_3/partsstrategy/21.docx. (дата звернення 23.05.2017)

93. Н. Ковтун. Міжнародний досвід оцінювання якості життя населення і можливості його використання в Україні. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка. №134. 2013. С. 32.-37.

94. Невесенко В. Д. Актуальні питання соціального розвитку сільських територій Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки. 2012. Вип. 22(2). С. 303-310.
95. Никонов А. А. Системные исследования в аграрной сфере. Вестник сельскохозяйственной науки. 1991. № 11. С. 6-12.
96. Онищенко О.. Юрчишин В. Сільський розвиток: основи методології та організації. Економіка України. 2006. № 10. С. 3–14.
97. Опря А. Т. Статистика (з програмованою формою контролю знань). Математична статистика. Теорія статистики. Київ. Центр навчальної літератури, 2005. 472 с.
98. Основи стійкого розвитку: [навч. посіб.] Суми : ВТД "Університетська книга". 2005. 654 с.
99. Павлов О. Сільські території: теоретико-методологічні засади дослідження. Регіональна історія України : збірник наукових статей. Випуск 3. – 2009. – С. 113-132.
100. Павлов О. І. Сільські території України: функціонально-управлінська модель : [монографія]. Одеса : Астропринт. 2009. 344 с.
101. Павлов О.І. Імідж сільських територій як об'єкт маркетингу. Економіка харчової промисловості. № 4(24) 2014. [URL:http://journals.uran.ua/fie/article/viewFile/36101/32326](http://journals.uran.ua/fie/article/viewFile/36101/32326). (дата звернення 17.05.2017)
102. Пантелеева О.И. Особенности реализации программ развития сельских территорий в США и странах Евросоюза. Международный сельскохозяйственный журнал. 2010. –№ 4. С. 9 – 10.
103. Пилипчук М. І., Григор'єв А. С, Шостак В. В. Основи наукових досліджень. К. : Знання, 2007. 270 с.
104. Питання Міністерства економічного розвитку і торгівлі: Постанова КМУ, Положення, Перелік від 20.08.2014 № 459. [URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/459-2014-%D0%BF/paran10#n10](http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/459-2014-%D0%BF/paran10#n10) (дата звернення 18.08.2017)

105. Подоляка О.І. Якість системи та процесу управління соціально-економічним розвитком регіону як фактор забезпечення ефективності інноваційного підприємництва . – URL: http://uabs.edu.ua/images/stories/docs/K_EK/Podolyaka_002.pdf (дата звернення 17.05.2017)

106. Поленкова М. В. Господарський комплекс сільських територій: інтегральний аспект. Молодий вчений. 2013. №2 (02).

107. Поленкова М. В. Формування інституційних основ розвитку депресивних сільських територій . Вісник Чернігівського державного технологічного університету. Серія : Економічні науки. - 2014. - № 1. - С. 132-137.

108. Поліщук Я. П. Еволюція сільського розвитку в Україні: євроінтеграційний вимір. Інноваційна економіка. 2014. № 3. С. 119-126. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/inek_2014_3_16 (дата звернення 24.05.2017)

109. Притула Х. М. Інституційні засади розвитку сільських територій України в контексті євроінтеграційних процесів. Наукові праці НДФІ. 2012.- Вип. 4. С. 190-193.. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npdfi_2012_4_34 (дата звернення 11.06.2017)

110. Про благоустрій населених пунктів. Закон України від 06.09.2005 № 2807-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2807-15> (дата звернення 18.09.2017)

111. Про визнання таким, що втратило чинність, розпорядження Кабінету Міністрів України від 3 лютого 2010 р. N 121. Розпорядження КМУ від 2 вересня 2010 р. N 1761. URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1761-2010-%D1%80>. (дата звернення 18.09.2017)

112. Про відходи: Закон України від 05.03.1998 № 187/98-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/187/98-%D0%B2%D1%80> (дата звернення 18.09.2017)

113. Про державне мито : Декрет Кабінету Міністрів України від 21.01.1993 № 7-93 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/7-93> (дата звернення 18.09.2017).

114. Про додаткові заходи щодо вирішення соціальних проблем на селі та дальшого розвитку аграрного сектора економіки: Указ Президента України від 21.02.2002 № 170/2002 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/170/2002> (дата звернення 18.09.2017).

115. Про забезпечення санітарного та епідеміологічного благополуччя населення: Закон України від 24.02.1994 № 4004-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4004-12>. (дата звернення 18.09.2017)

116. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року : постанова Кабінету Міністрів України від 6 серпня 2014 р. № 385. URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/385-2014-%D0%BF>. (дата звернення 18.09.2017)

117. Про схвалення Концепції Державної цільової програми розвитку аграрного сектору економіки на період до 2021 року Розпорядження Кабінету Міністрів України; Концепція від 30.12.2015 № 1437-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1437-2015-%D1%80> (дата звернення 20.09.2017)

118. Про затвердження Державної цільової програми розвитку українського села до 2015 року. Постанова КМУ від 19.09.2007р. №1158. – URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1158-2007-%D0%BF> (дата звернення 20.09.2017)

119. Про затвердження переліку проектів із пріоритетних напрямів соціально-економічного та культурного розвитку (національні проекти) Постанова КМУ від 08.12.2010 № 1256. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1256-2010-%D0%BF> (дата звернення 20.09.2017)

120. Про затвердження плану заходів щодо адаптації української економіки до вимог СОТ: Розпорядження Кабінету Міністрів України;

План, Заходи від 30.10.2008 № 1381-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1381-2008-%D1%80> (дата звернення 20.09.2017)

121. Про затвердження плану першочергових заходів щодо виконання зобов'язань України в рамках членства у СОТ: Розпорядження Кабінету Міністрів України; План, Заходи від 17.12.2008 № 1570-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1570-2008-%D1%80> (дата звернення 20.09.2017)

122. Про затвердження Положення про Міністерство аграрної політики та продовольства України: від 25 листопада 2015 р. № 1119. URL: <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/cardnpd?docid=248740107> (дата звернення 20.09.2017)

123. Про затвердження Програми поводження з твердими побутовими відходами. Постанова Кабінету Міністрів України; Програма, Заходи від 04.03.2004 № 265. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/265-2004-%D0%BF>. (дата звернення 25.09.2017)

124. Про колективне сільськогосподарське підприємство: Закон України від 14.02.1992 № 2114-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2114-12> (дата звернення 25.09.2017)

125. Про концепцію державної регіональної політики: Указ Президента України; Концепція від 25.05.2001 № 341/2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/341/2001> (дата звернення 25.09.2017)

126. Про Концепцію сталого розвитку населених пунктів: Постанова Верховної Ради України від 24.12.1999 № 1359-XIV.

127. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80> (дата звернення 25.09.2017)

128. Про Основні засади розвитку соціальної сфери села :Указ Президента України від 20.12.2000 № 1356/2000. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1356/2000> (дата звернення 28.09.2017)

129. Про охорону навколишнього середовища. Закон України від 25.06.1991 № 1264-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12>. (дата звернення 28.09.2017).

130. Про першочергові заходи щодо підтримки розвитку соціальної сфери села : Указ Президента України; Програма від 15.07.2002 № 640/2002. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/640/2002> (дата звернення 28.09.2017)

131. Про сільськогосподарську дорадчу діяльність: Закон України від 17.06.2004. URL: № 1807-IV <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1807-15> (дата звернення 28.09.2017).

132. Про стандартизацію і сертифікацію: Декрет Кабінету Міністрів України від 10.05.1993 № 46-93 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/46-93> (дата звернення 28.09.2017).

133. Про стимулювання розвитку регіонів : Закон України від 08.09.2005 № 2850-IV. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua>. (дата звернення 28.09.2017)

134. Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020». Указ Президента України від 12 січня 2015 року № 5/2015. URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5/2015> (дата звернення 02.10.2017).

135. Про схвалення Концепції Державної цільової програми сталого розвитку сільських територій на період до 2020 р. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 3 лютого 2010 р. N 121. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/121-2010-%D1%80> (дата звернення 02.10.2017).

136. Про схвалення Концепції Комплексної програми підтримки розвитку українського села на 2006-2010 роки: Розпорядження Кабінету Міністрів України; Концепція від 21.12.2005 № 536-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/536-2005-%D1%80> (дата звернення 02.10.2017)

137. Про схвалення Стратегії розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України; Стратегія від 17.10.2013 № 806-р URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/806-2013-%D1%80> (дата звернення 02.10.2017).

138. Про утворення Міжвідомчої координаційної ради з питань розвитку сільських територій : Постанова КМУ від 27.12.2008р. №1124. URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1124-2008-%D0%BF> (дата звернення 02.10.2017).

139. Продовольча та сільськогосподарська організації ООН (ФАО): [Веб-сайт]. URL: <http://www.fao.org/home/en/> (дата звернення 06.03.2018)

140. Прокопа І. В. Сільські території України: дослідження і регулювання розвитку . Економіка України. – 2007. – № 6. – С. 50–59.

141. Регіональна доповідь «Про стан навколишнього природного середовища в миколаївській області у 2016 році». URL: https://menr.gov.ua/files/docs/Reg.report/%D0%9D%D0%B0%D1%86%D0%B4%D0%BE%D0%BF%D0%9C%D0%B8%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%B0%D1%97%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0%20%D0%BE%D0%B1%D0%BB%D0%B0%D1%81%D1%82%D1%8C_2016.pdf. (дата звернення 17.05.2017)

142. Розвиток сільських територій (стан, проблеми, перспективи). Наук. ред. Є. І. Бойко . НАН України. Ін-т регіон. досліджень. Львів. 2011. 61 с.

143. Розвиток сільських територій України (1990-2010 роки): [монографія]. К. : НДІ "Укراгропромпродуктивність". 2012. 752с.

144. Саблук П. Т. Розвиток сільських територій – запорука відродження аграрної України. Вісник аграрної науки. 2006. № 5. С. 21-23.

145. Семинишин Х. М. Визначення поняття „сільські території”: соціально-економічний аспект. Науковий вісник Національного університету ДПС України (економіка, право), 4(59) 2012.С.28-32.

146. Серова Е. Обзор политики сельского развития в Европейском Сообществе и в США М.: Институт переходного периода, 2005. С. 1–22.

147. Славов В. Коваленко О. В. Економіко-енергетична система сталого розвитку сільських територій . Вісник аграрної науки. – 2007. – № 9. – С. 68-71.

148. Словник української мови академічний тлумачний словник (1970—1980) [Електронний ресурс] : – URL : <http://sum.in.ua/s/osoblyvistj>

149. Современные проблемы науки и образования Науковий журнал. . URL: <https://www.science-education.ru>. (дата звернення 17.05.2017)

150. Стегней М. І.Сучасні напрями забезпечення сталого розвитку сільських територій: європейський досвід і українські реалії. Актуальні проблеми економіки. 2013. № 3. С. 125-133. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ape_2013_3_14/ (дата звернення 26.06.2017)

151. Талавиря М. П. Організаційно-економічний механізм державної підтримки розвитку сільських територій : дис. ... д-ра екон. наук : спец. 08.00.03 “Економіка та управління національним господарством” Національний університет біоресурсів та природокористування України. К., 2011. 458 с.

152. Терещенко Т. В. Методичні підходи до оцінки результатів транскордонного співробітництва прикордонних регіонів України. Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. 2006. №6. С. 406–409.

153. Терещук С. М. Механізм державного регулювання аграрного виробництва в умовах глобалізації: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.03 «Економіка та управління національним господарством. Вінницький нац. агр. ун-т. Вінниця 2012. 22 с.

154. Толокольников А. Ю. Методические основы оценки социально-экономического развития сельских территорий. URL: <http://journal-aael.intelbi.ru/main/wp-content/uploads/2012/06/.pdf>. (дата звернення 11.10.2017)

155. Удотова Л. Ф. Социальная статистика. К.: КНЕУ. 2002. 376 с.
156. Україна посіла 78 позицію в Індексі людського розвитку. URL: <http://health.unian.net/ukr/detail/245104> (дата звернення 17.05.2017)
157. Уркевич В.Ю. Про категорію «сталій розвиток сільських територій. Сучасне земельне, аграрне, екологічне та природодоресурсне право: актуальні проблеми теорії та практики: матер. Міжнародної наук-практ. конф. (21-22 травня 2010р.). Біла Церква: БНАУ. 2010. С. 24-26.
158. Філософія: [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.]; за заг. ред. С.П. Щерби. К. . МАУП. 2004. 216 с.
159. Фурдичко О. І. Ефективність ресурсно-виробничого потенціалу лісогосподарського комплексу (теорія, методологія, практика) Львів: Світ. 1995. 287 с.
160. Черевко Г. В. Зрівноважений розвиток сільських територій. Аграрна економіка. 2010. Т. 3. № 1-2. С. 57-66.
161. Чи є розвиток українського села справжнім пріоритетом державної політики. URL: <http://www.csi.org.ua/www/?p=2264>. (дата звернення 18.06.2017)
162. Шейко В. М. Організація та методика науково-дослідницької діяльності [підручник]. К. : Знання, 2008. 310 с.
163. Шепотько Л.О. Сільський сектор України на межі тисячоліть. У 2-х т. Потенціал сільського сектора. Т. 1. К.: Інститут економіки НАН України, 2000. 396 с.
164. Шлемко В. Т. , Бінько І. Ф. Економічна безпека України: сутність і напрями забезпечення Сер. „Нац. безпека”; Вип. 2.К. : НІСД 1997. 144 с.
165. Щепанський Е. В. Форми та методи управління соціально-економічним розвитком: теоретичний аспект. Університетські наукові записки. 2009. № 3 (31). С. 273-279.
166. Щербатюк В.В Деякі аспекти організації сільського розвитку . Економіка АПК. 2007. № 12. С. 74–77.

167. Щербатюк В. В. Організація становлення сільських територій первинного (базового) рівня в системі сільського розвитку (на матеріалах Чернігівської області) : автореф. дис... канд. екон. наук : 08.00.03. Нац. наук. центр "Ін-т аграр. економіки" УААН. К. 2009. 21 с.

168. Щодо стану та перспективи депресивних регіонів, міст та селищ України Постанова Верховної Ради України від 15.05.2003 № 782-IV <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/782-15> (дата звернення 02.10.2017).

ДОДАТКИ